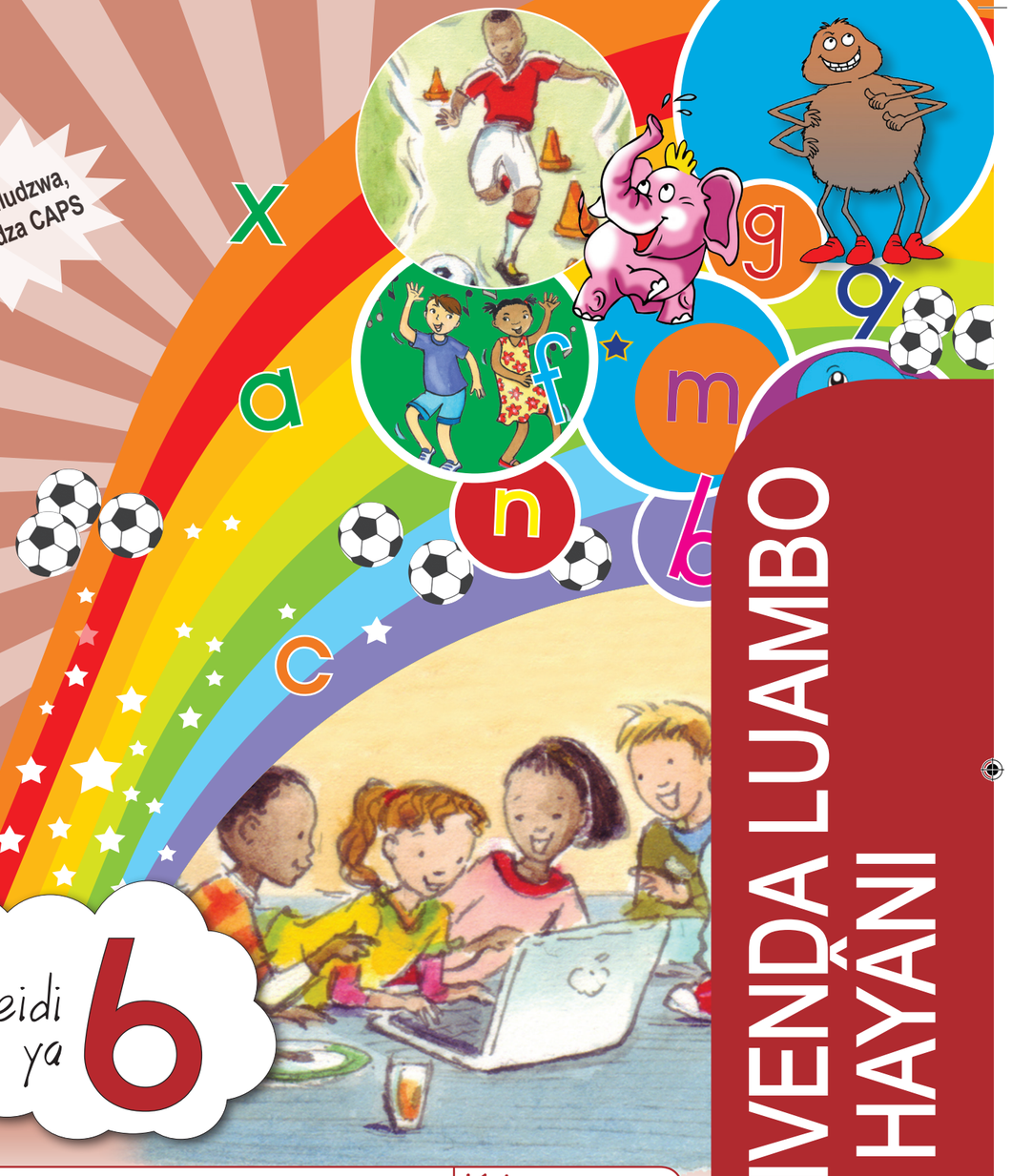
TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 6 Bugu I

ISBN 978-1-920458-80-5

Yo vusuludzwa,
i tevhedza CAPS

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI

Bugu ya I
Themo I & 2

Gireidi ya 6

Dzina:

Kiḽasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Rainbow WORKBOOKS

TSHIVENḒA HOME LANGUAGE
GRADE 6 – BOOK 1
TERMS 1 & 2
ISBN 978-1-920458-80-5
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
10th Edition

ISBN 978-1-920458-80-5

a b c d e
f g h i j
k l m n o p
q r s t u
v w x y z

ISBN 978-1-920458-80-5

Gr6 TSH HL B1_Cover.indd 1

Vho Angie Mutshekga
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhurangaphanḓa ha Minisiṱa wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Enver Surty.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dzi vhumba tshipiḓa tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshiṅwe tsha zwithu zwa nṱhesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwo ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzoṱhe dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha ḓo vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyeledza kharikhuḽamu yoṱhe. Ro lingedza nga nḓila dzoṱhe u sumbedza vhagudisi kha nyito iṅwe na iṅwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo ḽoṱhe ḽa uri vhagudi vha ḓo ḓiphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha ḓo vha na mukovhe kha dakalo iḽi.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

VHUḒIFHINDULELI HA VHASWA VHA AFRIKA TSHIPEMBE

Ndingano

Farani muthu muṅwe na muṅwe nga u linganana na u fana.
Ni songo ṱalula.

Tshirunzi tsha muthu

Ṱhonifhani muthu muṅwe na muṅwe.
Ni vhe na vhuhwavho na u vhavhalela.

Vhutshilo

Hulisani na u ṱhonifha vhabebi vhaṋu. Funanani na u fulufhedzea muṱani wa haṋu. Vhutshilo hoṱhe ndi mpho. Vhu ṱhonifheni.

Hayani

Thusani kha mishumo ya hayani.

Pfunzo

Dzhenani tshikolo, ni gude ni shumese. Tevhedzani milayo ya tshikolo.

U shuma

Vhana vha songo kombetshedzwa u ṱoḓa mishumo.

Mbofholowo na tsireledzo

Ni songo vhaisa, u shengedza kana u shushedza vhaṅwe, nahone ni songo tenda vhaṅwe vha tshi zwi ita. Tandululani phambano nga mulalo.

Ndaka

Ṱhonifhani ndaka ya vhaṅwe vhathu.
Ni songo tshinyadza ndaka nahone ni songo tswa.

Vhurereli, lutendo na mihumbulo

Ṱhonifhani lutendo na mihumbulo ya vhaṅwe vhathu.

Tsireledzo

Vhavhalelani ḽifhasi. Ni songo tambisa maḓi na muḓagasi. Tsireledzani zwipuka na zwimela. Kunakisani miḓi ya haṋu na zwitshavha zwa haṋu.

Vhudzulapo

Ivhani mudzulapo wa Afrika Tshipembe wa vhukuma na u fulufhedzea. Tevhedzani milayo, ni vhe na vhuṱanzi uri na vhaṅwe vha ita ngauralo.

Mbofholowo ya u amba

Ni songo ṱuṱuwedza mazwifhi na vengo. Ivhanani na vhuṱanzi uri vhaṅwe vhathu vha songo nyadziwa kana u vhaiswa.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Tenth edition 2020

ISBN 978-1-920458-80-5

This book may not be sold.

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

GR4 TSHH HL B1_Cover.indd 2 2019/06/03 4:14:01

Gireidi ya 6

Rainbow WORKBOOKS

Luambo lwa hayani

NGA TSHIVENḒA

Heyi bugu ndi ya:

_____

TSHIVENḒA

Bugu ya 1

TSUMBANḐILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiṅwe zwiko zwi re hone. Kha vha ṱole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya Vhuimo ha Vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha ṱanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfunzoni ri tshi buḓa na kharikhuḽamu. Ri na fulufhelo ḽa uri vha ḓo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzanywa hu tshi tevhedzwa sekele ya vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḓo ṱangana na migaganyo ya zwine zwa ḓo funzwa kha sekele iṅwe na iṅwe ya vhege idzi mbili kha masiaṱari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Sekele iṅwe na iṅwe ya vhege mbili yo vhekanywa uri i katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshelesa na U amba (Oraḽa) – awara 2 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ṋewa zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo iyi i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṱanzi uri vhagudi vha wana zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u ita nḓowenḓowe dza u tou amba.

2 U vhala na U ṱalela – awara 5 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i ṱoḓa uri vhagudi vha vhale na u ṱalela zwibveledzwa zwa maṅwalwa magede na tshaka dza maṅwalwa nngede kha sekele iṅwe na iṅwe ya vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiṱori zwipfufhi), foḽokuḽoo (ngano), nganetshelomuṋe, maṅwalo, imeiḽi, zwiṅwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannḓa, atikili dza magazini, inthaviyu dza radio, vhurendi, maṅwalwa a u ṱuṱuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzanḓila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i ṱoḓa uri vhagudi vha vhale maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuḽu, nyolo, mepe wa mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiṱara, nḓivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḓo wana hu na zwibveledzwa zwa maṅwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

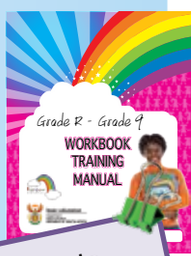
CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala.

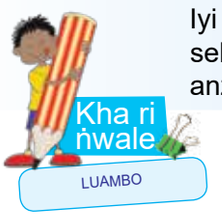
3 U ṅwala na U ṋekedza – awara 4 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i ṱoḓa vhagudi vha tshi ita nḓowenḓowe dza u ṅwala tshifhinga tshoṱhe dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ṅwala ngadzo khathihi na nzudzanyo dzi no ḓo ḓuḓumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi.

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – awara 1 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i vha ṋea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwiteṅwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iṅwe na iṅwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na nḓowedzo nngede dza sekele iṅwe na iṅwe ya vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela u dzhiela nzhele dza u ṱalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ṱoḓa tsivhudzo iṅwe kha vha ṱole Workbook Training Manual.

Z w i t e n g o m u

Thero ya 1: Ngoho na khumbulelwa

Mivhigo ya mafhungomaitei
Themo ya 1 – Vhege dza 1–2

1 Mafhungomaitei (nyusi) a ri mini? 2

U vhala na u vhambedza atikili nṋa dza gurannḍa.
U sedzesesa ṱhoho ya mafhungo, nḍivhadzamuvhigi, phara khulwane na khephusheni.

2 U vhala mafhungomaitei (nyusi) 4

U topola ṱhoho ya mafhungo, nḍivhadzamuvhigi, deithi, phara ya marangaphanḍa na u shumisa zwa u tou vhonwa na khephusheni.
U fhindula mbudziso dzi no kwama dziatikili khathihi na u topola milayo migede.
Tholokanyonḍivho i no kwama dziatikili hu tshi topolwa ṱhoho ya mafhungo, nḍivhadzamuvhigi na u fhindula mbudziso dza nnyi, mini, ngafhi, lini, ngani na nga nḍilaḍe.
Nḍowedzo ya ḍivhamaipfi ya maipfi a no bva kha atikili dza gurannḍa khathihi na zwine a amba.
Therisano nga uri ṱhoho dza mafhungo dzi a kunga vhavhali naa.
U ḍivhadzwa u amba nga miraḍo ya muvhili hu tshi shumiswa u vhona, khephusheni na zwinepe.

3 U ṅwala atikili ya gurannḍa 6

U ṋekana mihumbulo sa tshigwada.
U shumisa u ṅwala: u ṋekana mihumbulo, u pulana, u ita mvetamveto, u dzudzanya na u vhiga (u kumedza).
U ṅwala mafhungomaitei e kha tshifhinga tsho fhiraho.
U ṅwala atikili ya gurannḍa hu tshi shumiswa ṱhoho ya mafhungo, nḍivhadzamuvhigi na miṅwe milayovho.
U lugisa na u vhiga tshipitshi tshi no kwama atikili ya gurannḍa.
U ligisa notsi dza tshipitshi tshine tsha ḍo ṅwaliwa tshi kha tshifhinga tsho fhiraho.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

4 Kuṅwalele kwone 8

U ḍivhadzwa ha mavhudzisi.
Nḍowedzo dza mavhudzisi.
U ḍivhadzwa ha pfano ya ṋefhungo na nyito.
Nḍowedzo ya pfano ya ṋefhungo na nyito.
U ḍivhadzwa ha masala a mbuelamurahu.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

5 Ṅwana wa tshikolo u phulusa kutukana 10

U vhala atikili ya gurannḍa.
U sedzesa ṱhoho ya mafhungo, nḍivhadzamuvhigi, pharagirafu khulwane, deithi na khephusheni.
Mbudziso dza tholokanyonḍivho dzi no kwama zwe zwa vhaliwa.
U anetshela tshiṱori hafhu tshi tshi tevhekana nga ngona.
U ḍivhadzwa ha madzina vhukuma.
Nḍowedzo ya u nanguludza madzina vhukuma na madzinazwao.

6 Zwa luambo 12

U shumisa zwiḍevhe.
U ṅwala mafhungo sa maipfi maambelwa.
U ṅwala mafhungothero na mafhungomatsivhudzi o teaho a u bveledza phara. U thutha mafhungo ane a si yelane na ṱhoho.

7 U ḍivhavhalela 14

U vhala atikili dza gurannḍa.
U sedzesa milayo: ṱhoho ya mafhungo, phara khulwane, zwa u tou vhonwa na muhumbulo muhulwane.
Tholokanyonḍivho i no kwama atikili, u vhambedza atikili mbili dza mafhungomaitei.
U kona u sengulusa khathuni i no yelani na mafhungo.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

8 U amba nga mafhungomaitei (nyusi) 16

U lugisa na u vhiga tshipitshi.
U didzaina phosiṱara i no ḍo shuma na tshipitshi.
U pima tshipitshi na phosiṱara vhuvhili hazwo hu tshi shumiswa zwikalo zwe zwa vhewa.
Khethakanyo ya maipfi na u vhala madungo.
Nyito ya ndongazwiga zwa khoma, tshiga tsha u awela, tshigagarukela, nzw.

Ngano
Themo ya 1 – Vhege dza 3–4

9 Sankambe tshi tshi fhura Muzhou na Khovhe ya Vhimbi 18

U ḍivhadzwa ngano.
U ita nyito dza u rangela u vhala na u humbulela hu tshi shumiswa ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso.
U vhala lungano ho sedzeswa vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

10 U elekanya nga Sankambe Muzhou na Khovhe ya Vhimbi 20

U sedzesa mvumbokateli, pfunzo, na mvumbo dza zwipuka dzi no fana na dza vhathu.
Tholokanyonḍivho i no kwama zwi re tshiṱorini na khumbulelo.
U nanga maṱaluli a u ṱalutshedza Sankambe.
U shumisa maṱaluli kha u ṅwala ngaganyamvumbo ya Sankambe.
U ṅwala ngaganyamvumbo ya muthu.

11 Sankambe tshi tshi fhura Vho Ndau na Vho Ngweṋa 22

U humbulela tshiṱori ho sedzwa zwifanyiso.
U ṅwala tshiṱori hu tshi shumiswa fureme i re na maipfi mahulwane na zwifanyiso. Hu tevhelwa maga oṱhe a u rangela u ṅwala: ṋekana mihumbulo, u pulana, u ita mvetamveto, u dzudzanya na u vhiga tshiṱori.
U vhalela tshiṱori nṱha a tshi vhalela kiḽasi/tshigwada.

12 Tshaka dzo fhambanaho dza madzina 24

U ḍivhadzwa ha madzinazwao na madzina a ngelekanyo.
Nyito ya madzinazwao na madzina a ngelekanyo.
U dovholola madzina vhukuma.
U vhekanya madzina a madzinazwao, madzina a ngelekanyo na madzina vhukuma.
U rera nga mirero na maidioma.
U ṅwala ṱhalutshedzo dzao na u ola zwine a amba.

13 Munna we a renga murunzi 26

U humbulela tshiṱori ho sedzwa zwifanyiso na ṱhoho.
U rera nga tshiṱori: vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

14 Murunzini wa muri 28

U ita ḽitambwa ḽo ḍisendekaho nga tshiṱori hu tshi ṱaniwa vhabvumbedzwa na puḽoto.
U livhanya madzina na maṱaluli.
Nyito ya mafhambanyi.
U ḍivhadzwa ha maambele. U ola tshifanyiso tshi no sumbedza ḽithihi ḽao.
Tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhiraho na tshi ḍaho.

15 Zwiṅwe hafhu zwa luambo 30

Nḍowedzo ya pfano ya ṋefhungo na nyito kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhiraho.
U livhanya maipfi a luambo lwa musanda na ṱhalutshedzo dzao.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

16 Mutambo wa zwifhinga 32

Ndovhololo ya tshifhinga tsho fhiraho, tsha zwino na tshi ḍaho hu tshi shumiswa mutambo wa bodo.
U ḍiṱola.
U ḍiṱola hu tshi shumiswa mvelelo dza mabammbiri a u shumela a fumirathi o fhiraho.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

TSH HL Gr6 B1 TH1.indd 3 2019/10/21 09:51:40

Mafhungomaitei (nyusi) a ri mini?

Kha ri ambe

Lavhelesani ṱhoho dza mafhungo na zwifanyiso zwa atiliki nṋa dza gurannḍa ni vhudze muṅwe nga inwi uri ni vhona u nga dzi khou amba nga mini. Ni kone u vhala phara ya marangaphanḍa ya atiliki iṅwe na iṅwe ni wane uri ni nga kona u humbulela uri atikili yoṱhe i khou amba nga mini.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḍo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri vhale

Tshikolo tshiswa tsha *New Town*

Jan Roux Muvhigi wa zwa Pfunzo

Minista wa Pfunzo vho vula tshikolo tshiswa tsha phuraimari ngei New Town vhuṱamboni he ha itwa nga Musumbuluwo.

Minista vho vhudza vhaeni uri ho fhaṱiwa tshikolo tshiswa vunḍuni iḽi hu u itela u kona u swielela tshivhalo tsha vhana vhaswa tshine tsha khou engedzedzea.

Vho amba uri “tshivhalo tsha vhadzulapo afho fhethu tsho aluwa zwi tshi vhonala u bva tshe ha thoma mugodi afho New Town lwe ha vho pfulutshela vhathu vhanzhi vha tshi ṱoḓa mishumo.”

Hu na vhathu vhanzhi vhe vha pfulutshela afha fhethu vha tshi bva hoṱhehoṱhe henefha shangoni ḽino, tshikolo itshi tshi ḍo funza nga Luisimane.

Hu ḍo itwa ndingedzo nga murahu dza u vha na vhuṱanzi uri vhagudi vha ḍi isa phanḍa na u guda u amba, u vhala na u ṅwala nyambo dzavho dza mahayani (Tshibeli, Tshithosa, Tshizulu na Afrikaans).

Vhadzulapo vha takadzwa vhukuma nga u fhaṱiwa ha tshikolo itshi nahone vhabebi na vhone vho shela mulenzhe kha vhuṱambo ha u ṱavha miri vhe na minista.

Vho ḍiimisela u thoma na u alusa ḽaiburari na ngade dza tshikolo.

Khosa o ri, “Ndi khou pfa ndo takala nga maanḍa uri ndo ḍa u thoma Gireidi ya 6 yanga tshikoloni tshiswa. Ndi ḍo shuma nga maanḍa anga oṱhe.”

Phara ya mvulatswinga

Yo swa ya ṱhoṱhela

Jabu Dube Muvhigi wa Mafhungo

Phara ya mvulatswinga

Bisi ya masipala yo swa ya ṱhoṱhela nga nṱhani ha thambo dza mulilo dze dza vha dzi sa shumi zwavhuḓi.

Maḓuvhani maṇa o fhiraho, vhanameli vhe vha vha vho namela bisi ya *Sunhill* vho vho tea u ri vha vha tse nga shishi vha tshi shumisa vothi ḽa nga murahu na nga u tou pwasha fasiṱere ḽa shishi ḽi re murahu ha bisi.

“Ro vha na mashudu ro kona u ṱavhanya ra doba bege dzashu dza tshikolo ra bva nadzo” ndi Sbu Ndidi a no ralo a tshi pfala o no vhofholowa.

Vhanameli vho sala vho hanganea vhunga vhaṇe vha bisi vho balelwa u ḓisa iṅwe bisi ya u imela iyi yo swaho.

Khamphani i no tshimbidza bisi dza masipala i ḍo ita uri bisi dzoṱhe dzi ye sevisi u itela uri zwithu zwo raliho zwi si ḓidovholose.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 2 2019/10/21 09:51:43

Ḓuvha:

Vha ḓa vha ḽiwa!

Ṱhoho ya mafhungo

Ann MacDonald

Muvhigi wa Mitambo

Ndivhadzamuṅwali

Kha khalaṅwaha yo fhiraho ya mitambo ya bola ya milenzhe thimu ya Super Girls Soccer Team yo dzulela u tambudza thimu ya Western Warriors.

Nga Ḽavhuvhili, Mary Sithole wa Super Girls o kora zwikoro zwivhili ngeno Anna Smith na Louise Parker vho kora tshithihitshithihi nga nṱha, zwa ita uri vha Super Girls vha ṱhuvhe Western Warriors nga 4-0 ngei New Town Stadium.

"Zwo vha zwo tea vhukumakuma uri ri wine," ndi mugudisi vha no ralo.

"Miṅwahani mivhili yo fhiraho vho ri kunda tshifhinga tshoṱhe ri tshi tamba navho, zwino zwo ri takadza vhukuma musi ri tshi fhedza ro vha kundavho."

Zwino thimu i zwi kona hani uri musi yo ralo u tambudzwa nga maswina ayo a kale na kale, ṋamusi i vho fhedza yo a ṱhuvha nga zwikoro zwa 4–0? Nga kuambele kwa mugudisi wa Super Girls, phindulo i kha vhatambamurahu – vhe vha ita uri Worriers vha kone fhedzi u rahela shotho mbili fhedzi mapalani.

"Naho mukaputeni washu ho swika he a huvhala, ro dzhenisa vhaṱhaḓuli (dzirizeve), nahone vha ita mushumo u no takadza", ndi mugudisi vha no ralo.

"U kunda hashu ho ri ṱuṱuwedza tshoṱhe!" hu amba Mary Sithole. "Tshifhinga tshoṱhe musi ro kona u tamba roṱhe sa thimu nthihi, ri pfa ri tshi nga ri nga kunda thimu ifhio na ifhio."

Mutukana u phulusa tshixele

Ṅwana wa miṅwaha miraru wa musidzana o ṋulwa mulamboni nga mutukana wa tshikolo, Dumisani Mkize, wa Tshikolo tsha Phuraimari tsha New Town Primary School tsha ngei KwaZulu-Natal.

Mbamulovha, uyu ṅwana wa tshixele o vha a tshi khou lelwa nga kukaladzi kwawe kwa miṅwaha ya malo kwe kwa vho kungwa nga zwiṅwe ngeno tshixele tsho livha mulamboni.

Mufumakadzi Vho Dlamini vha Muhasho wa Mveledziso ya zwa Matshilisano vha ri, tshifhinga tshoṱhe, vhana vha tea u lelwa nga muthu muhulwane a re na vhuḓifhinduleli.

Khephusheni (Ṱhohoṱhalutshedzi)

Dumisani Mkize ṅwana wa miṅwaha ya fumimbili u phulusa tshixele.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 3 2019/10/21 09:51:44

U vhala mafhungomaitei (nyusi)

Lavhelesani hafhu iṅwe na iṅwe ya atikili idzi. No no ralo ni ṅwale phindulo dza mbudziso idzi kha thebuḽu.

Nomboro	Ṱhoho ya mafhungo ndi ifhio?	Ndivhadzamuṅwali ndi ifhio?	Zwithu zwo bvelela lini? Wanani ḓuvha.
1			
2			
3			
4			

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi a re kha tshanḓa tsha monde na zwine a amba zwi re kha tshanḓa tsha u ḽa.

vhadzulapo	u bva huṅwe fhethu wa ya huṅwe
zwi tshi vhonala	tshivhaloguṱe tsha vhathu vha no dzula fhethu hugede
pfulutshela	u kokodzwa muhumbulo nga tshiṅwe tshithu
ya u imela	zwo andesa
ḓidovholosa	u bva fhethu nga u ṱavhanya
kungwa	u bvelela hafhu
u tsa nga shishi	tsha u thivha, tshiṅwevho

Lavhelesani idzi ṱhoho dza mafhungo ni ambe uri ni vhona u nga atikili idzi dzi khou amba nga mini. Ṱhoho dza mafhungo dzi kunga dzangalelo ḽashu nga ndilaḓe?

MUWINI A SI NA ṰHOHO

ṰHOHO DZA MAFHUNGO

ṰHANGA MULAMBONI

MUNNA u tevhela MMBWA

MVULA I vhanga MUTSHINYALO

TSH HL Gr3 B1 THI.indd 4 2019/10/21 09:51:46

Ḓuvha: _____

Kha ri ambe

Nangani atikili mbili dza gurannḓa ni dzi vhige kha mbekanyamushumo ya TV.

Ho bvelela mini?	Zwi kwama vhonnyi?

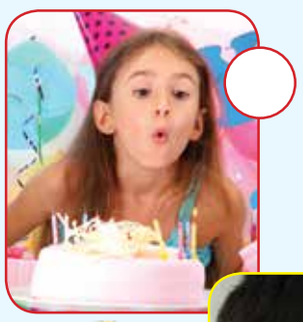

Kha ri ambe

Gurannḓa dzi anzela u shumisa zwinepe. Vhalani zwine avha vhathu vha khou sumbedza nga mivhili yavho ni kone u livhanya khephusheni na tshifanyiso.

1. Laduma! Ro wina!
2. A thi ṱoḓi u ya tshikoloni!
3. Khezwi ndi tshi fanela u ita tshuṅwahaya tshifhinga tshoṱhe?
4. Ni tea u ḽa mitshelo miṉu na miroho mitete ni si tsha ḽa mapfura.
5. Ndi mafhungo mahulwane uri vhana vha vhale ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
6. Ndo takala!

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 5 2019/10/21 09:51:51

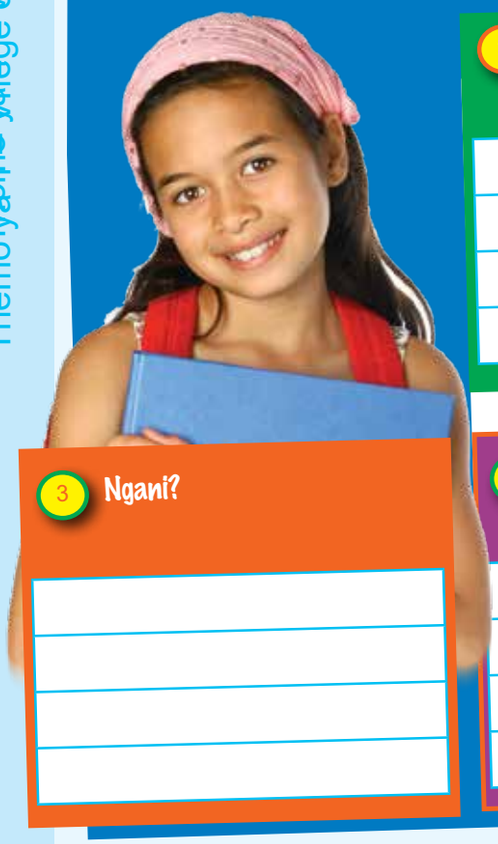
U ṅwala atikili ya gurannḍa

Kha ri ambe

Pulanelani atikili ya inwi muṇe ya gurannḍa. Rerani nga mbudziso dzi re kha mepe wa mihumbulo ni na muṅwe nga inwi.

1 Ho bvelela mini?

2 Izwo zwithu zwo itea lini?

3 Ngani?

4 Zwi kwama vhonnyi?

5 Zwo itea ngafhi?

• Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala. • Ṅwalani mvetamveto. • Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu. • Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho. • Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

ṄWALANI ATIKILI YA GURANNḌA

- Itani ṱhoho ya mafhungo i no kunga.
- Phara ya u thoma: Kha fhungo ḽaṋu ḽa u thoma kana mafhungo mavhili a u thoma ni tea u ṱalutshedza muvhali zwauri ndi nnyi, ndi mini, lini, ngafhi na ndi ngani. Lingedzani u ṱuṱula dzangalelo ḽa muvhali nga tshitatamennde tshi no seisa, tshi re na vhuṱali ngomu kana tshi songo lavhelelwaho.
- Phara dza vhukati: Ifhani muvhali zwidodombedzwa zwo fhelelaho. Dzhenisani maipfi a no bva milomoni ya muthu muthihi kana vhavhili vhe na amba navho. Ni shumise zwiḓevhe ni tshi sumbedza zwe vha amba.
- Phara ya u fhedza: Fhedzani nga u shumisa maipfi a no bva mulomoni wa muambi kana nga ḽifurase ḽi no kunga.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani atikili ya inwi muṇe ya gurannḍa tshikhalani tshe na ṇewa. Rinani gurannḍa yaṋu dzina. Itani ṱhoho ya mafhungo i no kunga ni kone u ṅwala mafhungomaitei aṋu, ni tshi shumisa mepe wa mihumbulo. Musi no no fhedza ṇekanani atikili dzaṋu na vhaṅwe vha si vhanzhi henefha kiḽasini ni wane uri ndi nnyi a re na mafhungomaitei ane a takadzesa.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 6 2019/10/21 09:51:53

Ḓuvha:

Dzina ḽa gurannḓa na ḓuvha

Ṱhoho ya mafhungo

Nḓivhadza muvhigi

Marangaphanḓa

Olani tshifanyiso ni ṅwale khephusheni yatsho.

Ho bvelela mini nahone zwo itea ngafhi?

Zwi kwama vhonnyi nahone mvelelo dzo vha dzifhio?

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 7 2019/10/21 09:51:53

4

Kuṅwalele kwone

Shandulani mafhungo aya a vhe mbudziso ni tshi shumisa ngafhi, lini, mini na nnyi. Ro dzula ro ni thomela one.

Kha ri ṅwale

Mavhudzisi ndi mbudziso. Ni elelwe u ṱhaphudza fhungo nga tshigambudziso.

Mulovha o vha a tshi khou lwala.
Ndi _____
Vho ya Durban nga ṅwedzi wa Nyendavhusiku.
Vho ya Durban _____
O vhala gurannḓa mulovha.
Ndi _____
Vho gidima mbambe vhe vhanzhi.
Vho gidima _____ vhe vhanzhi.
Maṱodzi o wina mutambo.
Ndi _____
O renga rokho ntswa.
Ndi _____
Vho vha vha tshi khou tshimbila nga goloi musi vha tshi mu vhona.
Vho vha vha tshi khou tshimbila nga _____ musi vha tshi mu vhona.
O farwa nga ṱhoho.
Ndi _____
Vho vhuya nga Dzanani vhe na malume.
Vho vhuya nga _____ vhe na malume.
Mmbwa yo huvha tshimange.
Ndi _____

Ṋefhungo na nyito zwi shuma zwoṱhe. Nyito i vhumbiwa nga ḽipfanisi ḽa ṋefhungo na mudzi wa/tsinde ḽa ḽiiti. Tsumbo, Mutukana u vhala bugu. Kha fhungo ḽi songo khakheaho, tshivhumbeo tsha nyito tshi fana na tsha ṋefhungo siani ḽa vhuthihi kana vhunzhi khathihi na kha u sumbedza zwifhinga. Hezwi zwi amba uri musi ṋefhungo e kha vhuthihi na nyito i fanela u vha kha vhuthihi, musi e kha vhunzhi na nyito i tea u sumbedza vhunzhi. Lavhelesani tsumbo dzi tevhelaho. 1. Mutukana u lima ngade. (Mutukana muthihi) 2. Vhatukana vha lima ngade. (Vhatukana vha no fhira muthihi).

Kha ri ṅwale

Itani uri ṋefhungo muṅwe na muṅwe a yelane na nyito yawe. Talelani nga fhasi ṋefhungo ni kone u nanga nyito (ḽiiti) i no yelana na ṋefhungo uyu.

1. Jabu vhu dzula/u dzula Polokwane.
2. Musidzana vha tamba/u tamba netibolo kha thimu khulwane.
3. Vhatukana tshi gidima/vha gidima vha tshi mona na nnḓu.
4. Mmbwa nthihi i linda/dzi linda tshikolo tshashu.
5. Tshikolo tshi dzhena/zwi dzhena nga awara ya vhumalo.
6. Thimu yashu i fhira/dzi fhira dzoṱhe fhano Limpopo.

TSH HL Gr6 B1 THT.indd 8 2019/10/21 09:51:53

Ḓuvha:

Masala vhukuma

Masalavhukuma khea:
nṋe ene tshone
riṋe inwi iwe vhone

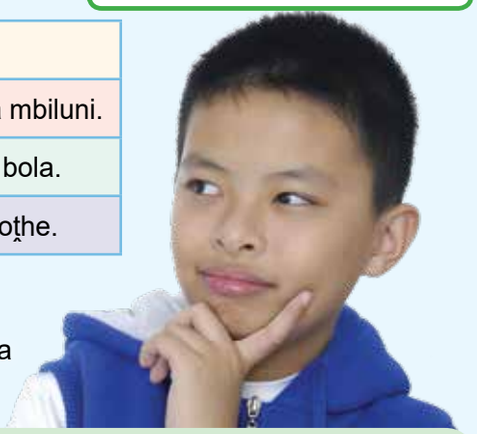
Zwino ri khou ya u lavhelesa masala.

Talelani masalavhukuma a re mafhungoni aya.

Nṋe ndi tshikoloni	Riṋe ri vhana.
Ene u mutukana.	Inwi ni khonani dzanga dza mbiluni.
Ene ndi mutukana.	Vhone vha khou tamba bola.
Ḷone ndi ḽirosi.	Yone i huvha vhusiku hoṱhe.

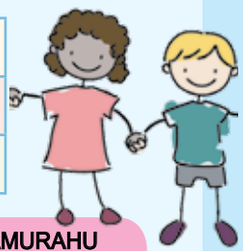
Kha ri ńwale

Zwino lavhelesani uyu mutevhe mulapfu wa masalavhukuma ni a talele mafhungoni a re afho fhasi.

MASALA VHUKUMA							
nṋe	ene	tshone	riṋe	inwi	iwe	wone	zwone
vhone	lwone	ḷone	one	yone	hone	kwone	

Ilḷa bugu yone ndi yanga.	Ene bugu yawe o vha o i vhea begeni yawe.
Nṋe ndo fha ene bugu.	Heyi bugu ye inwi na i fara ndi yaṋu.
Riṋe ro vhone ro vha fha zwe ra vha ro fara.	Dzone dzi lala dzi tshi huvha vhusiku hoṱhe.

Ri vho zwi ḓivha zwino uri masalavhukuma a vhonala nga ndila ifhio. Hu na dziṅwe tshaka dza masala, dzi no nga **masala a mbuelamurahu**. Lavhelesani thebuḽu i re afho ni vhone tsumbo dza masala a lushaka ulu.

MASALA VHUKUMA		MASALA A MBUELAMURAHU	
Vhuthihi	Vhunzhi	Vhuthihi	Vhunzhi
nṋe	riṋe	nṋe muṋe	riṋe vhaṋe
iwe/inwi	inwi/vhoiwe	iwe muṋe/ inwi muṋe	vhoiwe vhaṋe inwi vhaṋe
ene	vhone	ene muṋe	vhone vhaṋe
wone		wone uṋe	
ḷone		ḷone ḽiṋe	
one		one aṋe	
tshone		tshone tshiṋe	
zwone		zwone zwiṋe	

Lavhelesani mafhungo a tevhelaho ni talele masalavhukuma na masala a mbuelamurahu.

Inwi muṋe ni tea uri ni ḓiphiṋe nga maḓuvha a u awela.	O vho kona u ḓiambadza ene muṋe ngauri o no vha na miṅwaha miṋa.
O tou ḓivhaisa ene muṋe nga u sa pfa.	Ndi tou ḓiitela zwiḽiwa nga nṋe muṋe musi ndi hayani.
Avha vhana vha a ḓirengela maḽegere vhone vhaṋe ngauri vha a vhulunga tshelede.	

Ḽisala ḽa **mbuelamurahu** ndi ḽisala ḽine ḽa vha na mutshila -ṋe. Masala aya a pfi ndi masala a mbuelamurahu ngauri a sumbedza "u humela murahu" ha nyito kha ṋefhungo kana tshiitwa.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSH TTL Gr6 B1 TTH.indd 9 2019/10/21 09:51:56

Ṅwana wa tshikolo u phulusa kutukana

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala atikili iyi ya gurannḓa, thomani ni lavhelese ṱhoho ya mafhungo na tshinepe. Lingedzani u wana uri atikili i amba nga mini.

E Smith Muvhigi wa mafhungo

Musumbuluwo 27 Phando 2015

Muswa wa mubambeli ndi muphulusi

Bongi Shabalala, mugudi wa miṅwaha ya 12 wa Gireidi ya 5 ngei Tshikoloni tsha Phuraimari tsha Fundani, o phulusa kutukana kwa tshikolo kwe kwa vha ku tshi khou nwela khothe damuni.

Michael Naidoo wa miṅwaha ya malo o vha a tshi khou bambela ngei damuni ḽa Rough Dam ḽi re tsini na tshikolo nga Ḽavhuṱanu nga masiari. U ya nga mivhigo, kutukana uku kwa Gireidi ya 3 kwo vha ku tshi khou lingedza u fhufhela maḓini ku murini kwa fhedza kwo gekha ṱhoho kha davhi kwa wela maḓini.

Bongi, we a vha a tshi khou ya hayani a tshi bva tshikoloni, a vhona uku kutukana ku tshi khou papamala damuni. A ṱavhanya a fhufhela maḓini uri a ku phuluse. Ndi ene khephutheni ya u bambela tshikoloni tsha hawe nahone u na ṱhanziela ya Thusothanzi. Bongi o hwalela uku kutukana nnḓa. O vha a tshi kona u ita thusothanzi ya u vhudzulela muya mulomoni wa muthu. Vha Tshifhambano Tshitswuku vha ri thusothanzi dzo raliho a dzi konḓi fhedzi muthu u fanela u dzi ita nga u ṱavhanya. Arali muṅwe muthu a nga swika hune a ima u fema ri fanela u ṱavhanya ra mu thusa.

Mashudu khonani ya Bongi, Ann Brown, na ene o vha a tshi khou fhira henefho he tshiwo tsha bvelela hone. Mmbwa yawe ya thoma u huvha ene a mbo ḓi gidimela afho he Bongi a vha a tshi khou thusa hone kuḽa kutukana. A gidima a vhudza ṱhohoyatshikolo, vha mbo ḓi vhidza vhaphulusi.

Bongi u ḓo fhiwa pfufho ya u livhuha u sa vha na nyofho hawe na u phulusa Michael Naidoo.

Ṱhohoyatshikolo Mufumakadzi Vho Makhanya, vho kaidza vhana vhoṱhe vha tshikolo uri vha songo ita zwo bvaho. A vho ngo tea u ya damuni vhe vhoṱhe. Ṱhohoyatshikolo vho humbela vhana vhoṱhe uri vha gude zwa thusothanzi na u bambela.

Kha ri ambe

Anetshelani muṅwe nga inwi mafhungo e a vhigiwa kha atikili ya gurannḓa, a tshi tou tevhekana nga ngona.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 10 2019/10/21 09:51:57

Ḓuvha:

Vhalani atikili ya gurannḓa hafhu ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Ṱhoho ya mafhungo a gurannḓa i ri mini?

Nḓivhadzamuvhigi ndi ifhio?

Itshi tshiwo tsho itea nga ḓuvha ifhio? (Tsivhudzo: Sedzani ḓuvha ya gurannḓa.)

Ho bvelela mini kha *Michael Naidoo*? Ṅwalani mafhungo mararu ni tshi ṱalutshedza uri ho itea mini khae. Thomani mafhungo aṋu sa zwe zwa sumbedzwa afho fhasi.

1) Tsha u thoma o	2) Nga murahu a	3) O fhedza o

Ndi zwikili zwifhio zwivhili zwe Bongi a vha e nazwo zwe zwa tshidza Michael?

Lavhelesani hafhu atikili ya gurannḓa. Talelani **madzina vhukuma** (madzina a vhathu na a fhethu) nga muvhala mutswuku na u talela **madzinazwao** (madzina a zwithu) nga muvhala wa lutombo. Zwino ṅwalani madzina fhasi ha ṱhoho dzo teaho.

Madzina vhukuma ndi thinwa dza vhathu, fhethu na zwithu. A thoma nga maḽeḓeredanzi tshifhinga tshoṱhe.

MUTHU		FHETHU		TSHITHU	
Bongi		Tshikolo Tsha Fundani		muri	

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 11 2019/10/21 09:51:58

Zwa luambo

Maipfimaambelwa

Ri shumisa sethe dza zwiḓevhe arali dzina ḽa muambi ḽo ṅwaliwa vhukati ha zwine zwa khou ambiwa, sa hezwi:

- “Ndo ni vhudzisa luvhili lwoṱhe,” ndi mme anga vha no ralo, “uri ni ṱanzwe phuleithi yaṋu.”
- “Ni dobele malakaṱi oṱhe,” ndi mudededzi vhe vha ralo. “Mudavhi wa u tambela u na mashika nga maanḓa.”

Kha ri ṅwale

Dzhenisani zwiḓevhe.

Musi ri tshi ṅwala nga DVD, video kana bugu, ri ṅwala dzina ḽa hone kha zwiḓevhe, ngaurali:

- *Ndo no vhona fiḽimu ya “Mad Buddies”.*
- *Ndo no vhala bugu ya “Ndi ya haya na ya Vhumbulu na Vhuṱali ha Luaviavi”.*

1. Ndi khou ya ḓoroboni nga baisigiri? Hu vhudzisa Bongi.
2. Metshe wa bola wa Mugivhela u khou tambelwa ngafhi? Anna a vhudzisa.
3. No no vhona baisikopo ya *Shrek*?
4. Ni ḓo vhala bugu i no pfi Sankambe na Muzhou na Vho Ndau na Ngweṋa?
5. Ndo vhala bugu i no pfi Mutambo wa Vhana.
6. Fhedzisani tshuṅwahaya yaṋu, mmawe vha vhidzelela, kana a ni nga vhoni TV.
7. Ni khakhathini muṱhannga! Ndi Thamba a tshi vhidzelela. Mme aṋu vho zwi vhona zwe na ita.
8. Ndo neta, Mudzunga a ralo. Ndi ḓo edela nga 7 ya madekwana.
9. Khekhe heyi i tou nukhelela, makhulu Vho Mandu vha ralo, musi vha tshi bvisa ovenini.
10. Ndi tou tama, hu amba Thomani, arali ndo vha ndi tshi ḓivha uri mudededzi wanga wa ṅwakani ndi nnyi.

Ṅwalululani haya mafhungo e kha tshifhinga tsha zwino zwi tshi nga nyito i khou bvelela zwino.

Bongi o phulusa kutukana kwa tshikolo kwe kwa vha ku tshi khou nwela khothe damuni.

Kutukana kwo vha ku tshi khou lingedza u fhufhela maḓini ku kha davhi.

Bongi o fhufhela damuni a bvisela kuḽa kutukana khunzikhunzini.

TSH HL Gr6 B1 THT.indd 12 2019/10/21 09:51:53

Ḓuvha:

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi ni bvise ane a si yelane na thero kana muhumbulo u no khou ambiwa ngawo. Ni kone u ṅwala phara yoneyone kha tshikhala tshi re afho fhasi. Ni ḓo tea u dubekanya ayo mafhungo nga ngona.

Phara yavhuḓi i tea u vha na thero nthihi kana fhungothero (muhumbulo). Fhethu ha khwiṋe hune thero ya buliwa hone ndi kha fhungo ḽa u thoma. Musi ni tshi ṱoḓou ḓa na muṅwe muhumbulo, ni tea u thoma phara ntswa.

Bongi o phulusa kutukana. (fhungothero)

Kutukana ku fhufhela maḓini.

Damu ḽo naka.

Bongi a ku vhona ku maḓini.

Mashudu mavhuya, Bongi o vha a tshi khou fhira nga henefho.

Maṱari ndi madala.

Kwa gekhana na danda nga ṱhoho kwa wela maḓini.

Fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi na muhumbulo muhulwane. Muhumbulo muhulwane u katela ṉefhungo wa fhungo na nyito (ḽiiti).

Talelelani muhumbulo muhulwane kana ṱhoho fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Khonani yanga u dzula seli ha bada.

Ndi ya u imba khwairini ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Ndo laṱa bugu ngauri yo vha yo ṉukala.

Founu yanga yo wa ya balangana.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 13 2019/10/21 09:51:59

U ḓivhavhalela

Kha ri vhale

- Hu na atikili mbili dza mafhungomaitei kha siaṱari ḽino.
- Lavhelesani ṱhoho dza mafhungo ni sedze zwifanyiso.
- Ni vhona u nga atikili idzi dzi amba nga mini?
- Ni vhona u nga dzi na hune dza fana?

Daily news 13 Ṱhafamuhwe 2015

Milayo miswa ya fola ya u tsireledza vhana

Milayo miswa ya fola ya u tsireledza vhana Tshivhalo tshi no fhira hafu ya vhana ḽifhasini ḽoṱhe vha hambela mufhe wo tshikafhadzwaho nga mutsi wa fola, nahone tshivhalo tshi no swika 5% ya mililo fhano Afrika Tshipembe i vha yo vhangwa nga segereṱe. Milayo miswa ya u iledza fola i fha vhana tsireledzo iṅwe hafhu. Dzangano ḽa Mutakalo ḽa Ḽifhasi ḽo amba uri u dahiswa (u hambela mutsi wa fola ḽa muṅwe muthu) zwi na khombo kha mutakalo, nga maanḓa kha vhana. Milayo miswa ya fola ya Afrika Tshipembe ndi ya u thivhela uri vhathu vha dahe tsini na vhana. Hezwi zwi ḓo vha tsireledza kha u hambela vhutsi ha vhaṅwe hune ha vhanga asima, tshikwaikwai, burokhaitisi kana maṅwe malwadzevho a mafhafhu. Milayo miswa i ita uri u daha fola goloini i re na vhana vha re na miṅwaha ya fhasi ha 12 zwi lwe na mulayo, nahone muthu a re na miṅwaha i re fhasi ha 18 ho ngo tendelwa u dzhena fhethu hune ha daiwa hone. Zwiṅwe hafhu, khamphani dzi no ita segereṱe dzi fanela u sumbedza kha phakhethe dza segereṱe, zwifanyiso zwi no sumbedza uri segereṱe i tshinya mano. A vho ngo tea u shumisa maipfi a no ri "low tar" (tshinyai tshiṱuku), "light" (nikhothini ṱhukhu) na "mild" (a ḽi vhavhi) vha tshi amba nga segereṱe. Dziṅwe khamphani dzi ṅwala haya maipfi kha phakhethe dza segereṱe ngauri a i ta uri vhathu vha humbule uri segereṱe dza "nikhothini ṱhukhu" a dzi dini u fana na nikhothini nnzhi. Hezwi a si zwone, zwi xedza vhathu nahone a zwi fhungudzi khombo dza u farwa nga malwadze.

Khantsele ya Lushaka ya U lwa na U daha i amba uri: "Milayo miswa i ḓo thusa kha mutakalo wa vhathu. Vhathu vha Afrika Tshipembe vha 22% vha a daha fola ngeno avha vhaṅwe vha 78% vha sa pfani na u hambela mutsi wa fola ḽa muṅwe muthu.

U daha ndi hone hu no vhanga mpfu dzi songo teaho nahone dzi tshi thivhelea. Fola ḽi vhulaha vhathu vha Afrika Tshipembe vha 44 000 nga ṅwaha, nahone tshivhalo itshi tshi fhira tsha vhathu vha no lovha nga khombo dza mimoḓoro kararu."

National Geographic Kids Ṱhangule 2015

Khwamba (Pheroto) i phulusa ṅwana

Musi muleli wa ṅwana Maria Howard a tshi pfa khwamba (pheroto) i no pfi Willie i tshi ri. "Mama, ṅwana!" o mbo ḓi zwi ḓivha uri hu na zwiṅwe zwo khakheaho. A gidima a tshi ya u vhona uri hu khou bvelela mini. A wana Hana Desai wa miṅwaha mivhili a tshi khou tshipiwa nga zwiḽiwa a tshi khou shanduka muvhala ngauri mafhafhuni awe ho vha hu si khou dzhena muya. Maria a kona u ita uri ṅwana a pfe izwi zwiḽiwa (nge a shumisa zwe a guda kiḽasini dza Thusothanzi) Hana a phuluswa.

Khwamba (pheroto) i no pfi Willie yo zwi ḓivha uri Hana u khakhathini ya ita uri Maria a thuse. Muḓivhi wa Khwamba wa National Geographic u ri pheroto ndi zwiṉoni zwo thanyaho nga maanḓa. "Dzi a kona u pfa uri hu na khombo. Dzi fhata vhushaka ho khwaṱhaho na vhathu dza kona u pfesesa uri hu na khombo."

Namusi Hana u na mutakalo wavhuḓi nahone u dzula o takala na Khwamba Willie a i ṱoḓi a tshi sendela kule nayo. I mu tevhela huṅwe na huṅwe hune a ya i tshi lila i tshi ri, "Ndi a ni funa."

(O pambiwa a tshi bva kha National Geographic Kids August 2010)

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 14 2019/10/21 09:52:00

Ḓuvha:

Vhalani atikili idzo dza mafhungo vhuvhili hadzo ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Atikili idzi dzi fana nga mini?

Milayo ya u lwa na u daha i ḓo thusa vhana nga nḓilaḓe?

Ndi ngani hu u xedza vhathu u ṅwala uri “nikhothini ṱhukhu” kha phakhethe ya fola?

Ho shumiswa mihumbulo ya vhaḓivhi vhafhio kha atikili ya u lwa na u daha?

Ho shumiswa mihumbulo ya vhaḓivhi vhafhio kha atikili ya Khwamba (pheroto)?

U dahiswa zwi amba mini?

(Tsivhudzo: Lavhelesani ṱhalutshedzo i re kha zwitange kha atikili ya gurannḓa.)

Khathuni iyi i sumbedza mini malugana na u daha?

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 15 2019/10/21 09:52:01

U amba nga mafhungomaitei (nyusi)

Kha ri ambe

Itani ndugiselo dza mukumedzo ni tshi vhudza vhagudi vha Gireidi ya 6 nga vhuvhi ha “u dahiswa” na uri ndi nga mini zwi si na mutakalo ngomu. Ṅwalani mbuno nṋa khulwane dzine na ḓo dzi dzhenisa kha mukumedzo waṋu.

Itani phosiṱara i no vhudza vhathu vhahulwane uri vha songo daha tsini na vhana.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 16 2019/10/21 09:52:02

Ḓuvha:

DIVHAMAIPFI

Khethekanyo ya maipfi

Talani mutalo ni tshi fhandula maipfi aya uri a bve madungo ni kone u ṅwala tshivhalo tsha madungo e na a wana.

No no fhedza ni nange maipfi a malo ni a shumise kha u vhumba mafhungo buguni yaṋu ya nḓowedzo.

tshisimani		dzhenani		nḓoulume	
kutanda		tshivhoni		ḓikuvhela	
mulomo		kararu		ṋenḓila	
lu/se/nge/le	4	mbudziso		tshikolo	

Izwi ndi mbudziso, zwitatamennde kana ndaela?

Dzhenisani ? kana ! kana . .

Bisi i ḓo takuwa nga tshifhingaḓe

Ni songo pfuka roboto musi yo tswuka

Ni khou ya u tamba tshese matshelo

Ṱanganyisani boṱoro na swigiri

Ṋamusi hu khou fhisa

Ni vhona u nga i ḓo na matshelo

Shumisani mutevhemuṱoli kha u pima mukumedzo waṋu na phosiṱara yaṋu.

Mutevhemuṱoli wa phosiṱara

Ṱhoho ya hone i a kunga maṱo a vhathu?			
Phosiṱara i na tshifanyiso tshi no tikedza mulaedza?			
Ni vhona u nga mulaedza u ḓo ṱuṱuwedza vhathu uri vha si tsha daha?			
Mafhungo a re kha phosiṱara ndi one?			
Phosiṱara iyi i nga khwiṋisiwa nga nḓila ifhio?			

Mutevhemuṱoli wa mukumedzo

Ndo vhiga nga nḓila i no pfala?			
Ndo vhudza vhathu mafhungo-matsivhudzi o linganaho a no kwama ṱhoho ya mafhungo?			
Ndo shumisa luambo lwo teaho vhathetshelesi?			
Ndo vha ndo tou fombe kha vhathetshelesi vhanga musi ndi tshi khou vhiga?			

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 17 2019/10/21 09:52:04

9

Sankambe tshi tshi fhura Muzhou na Khovhe ya Vhimbi

Kha ri ambe

- Lavhelesani zwifanyiso ni wane uri ni vhona u nga lungano ulu lu khou amba nga mini.
- Lavhelesani vhaanewa vho fhambananaho na fhethuvhupo hune mafhungo a khou bvelela khaho.
- Vhalani phara ya u thoma na ya u fhedza mafhungoni aya. Humbulelani uri hu ḓo bvelela mini. Vhambedzani zwe na vhala na zwe na humbulela.

- Lushaka luṅwe na luṅwe lu na zwiṱori zwine lwa zwi funesa zwine lwa anetshela zwi dovhololwa lunzhilunzhi.
- Zwiṱori izwi ndi ngano.
- Tshiṱori itshi ndi lungano lwa muvhuḓa we wa vha u na vhufhura nga maaṋḓa.

Kha ri vhale

Ḽiṅwe ḓuvha Sankambe tsho vha tshi tshi khou tshimbila bitshini musi tshi tshi vhona Muzhou na Khovhe ya Vhimbi zwi tshi khou amba. Muzhou o vha o ima bitshini ngeno Vho Vhimbi vhe maḓini tsini na bitshi. Tsha ṱoḓou pfa zwine vha khou amba, zwino tsha shuvhama muṱavhani tsho pangula nḓevhe tshi tshi khou thetshelesa. Vho Vhimbi vho vha vha tshi khou ri: “Iwe Muzhou, ndi iwe u re na maaṋḓa a no fhira a dziṅwe phuka Ḽifhasini loṱhe zwino nṋe ndi na maaṋḓa u fhira muṅwe na muṅwe a re Lwanzheni. Arali ra nga shuma roṱhe ri nga ita uri phukha dzoṱhe dzi ite zwine ra funa.”

“Ee,” ha amba Muzhou, u khou amba zwone! Ndi muhumbulo wavhuḓi nga maaṋḓa hoyo. Ri tea u shuma roṱhe.”

Sankambe tsha ambela mbiluni tsha ri, “Hezwo ndi nga si tende zwi tshi bvelela. A vha nga vuwi vho mmbusa nṋe. Ndi ḓo vha fhura.” Tsha mbo ḓi takuwa asitshiḽaa! Tsha tshimbila, tsha tshimbila tshi tshi tsa na bitshi tsha dzhena ḓakani. Tsha wana thambondapfu yo khwaṱhaho. Tsha dovha tsha humela bitshini u amba na Vho Vhimbi.

“Ndi amba Vho Vhimbi,” tsha ralo, “vhone vha phukha ya maaṋḓa nga maaṋḓa. Ndi nga vha humbelavho thuso?”

“Ee, hu nani,” ha fhindula Vho Vhimbi, vha tshi pfa vho takala nga maaṋḓa uri Sankambe tshi khou humbela thuso khavho ngauri vha munna wa maaṋḓa. “Ndi nga u thusa nga mini iwe munna?”

“Ndi uri,” hu amba Sankambe, “Ndi na kholomo yo phirimelaho thopheni, hangei murahu ḓakani. Vha nga nthusa u i kokodza?”

“Ee,” ha fhindula Vho Vhimbi. “Ndi ḓo u thusa hu si na na khakhathi.”

Zwinoha Sankambe tsha vhofha iḽa thambo ya u khwaṱha kha mutshila wa Vho Vhimbi. Tsha ri, “Ndi khou ya u vhofha kholomo nga hangeno. Vha lindele u swika ndi tshi lidza ngoma yanga vha kone u thoma u kokodza.”

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 18 2019/10/21 09:52:05

Ḓuvha:

Sankambe tsha sia Vho Vhimbi tsini na bitshi tsha ṱuwa tsha yo toḓa Muzhou.

“Vho Muzhou,” tsha ralo, “vhone vha phukha ya maanḓa nga maanḓa. Ndi nga vha humbelevho thuso?”

“Ee, hu na’ni,” ha fhindula Muzhou, a tshi pfa o takala nga maanḓa uri Sankambe tshi khou humbela thuso khae ngauri u munna wa maanḓa. “Ndi nga u thusa nga mini iwe munna?”

“Ndi uri,” hu amba Sankambe, “Ndi na kholomo yo phirimelaho thopheni, hangei murahu ḓakani. Vha nga nthusa u i kokodza?”

“Ee,” ha fhindula Vho Muzhou. “Ndi ḓo u thusa hu si na dinani.” “Ndi na maanḓa ane nda nga kokodza kholomo dza fumbili nga luthihi!”

“Ndi a livhuha,” hu amba Sankambe, tsha vhofha iḽa thambo ya u khwaṱha kha musingo wa Muzhou.

Tsha ri, “Ndi khou ya u vhofha kholomo nga hangeno. Vha lindele u swika ndi tshi lidza ngoma yanga vha kone u thoma u kokodza.” tsha ralo tsha ṱuwa nga dzinzambo.

Musi tsho no vha ḓakani, Sankambe tsha dzula fhasi tsha thoma u lidza ngoma yatsho. Vho Vhimbi vha thoma u kokodza na Muzhou a thoma u kokodzavho. Hu si kale iḽa thambo ya vha yo no atha vhukuma. Muzhou a ita a tshi pomba thambo kha musingo nga zwiṱuku nga zwiṱuku, zwa ita uri Vho Vhimbi vha mangale vha tshi khou kokodzelwa bitshini, zwa vha sinyusa nga maanḓa vha mbo vhuyelela maḓini.

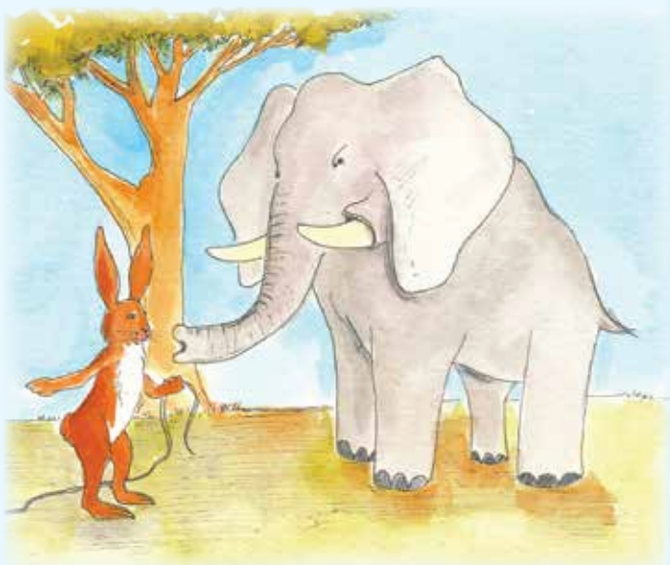
U ralo ha vha u kokodza thambo nga maanḓa. Zwa ita uri Muzhou a kokodzwe a swike e lwanzheni kumvuu! Muzhou a sinyuwa nga maanḓa a kokodza nga maanḓa awe oṱhe. A ri luthihi, Vho Vhimbi vhe lavhuu vha tshi bva maḓini!

“Ndi nnyi ane a khou nkokodza?” ndi Vho Vhimbi vha tshi fafadzela maḓi muyani.

“Ndi nnyi ane a khou nkokodza?” ndi Muzhou a tshi lidza lufhalafhala. Ndi hone vhuvhili havho vha tshi zwi vhona uri vho vhoxwa kha thambo nthihi.

“No mphura!” ndi Muzhou a tshi kuma.

“Ndi ḓo ni sumbedza uri a thi itiwi tsilu!” hu amba Vho Vhimbi. Vha thoma u kokodza iḽa thambo hafhu. Fhedzi thambo ya mbo ḓi ṱhukhuwa, Muzhou na Vho Vhimbi vha ganama vhuvhili havho. Zwa vha sinyusa nga maanḓa lwe vha si tsha ṱoḓou dovha vha amba vhoṱhe. Vhuvhili havho vho fhedza vha songo kona u vhusa phukha dzoṱhe dza shangoni na maḓini. Sankambe tsha dzula ngomu ḓakani tsho tou fa nga zwiseo.

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 19 2019/10/21 09:52:06

U elekanya nga Sankambe Muzhou na Khovhe ya Vhimbi

U elekanya nga tshiṱori.

- Puloto ya itshi tshiṱori ndi ifhio?
- Ndi nga mini Muzhou na Vho Vhimbi vho humbula uri ndi khwiṋe vha tshi shuma vhoṱhe?
- Ni vhona u nga ndi nga mini Sinkambe tsho humbula u thivhela uyo muhumbulo?
- Ni vhona u nga Muzhou na Vho Vhimbi vha a amba vhoṱhe ano maḓuvha?
- Ni vhona u nga ndi nga mini Sankambe tsho vhona aya mafhungo a tshi seisa?
- Anetshelani khonani yaṋu tshiṱori itshi zwiitei zwi tshi tou tevhekana nga ngona.

Lungano ndi tshiṱori tshi no amba nga mapuka a manditi na vhuṱolo, zwipuka, zwimela na fhethu. Lu anetshela tshiṱori tshi re na mulaedza na pfunzo.

Ngano nnzhi dzi na zwipuka zwi no amba nahone nnzhi dzi na mivhuḓa na phunguhwe zwine zwa vha na mvumbokhateli ine ya ita uri zwi vhe zwipuka zwi re na vhuṱali ha u kona u luka maano ane zwa a shumisa kha dziṅwe phukha. Mvumbokhateli ndi mini?

Musi Sankambe tshi tshi todou pfa zwe Vho Vhimbi na Muzhou vha vha vha tshi khou amba, tsho ita mini?

Sankambe tsho humbela uri Vho Vhimbi na Muzhou vha tshi thuse nga mini?

Sankambe tsho vhofha thambo kha mini?

Ndi nga mini Sankambe tsho gidimela ḓakani?

Ho bvelela mini kha Vho Vhimbi na Muzhou

Ni a tama u vha na khonani i no nga Sankambe? Ngani?

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 20 2019/10/21 09:52:07

Ḓuvha:

Ṅwalani maṱaluli a rathi a no ṱalutshedza Sankambe.

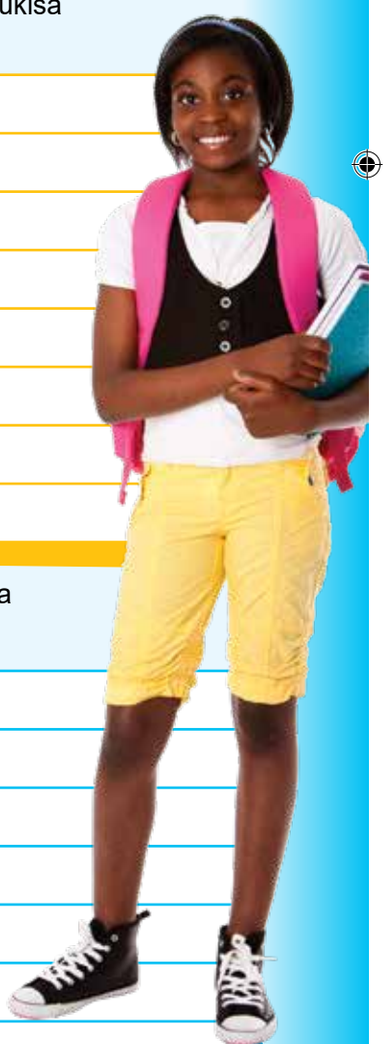

Mvumbo ya vhaanewa vha tshiṱori ri i ḓivha nga zwiito zwavho tshiṱorini khathihi na zwine vha amba.

Shumisani maṱaluli kha u ṅwala phara i no khou ṱalutshedza Sankambe. Ṅwalani mvetamveto. Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu ni kone u ṅwala zwe na shandukisa afho tshikhalani tshe na ṉewa.

Zwino ṱalutshedzani mvumbo ya khonani yaṋu khulwane (ya mbiluni). Ambani uri ndi nga mini e khonani yaṋu khulwane na uri ni mu funela mini.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 21 2019/10/21 09:52:09

Sankambe tshi tshi fhura Vho Ndau na Vho Ngweṋa

Lavhelesani zwifanyiso zwa malo zwi tevhelaho nga vhuroṅwane u itela uri ni vhone uri tshiṱori tshi amba nga mini. Shumani na muṅwe nga inwi (khonani).

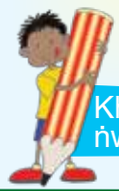
- Ambani uri hu bvelela mini tshifanyisoni tshiṅwe na tshiṅwe. Tshiṱori itshi tshi ṱoḓou fana kokotolo na tsha u thoma.
- Zwino tshi anetsheleni nga maipfi a zwipuka. Zwi amba uri ndi tshiṱori tshi re na zwithu zwi no ambiwa nga zwipuka.

• Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala. • Ṅwalani mvetamveto. • Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu. • Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho. • Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Ṅwalani mvetamveto yaṋu kha bammbiri ḽa mvetamveto, ni humbele khonani yaṋu uri a sedze zwe na ṅwala. Shumisani maipfi aya uri a ni thuse.

mbevha
lavhelesa
tsha
tshiṋorovhadzhi
lwanzhe
yo
fhisa
mitalo
ya kokodza ya kokodza
dzuvha
phopha
sea
khundu
ndi na maanḓa
khwaṱhaho
mabiko
kha
sinyuwa
eḓela
thambo
ndenya
ntsa
zwi
Tshibogisi tsha maipfi

Zwino ṅwalani tshiṱori nga vhuronwane tsho vhambela na zwifanyiso.

1

2

3

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 22 2019/10/21 09:52:11

Ḓuvha:

4

5

6

7

8

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTTL Gr6 B1 TTH.indd 23 2019/10/21 09:52:12

Tshaka dzo fhambanaho dza madzina

Zwino ni vho ṱalukanya zwinzhi nga madzina zwao na madzina vhukuma. Kha ri lingedze u humbula nga makateli na madzina a ngelekanyo.

Madzina zwao

Ndi madzina a zwithu zwine ra kona u zwi vhona na u zwi kwama.

tshidulo

bugu

mutukana

tshikolo

Zwino ṅwalani madzinazwao a inwi muṇe.

_____

_____

_____

Madzina vhukuma

Haya ndi madzina magede a vhathu, fhethu, bugu, dzifiḽimu, na zwiṅwe. Dzina vhukuma ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi.

Tshikolo ya Jabulani

Jabu

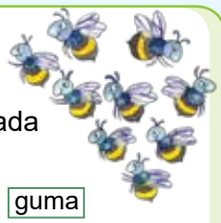
Ṅwalani madzina a vhathu na a fhethu kha thebuḽu i re afho fhasi.

Vhathu	Fhethu

Makateli

sambi

Haya ndi madzina a zwigwada zwa vhathu kana zwithu.

guma

Ṅwalani makateli.

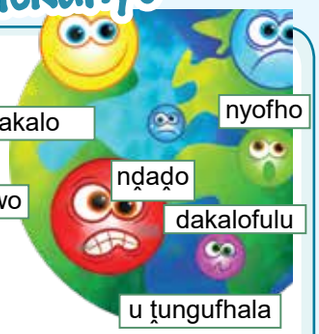
_____

_____

_____

Madzina a ngelekanyo

Haya ndi madzina a zwithu zwine ra sa kone u zwi vhona, u zwi kwama, u zwi nukhedza na u zwi phuphuledza.

Ṅwalani madzina a ngelekanyo.

_____

_____

_____

Nanguludzani madzina kha khoḽumu dzone. Ni shumise maḽeḓeredanzi kha madzina vhukuma oṱhe.

khaḽenda	dakalo	tshidulo	lufuno	anna	pfufho
nguvho	Jacob	fulufhelo	tsinyuwo	ndivho	ḽiṇo
smith	fulufhela	muṅadzi	vhuḓikukumusi	khomphiyutha	bugu
zuma	ngoho	fhumula	vhuhali	polokwane	fulwana

MADZINA ZWAO	MADZINA VHUKUMA	MADZINA A NGELEKANYO	MAKATELI

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 24 2019/10/21 09:52:14

Ḓuvha:

Maidioma

U sedza maidioma

Nyambo dzoṱhe dzi na kuambele kwo ḓowelwaho kune ku si ambe zwine kwa amba nga misi. Tsumbo, arali ri tshi ri "A tshi ri u fhufha vhavhili vha sera," ri vha ri tshi khou amba uri o vha o takalesa.

Ambani na tshigwada tshaṋu nga ṱhalutshedzo dza vhukuma dza maidioma a re na mivhala. Ni kone u ṅwala uri ni vhona u nga maidioma aya a amba mini.

Mandu ha na nḓevhe. Ndi ngazwo o dzhena khakhathini.

Nngwe yo dzhena muḓini. Zwino mme anga vha tea u ṱoḓa mushumo.

Vhaḽa vha fhaḽa vho ḽa ṱhoho ya khanga. Hupfi vho no pfulutshela Ṱhohoyanḓou zwino.

Ni vhee bugu dza vhoiwe zwavhuḓi. Hu na vhathu vha re na gunwe kuḽasini yashu.

Olani zwifanyiso zwi no sumbedza mavhili a maidioma aya.

Mafhambanyi ndi maipfi a no amba zwi no fhambanana zwa maṅwe.

Livhanyani maipfi aya na mafhambanyi ao. Musi no no fhedza, paḓulani maipfi a bve madungo.

femulusa	tshiṱuku	fhasi	vhaṱuku	ḽifhambanyi

vha/hulwa/ne	khokhovhedza	ntha	tshihulwane	ḽiambazwithihi

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 25 2019/10/21 09:52:15

Munna we a renga murunzi

Kha ri ambe

- Ṱhoho ya bammbiri iḽi ḽa u shumela ni i vhona nga ndilaḓe?
- Ni vhona u nga ulu lungano ndi lwa zwithu zwe zwa bvelela?

Zwino lavhelesani zwifanyiso ni sedze uri ndi shango ḽifhio ḽine lungano ulu lwa bva khaḽo.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri vhale

Tshiṱori itshi tsho ṅwaliwa sa ḽitambwa. Ri ri zwi no khou ambiwa ndi mufhindulano.

Kale ho vhuya ha vha na muṅwe munna we a vha o pfuma nga maanḓa. Fhedziha, o vha e na mbilummbi na tshiṱuhu. O vha e na mbilummbi na tshiṱuhu lwe vhathu vha afho kusini vha vha vha tshi mu ofha. Ho vha hu si na muthu a no ṱoḓou sendela tsini na muḓi wawe nahone a huna we a vha a tshi nga amba nae. Ḽiṅwe ḓuvha tshilimo musi ḓuvha ḽi tshi tou nzirii uyu munna a mbo ḓi farwa nga khofhe murunzini wa muri nnḓa ha muḓi wawe. Musi a tshi vuwa a wana hu na muṅwe muṱhannga henefho murunzini tsini nae, na ene a tshi khou ṱoḓa murunzi.

Mupfumi: Inwi muṱhannga idaṇu ṱuwa, ndi murunzi wanga hoyu!

Muṱhannga: A zwi itei uri u vhe murunzi wavho. Muri hoyu ndi wa shango.

Mupfumi: A swi zwone! Hoyu muri na murunzi wawo ndi zwanga!

Muṱhannga: Arali zwo ralo, ndi ḓo renga murunzi wa muri wavho.

Mupfumi: Ni nga u renga nga zwipiḓa zwiṱaṇu zwa musuku.

Muṱhannga: Ho luga. Khoyu musuku kha vha dzhie. Mune wa murunzi ndi nṇe zwino.

Uḽa munna wa mbilummbi a dzhenisa musuku tshikwamani tshawe, a thyethyenyea e eṱhe a tshi humela muḓini wawe.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 26 2019/10/21 09:52:16

Ḓuvha:

Nga vhuya musi ḓuvha ḽi tshi vho kovhela uḽa murunzi wa thoma u lapfa, wa lapfa, wa lapfa u swikela u tshi tiba nnḓu ya munna wa mbilummbi. Uḽa muṱhannga a mbo vha o mela, a dzhena nḓuni a tshi tou tepa.

Mupfumi: U khou ṱoḓa mini muḓini wanga naa? Ibvai u ṱuwe, tsilu ḽeneḽi.

Muṱhannga: Vhokhotsi, murunzi wa muri wo tiba na hei nnḓu, zwino hafhu murunzi ndi wanga. Zwino nnḓu yavho yo no vha yanga na yone.

Uḽa munna a sinyuwa nga maanḓa a mbo ḓi ṅala muḓi wawe a ṱuwa a si tsha vhuya vhathu vha kusi kwoṱhe vha ḓa vha tshi ḓou vhona nnḓu yawe khulukhulu na u ḓiphiṋa nga murunzi. Vha khoḓa uḽa muṱhannga uri o vha thusa.

Lungano lwa Japani

Kha ri ambe

Ni vhona u nga ndi tshiṱori tsha vhukuma? Ngani?

Pfunzo ya mafhungo aya ndi ifhio? (Ri khou tea u guda mini khao?)

Ni vhona u nga ndi nga mini vhathu hoṱhe ḽifhasini vha tshi pfana na u anetshela vhana vhavho mafhungo o raliho?

Kha ri ṅwale

Vhalani tshiṱori ni fhindule mbudziso.

Vhabvumbedzwa vha tshiṱori itshi ndi vhonnyi?

Ndi nga mini uyu munna wa mbilummbi o “thyethyenyea” e eṱhe musi o no panga musuku tshikwamani?

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 27 2019/10/21 09:52:20

Murunzini wa muri

Kha ri ambe

Ni kha zwigwada zwa vhoiwe, itani ḽitambwa ḽa lungano ulu. Ni ḓo wana zwi tshi leluwa ngauri lwo ṅwalwa sa ḽitambwa. Fhedziha, ni tea u fhedza lungano ulu nga iṅwe nḓila. Tambelani kiḽasi ḽitambwa ḽaṉu. Ni ambe uri ndi tshigwada tshifhio tshi re na kufhelele (magumo) kwavhuḓi kwa ḽitambwa.

Kha ri ṅwale

Tangedzelani ḽiṱaluli ḽi re kha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe. Ni talele dzina ḽine ḽa khou ṱalulwa kana u ṱalutshedzwa.

Munna o pfumaho o vha a tshi dzula nḓuni khulukhulu.
Muri mudala wa ita murunzi mulapfu.
Muṱhannga musekene a dzhena nḓuni a tshi tepa.
Muṱhannga wa vhuṱali a dzula murunzini u rotholelaho.
Munna mupfufhi wa mbilummbi a hana muṱhannga a tshi dzula fhasi ha muri.

Ri a zwi ḓivha uri dzina ndi thinwa ya muthu, fhethu kana tshithu. Ḽiṱaluli ḽi ri vhudza zwinzhi nga dzina. Tsumbo khei i no bva kha lungano: O vha e munna wa tshiṱuhu.

Talelani **ḽiṱaluli** ḽi re kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mafhungo a tevhelaho. Ni kone u ṅwala **ḽifhambanyi** ḽa ḽiṱaluli tshikhalani tshi re kha tshanḓa tshauḽa. Ro dzula ro ni itela fhungo ḽa u thoma.

	fhasi
Muzika wa radio wo vha **u nṱha**.	
Vhathu vho takala nga maanḓa musi munna muvhi a tshi shavha.	
Vhathu vhanzhi vho vha vha tshi ofha hoyu munna.	
Ndwakhulu o fula manngo maṱukuṱuku munngoni wa makhulu wawe.	
Muṱhannga musekene o vha o dzula murunzini.	
Rofhiwa o ambara tshikhipha tsho nakaho.	
Hamulima hu na mbudzi tshena.	
Khaladzi ashu o ri vhuela na maḽegere.	
Vho Nditwani vho renga goloi ntswa.	
Tshimange tsha tshisadzi tsho bata mbevha.	

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 28 2019/10/21 09:52:21

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ṅwalululani mafhungo a re kha **tshifhinga tsha zwino** e kha **tshifhinga tshi ḓaho** na kha **tshifhinga tsho fhiraho.**

Hu khou fhisa.	Matshelo ha
	Mulovha
I khou na nga maanḓa!	Matshelo
	Mulovha
Ndi khou koropa fhasi.	Matshelo
	Mulovha
Ri khou ḽa khovhe na matshipisi.	Matshelo
	Mulovha

Ḽiambele

“U na mbilu ya tombo” na “Seani ndi ṱhase” ndi maambele. Tshithu tshigede (mbilu) tshi ṱalutshedziwa ri tshi shumisa maipfi a no tshi amba sa tshiṅwe tshithuvho (tombo). A ri shumisi “sa” kana “u fana na” kha maambele. Kanzhi zwirendo zwi shumisesa maambele.

Kha ri ambe

Ambani uri maambele aya a amba mini. Olani tshifanyiso ni tshi sumbedza ḽithihi ḽao.

Uyu ṅwana ndi phoḽa.

Uyu muthu u tou vha ṋowa zwi sa timatimisi.

Seani ndi ṱhase.

A thi ṱoḓi a tshi ḓa u tamba na nṋe ngauri u na gunwe.

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 29 2019/10/21 09:52:22

Zwiṅwe hafhu zwa luambo

Kha ri ṅwale

Talelani ṉefhungo wa fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe. Ni talelevho na ḽipfanisi ḽawe ḽi re tshipiḓa tsha nyito.

Ni elelwe uri mapfanisi a ṉefhungo a edza ṉefhungo ene muṉe kha vhuthihi na kha vhunzhi.

1.	Tshikolo tshi/zwi bva nga vhuya.	Tshikolo tshi bva nga vhuya.
2.	Vhatukana vha/u tamba bola mudavhini.	
3.	Ḽiṱo ḽanga a/ḽi khou vhavha.	
4.	Makole tshi/a sumbedza uri i ḓo na.	
5.	Kukukwana ku/lu khou lilela mme akwo.	
6.	Khekhe i/tshi nṱha ha ṱafula khishini.	
7.	Zwidulo zwa holoni ku/zwi dzula zwo vhewa zwavhuḓi.	
8.	Muthu ane a ri isa tshikoloni u/vha dzula tsini na kiḽiniki.	
9.	Tshuṅwahaya ya ṉamusi tshi/i a konḓa.	
10.	Milingo ya ṉaṅwaha i/ku ḓo thoma nga ṅwedzi wa Ḽara.	

Nangani mapfanisi a ṉefhungo a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

1.	Mulovha vhatukana vha kiḽasini yashu vha/vho lenga.	Mulovha vhatukana vha kiḽasini yashu vho lenga.
2.	Ḽia ḓuvha riṉe ro/ri ṱuwa nga bisi.	
3.	Muongi o/u thusa vhathu.	
4.	Khekhe yo/i bakiwa nga mme anga.	
5.	Bambelo ḽo/ḽi vha ḽo ḓala maṱari.	
6.	Vhege yo fhelaho vhathu vho/vha ḽa vhe vhanzhi.	
7.	Riṉe ro/ri ya ḽaiburari u vhala bugu.	
8.	Zwikolo zwa fhano zwi/zwo vula mulovha.	
9.	Kumange kwa Maemu ku/kwo eḓela kha sofa.	
10.	Fiḽimu ye ra i vhona yo/i hiriwa nga khotsi anga.	

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 30 2019/10/21 09:52:23

Ḓuvha:

U sedza luambo lwa musanda

Luambo lwa musanda lu shumisa maipfi a no wanala luamboni fhedzi a tshi shumiswa nga ndila i songo ḓowelwaho.

Vhambedzani maipfi a luambo lwa musanda na zwine a amba.
Ni ṅwale nomboro tsini na phindulo yone.

Malinga	
Tshanḓa	3
Maṋo	
Maalo.	
Dzunde.	
Maṱo.	
Madzivha.	
Makwitha.	
Ṋenga.	

Khoṋo dza musanda.

Luvhone lwa musanda.

Khuhu dza musanda.

Lufo lwa musanda.

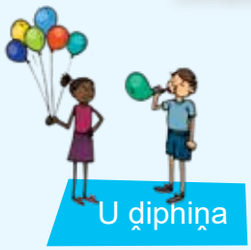
Luvhone lwa musanda	1
Zwiḽiwa zwa khosi.	2
Lufo lwa musanda	3
Khuhu dza musanda	4
Vhamusanda vha tshi fara kwendo.	5
Maḓi a musanda.	6
Thovho kana zwa u adza musanda.	7
Khoṋo dza musanda.	8
Tsimu ya musanda.	9

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 31 2019/10/21 09:52:24

Mutambo wa zwifhinga

Mutambo wa zwifhinga – Ndi nnyi ane a ḓo wina?

- U ḓiphiṋa
- Posani daisi.
- Tshimbidzani maka.
- Tshimbidzani fuḽaga. Shumisani ḽibulatshifhinga kha u vhumba fhungo.
- Mabulazwifhinga a nomboro dzo fhambanaho a nga wanala kha zwivhumbeo zwa makumba zwi re afho fhasi.

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 32 2019/10/21 09:52:29

Ḓuvha:

Mapfanisi a tshiitwa

Zwiitwa sa vhoṋefhungo zwi na mapfanisi ane a shuma nazwo kana a zwi imela mafhungoni. Tsumbo: “Mulalo o i vhala bugu.”

Dzhenisani mapfanisi a zwiitwa afho mavhakani. Ro dzula ro ni itela ḽa u thoma.

Mutukana o [i] ḽa sangwetshi.

Maluṱa u ḓo [ ] renga bugu.

Vho [ ] renga mutshini wa u gera hatsi.

Ni ḓo [ ] wana ḽaiburari bugu.

Ndi khou [ ] lima ngade ya miroho.

Ndo [ ] ḽa vhurotho ho ḓodzwa mutoli.

No [ ] eḓedza kumange kwaṋu?

TSHTHL Gr6 B1 THI.indd 33 2019/10/21 09:52:31

Matumbo wa zwifhinga

U ḓiṱola	😃	😕
Ndi vho ṱalukanya uri madzinazwao, madzina vhukuma, makateli na madzina a ngelekanyo ndi mini.		
Ndi a kona u vhala lungano.		
Ndi a kona u ṅwala lungano.		
Ndi a kona u livhanya ṋefhungo na nyito fhungoni.		
Ndi a kona u vhala atikili ya gurannḓa.		
Ndi a kona u ṅwala atikili.		
Ndi a kona u topola ṱhoho ya mafhungo na nḓivhadzamuvhigi.		
Ndi vho ṱalukanya miṅwe ya mirero.		
Ndi a kona u shumisa mafhambanyi.		
Ndi a kona u shandula mafhungo a tshi bva kha tshifhinga tsha zwino a tshi ya kha tshifhinga tsho fhiraho na tshi ḓaho.		
Ndi a kona u shumisa zwiḓevhe.		
Ndi a kona u fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho dzo ḓisendekaho nga zwe nda vhala.		
Ndi a kona u dizaina phosiṱara ya mafhungomatsivhudzi.		
Ndi a kona u shumisa maṱaluli.		
Ndi a kona u ṅwala ngaganyamvumbo.		

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 34 2019/10/21 09:52:35

Z w i t e n g o m u

Thero ya 2: Khungedzelo na vhurendi

Mańwalwa a khungedzelo
Themo ya 1 – Vhege dza 5–6

17 U vhala khungedzelo 36

U vhala khungedzelo. U sedzesa mańwalwa a no nyanyula, girafiki/zwifanyiso na thekhiniki dzi no nga u fulufhedzisa na nḓila dza u nyanyula dzangalelo. U topola vhathetshelesivhaṱaleli na ngona dza u kunga. U baḓekanya lushaka lwa vhathetshelesivhaṱaleli na tshitaela na maipfi a no ḓo shumiswa. U fhindula mbudziso dzi no kwama khungedzelo khathihi na u topola milayo na thekhiniki.

18 U dizaina khungedzelo ya nṋe muṋe 38

Therisano nga thekhiniki dza u kungedzela. Therisano nga vhusevheḓi ha u kunguwedza. U fhedzisa fuḽoutshati ya u dizaina khungedzelo. Therisano nga nḓila dza u kwengweledza vhavhali.

U ita khungedzelo nga murahu ha maga oṱhe a u rangela u ńwala: u ṋekana mihumbulo, u pulana, mvetamveto, u dzudzanya na u ṋetshedza khungedzelo iyi.

19 Dizainani burosha ya vhuendelamashango 40

U pulana na u ita mvetamveto ya garaṱa ya Z ya burosha ya vhuendelamashango Afrika Tshipembe. U ṋekana mihumbulo sa tshigwada hu tshi ambiwa nga mihumbulo. U shumisa maitele a u ńwala: u ṋekana mihumbulo, u pulana, mvetamveto, u dzudzanya na u ṋetshedza. U shumisa fureme i re hone i tshi thusa kha u vhekanya zwithu nga thevhekano yone. U dizaina burosha ine ya vha na zwidodombedzwa zwa vhukwamani na mitengo yo teaho.

U lugisa na u ṋekedza nga vhudele burosha ya u tou gera. U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

20 U dzudzanyela phamfuḽethe 43

Dizainani phamfuḽethe yaṋu.

21 Luambo lu a ṱumana 44

U ḓivhadzwa mafhungotswititi na mafhungo tserekano. U ḓivhadzwa maṱanganyi. Ṋefhungo na nyito

U topola ṋefhungo na nyito mafhungonitswititi na mafhungoni tserekano. U vhumba mafhungo tserekano hu tshi shumiswa maṱanganyi (nahone, fhedzi, ngauri, zwino na naho)

22 U kwengweledza 46

Therisano nga tshifhinga tshine kuhumbulele kwa u kwengweledza kwa shumiswa khatsho. U vhala kuhumbulele kwa u kwengweledza ho sedzeswa lushaka lwa vhathetshelesivhaṱaleli, kuṋekedzele na u aluwa ha kubulelwe kwa kuhumbulele (agumente).

23 U ńwala kuhumbulele kune kwa kungedzela 48

U pulana u ṋetshedza hu tshi shumiswa mepe wa mihumbulo na nzudzanyo.

U tevhedza kutshimbilele kwa u ńwala: u ṋekana mihumbulo, u pulana, mvetamveto, u dzudzanya na u ṋetshedza. U linga kuhumbulele nga u shumisa dibeithi kana tshipitshi. U ńwala kuhumbulele uku nga vhudele hu tshi shumiswa fureme.

24 Zwi shumiswa zwa vhurendi na zwa zwiṉwevho 50

U ḓivhadzwa zwishumiswa zwa vhurendi hu tshi katelwa na mamethafore, mafanyisi, pfanywa, onomotopia, khontsonentsi, asonentsi, na maṋaṋisi/makaluli. Zwo katelwa zwoṱhe henefha madzuloni a kha vhege dza 9–10 nga mulandu wa u shaya fhethu. Vhadededzi vha nga humela murahu kha bammbiri ḽa u shumela ḽi re kha vhege dza 9–10.

Mufhindulano i no amba
Themo ya 1 – Vhege dza 7–8

25 Mufhindulano wa vhukati ha vhusiku 52

Nyito dza u ḓivhadzwa dzi no katela u humbulela, u humbulela mańwalwa hu tshi shumiswa vhusevheḓi ha u tou vhonwa. U sedzesa luambo lwa miraḓo ya muthu, zwi re luamboni na kushumisele kwa maipfi. Therisano nga fomethe ya mańwalwa.

U baḓekanya mańwalwa na vhaambi vhao.

26 Hai wee Vho Ndau! 54

U vhala tsiṱori (lungano). U sedzesa vhaambi na zwine vha amba.

U fhedzisa nyito ya tholokanyonḓivho i no kwama zwine mańwalwa a amba.

U ita ḽitambwa ḽa lungano hu na muanetsheli na vhaambi vho fhambanaho.

27 U pulanela ḽitambwa 56

U shumisa nzudzanyo kha u pulana ḽitambwa. U topola ṱhoho, vhabvumbedzwa, bono kana fhethuvhupo, nyanetshelo na mulaedza.

U ńwala ḽitambwa hu tshi shumiswa fureme ya u ḓivhadza vhabvumbedzwa.

U ṱana ḽitambwa hu tshi shumiswa vhatambi vho fhambanaho vha re vhagudi tshigwadani. U pima kutambele.

28 U vhiga nga zwe vha amba 58

U vhiga nga zwe vha amba. U shumisa zwiḓevhe kha maipfi maambelwa. U vhumba mafhungo tserekano. U shumisa mafhambanyi na pfanywa.

Masiaṱari a vhurendi
Themo ya 1 – Vhege dza 9–10

29 U ḓiphiṋa nga vhurendi 60

U vhalela nṱha tshirendo, “Tshiatsiatsi tsha duda”. U thetshelesa mutevhetsindo na u vhandelela zwanḓa. U sedzesa maipfi a re na raimi.

U ńwala tshirendo tsha raimi. U tevhedza maitele kwa u ńwala: u ṋekana mihumbulo, u pulana, mvetamveto, u dzudzanya na u ṋetshedza. Nyito ya u tou vhonwa i no kwama thangeladzina.

Nyito ya u tou vhonwa i no kwama mafanyisi.

30 Tshikhoḓo tsha Afrika Tshipembe 62

U amba nga zwikhoḓo na lushaka lwa mańwalwa. U livhanya tshikoḓo na vhutshilo ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

U ḓadza mepe wa mihumbulo u no amba nga Afrika Tshipembe. U ńwala tshirendotshikhoḓo nga Afrika Tshipembe. Tshirendotshiseisi tshi no amba nga ńwedzi tshine vhadededzi vha nga tshi shumisa arali vha tshi ṱoḓa.

31 Ri renda ri tshi mona na ḓuvha 64

Nyito ya u rangela u vhala hu u itela u sumbedza vhudzivha ha tshirendo.

U vhala tshirendo tsha mafhungomatsivhudzi.

Tholokanyonḓivho i no kwama zwi re tshirendoni – hu ḓo ḓadzwa tshati ya tshikhalani. U ḓivhadzwa maedzamuthu

32 Ńwalani tshirendo 66

U ńwala tshirendo hu tshi tevhelwa maitele a u ńwala: u songa mutumba, u pulana, mvetamveto, u dzudzanya na u ṋetshedza. U sengulusa mamethafore, u a ṯalutshedza na u a ola. Vhadededzi vha nga vhuyelela kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 24 u itela u wana hafhu zwiṅwe mbonalo dza vhurendi.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 35 2019/10/21 09:53:53

U vhala khungedzelo

Vhana vho karuwaho vha ambara Gear Store

No zwi pfa?

Ri ri rengani Gear Store ni ambare zwi re na bvumo.

Hu na zwa tshipentshela zwa vhana vha Gireidi 6.
Na renga tshithihi, tshiṅwe ndi mahala!

Dzhiawolala iyi ndi ya musi tshiṱoko tshi tshee hone.

Lavhelesani khungedzelo iyi nga vhuronwane. Rerani nga phindulo dza mbudziso dzi tevhelaho ni na khonani dzaṋu. Ni tshi fhedza ni ṅwale phindulo dza mudziso idzi.

Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhathu vhafhio?

Vha miṅwaha ya 5 – 7	Vha miṅwaha ya 11 – 13	Vha miṅwaha ya 14 – 16	Vha miṅwaha ya 21 – 25

Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi nga mini khungedzelo iyi i na ṱhoho i no sengenedza.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 36 2019/10/21 09:53:54

Ḓuvha:

Ndovhololo ya mibvumo ya u thoma kha maipfi i vhidzwa u pfi ndi "aḽithuresheni/ndovhololo" ya themba na pfalandoṱhe). Tsumbo khei: Vele wa Vondwe o vunḓa vothi.

Lavhelesani mafhungo aya mavhili a no bva kha khungedzelo.
Talelani mibvumo ye ya dovhololwa.

Muswa muṅwe na muṅwe u tama u vhonala o karuwa sa vhaṅwe e tshikoloni.

Ri ri rengani Gear Store ni ambare zwi re na bvumo.

Hu na "r" nngana kha: "Ri ri rengani Gear Store ni ambare zwi re na bvumo".

Hu na "zw" nngana kha : "Zwi kunga maṱo, Zwa tamiwa, Zwa ṱanganedzwa?"

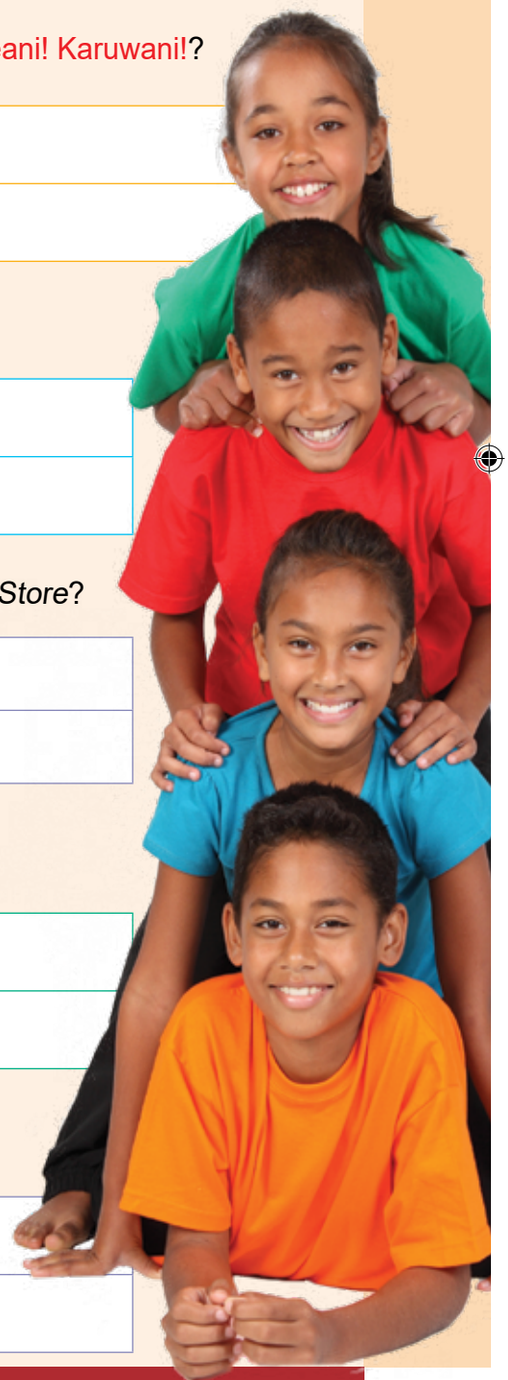
Ni vhona u nga ndi nga mini khungedzelo iyi i na tshiḽogeni tsha: Ḓivheani! Karuwani!?

I ṱuṱuwedza vhavhali nga ndilaḓe?

I ni fulufhedzisa zwifhio arali ni tshi nga renga zwithu zwi no bva *Gear Store*?

Muṅwalo musekene u re nga fhasi ha khungedzelo u ri vhudza mini?

Khungedzelo i ṱuṱuwedza vhavhali uri vha ite mini?

TSHITL Gr6 B1 TH2.indd 37 2019/10/21 09:53:54

U dizaina khungedzelo ya nṋe muṋe

Kha ri ambe

Itani ḽitambwa ḽa u kungedzela tshibveledzwa kana tshumelo kha TV.

Kha ri ṅwale

Pulanani khungedzelo yaṋu inwi muṋe nga u fhindulela, kha mepe wa mihumbulo, iṅwe na iṅwe ya mbudziso dzi re afho fhasi. Musi no no fhedza pulane yaṋu, ṅwalani na u ola khungedzelo iyi nga vhudele kha siaṱari ḽa seli.

VHUSEVHEḌI ha u ṅwala ḽiṅwalwa ḽi no kunga:

- Ni tea u ḓivha vhathetshelesivhaṱaleli vhaṋu.
- Shumisani zwiḽogeni na mafurase a no kunga u itela u ṱuṱula dzangalelo – tsumbo: “Homolowani – muṋani *KIT KAT*.”
- Shumisani zwifanyiso na zwi no tou vhonwa kha u ita uri khungedzelo i kunge maṱo nahone i dzule i mihumbuloni ya vhathu.
- Shumisani figara dza muambo sa aḽitheresheni, ndovhololo na raimi (Lavhelesani bammbiri ḽa u shumela ḽa 24 uri ni wane thuso siani ḽa hezwi)
- Ṋetshedzani mushumo waṋu wo kuna nahone u tshi vhalea.

Khungedzelo yanga

1. Khungedzelo yo itelwa vhonnyi?
2. Tshibveledzwa tshaṋu ndi tshifhio?
3. Ni ḓo shumisa tshiḽogeni tshifhio?
4. Ni ḓo shumisa thekhiniki ifhio kha u bvukulula vhuḓipfi ha lushaka lwa vhathetshelesivhaṱaleli?
5. Ni ṱuṱula hani dzangalelo ḽa vhavhali?
6. Khungedzelo iyi i fulufhedzisa vhathu mini?
7. Khungedzelo iyi i na ngoho ngomu?
8. No shumisa zwishumiswa zwa luambo sa aḽitheresheni? (Lavhelesani bammbiri ḽa u shumela ḽa 24 uri ni wane thuso siani ḽa hezwi)

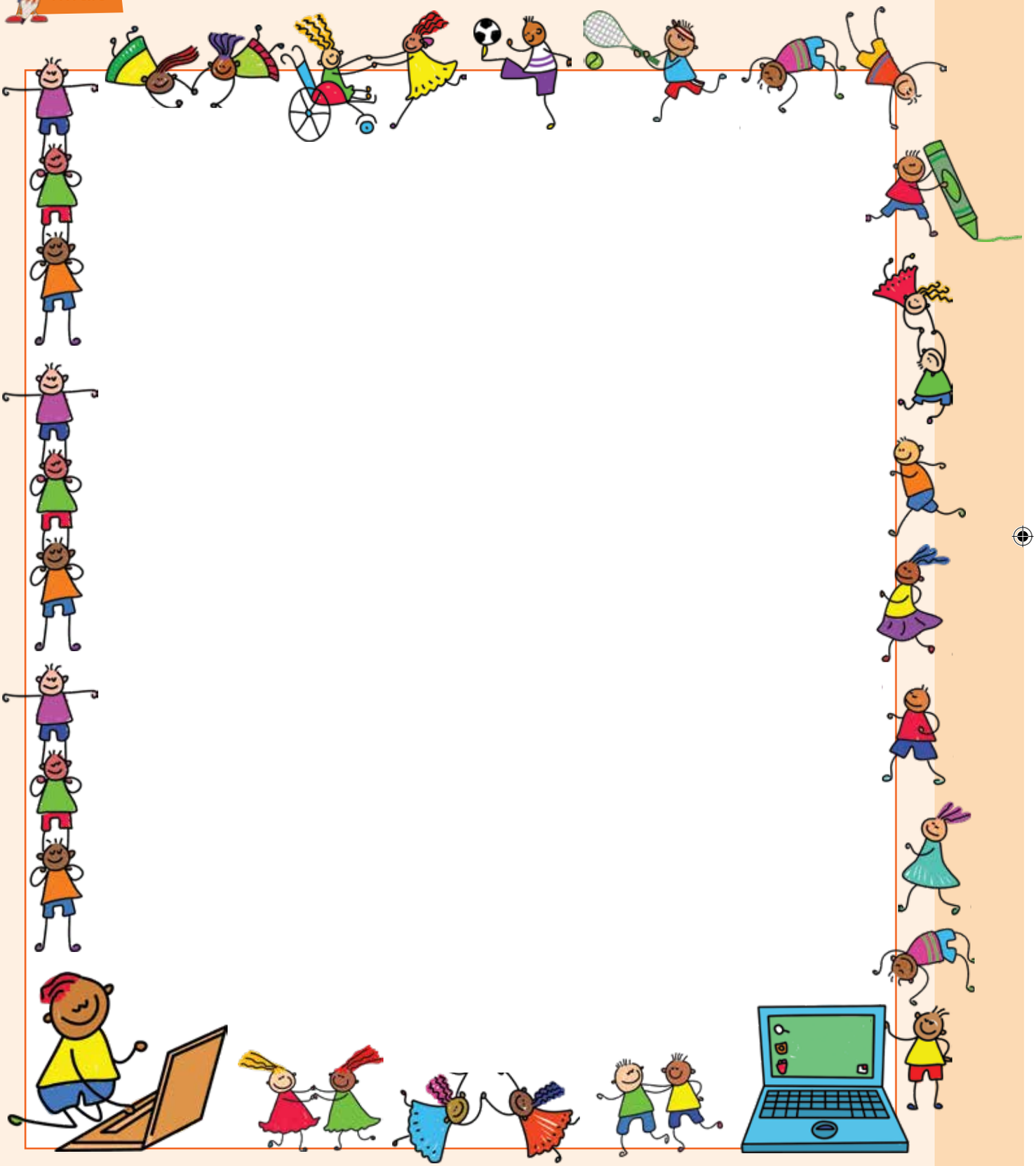
TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 38 2019/10/21 09:54:06

Ḓuvha:

maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Dizainani khungedzelo yaṋu kha tshikhala tshe na ṋewa.

TSHTHL Gr6 B1 TH2Andd 39 2019/10/21 09:54:18

Dizainani burosha ya vhuendelamashango

Ḓuvha:

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe uri ndi fhethu hufhio fhano Afrika Tshipembe hu re na ndeme he na vhuya na hu vhona kana na hu dalela. Ndi hufhio huṅwe fhethu hu re na ndeme hune na hu ḓivha? Afho hune na dzula hone hu na fhethu hune ha vha na ndeme na u takadza, sa haya ha kale ha muthumuḓivhalea, tshiṱediamu, vhugalaphukha kana fhethu hu no kunga maṱo?

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri ite nyito

Kherulani siaṱari ḽi re seli ni ḽi pete ḽi ite burosha ya Garaṱa ya Z. Dizainani burosha ya u kungedzela fhethu hu no takadza Afrika Tshipembe hune vhaendelamashango vha nga tama u hu dalela. Hu nga vha fhethu ha vhufa, sa haya ha kale ha muthumuḓivhalea, siṱediamu, tshifhaṱo tsha kale kana tshi no kunga, musiamu, zuu ya lushaka kana ngade ya lushaka, ḓaka (matondoni), kana Table Mountain.

Siaṱari ḽa nga phanḓa ḽi tea u vha na mepe wa Afrika Tshipembe na mafurase/tshiḽogeni tshi no kunga, sa tsumbo “Venḓa ḽa ha tshikamuroho ḽi sa ladzi ṅwana na nḓala”.

Kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maṅwe a masiaṱari, olani tshifanyiso ni ṅwale na zwidodombedzwa zwoṱhe zwine vha ḓo vhona.

Ni elelwe u dzhenisa na

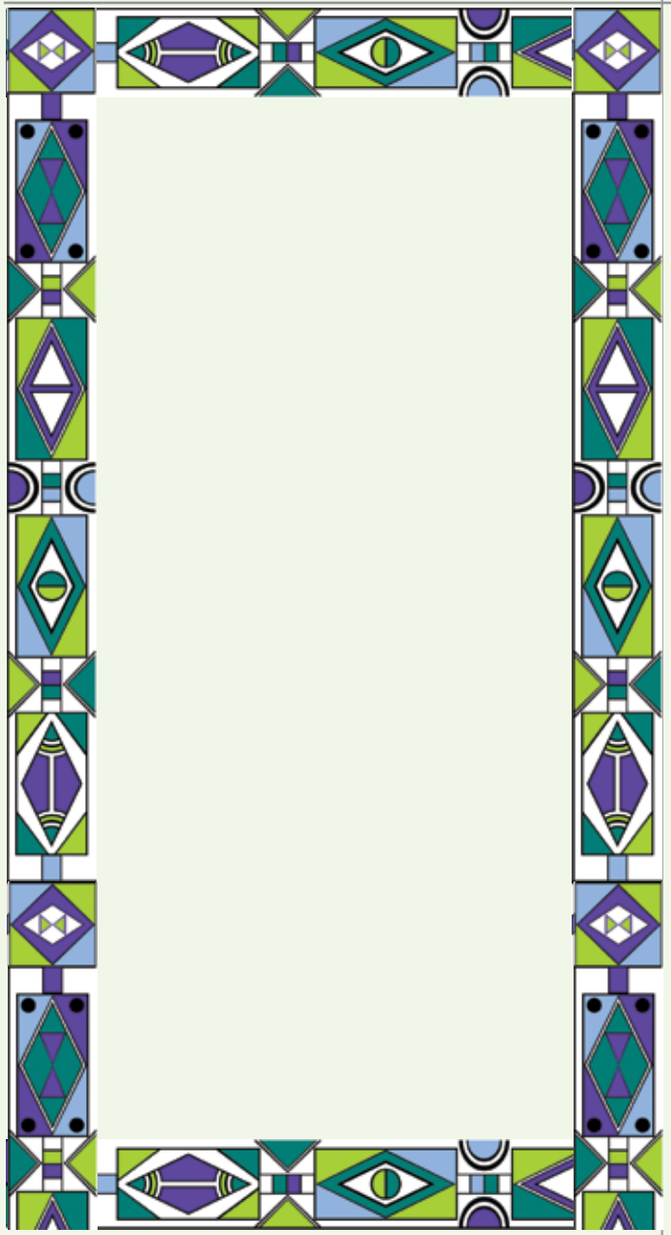
- ḓirese dza fhethu uhu,
- mutengo wa u dzhena, na
- zwifhinga zwa u dzhena.

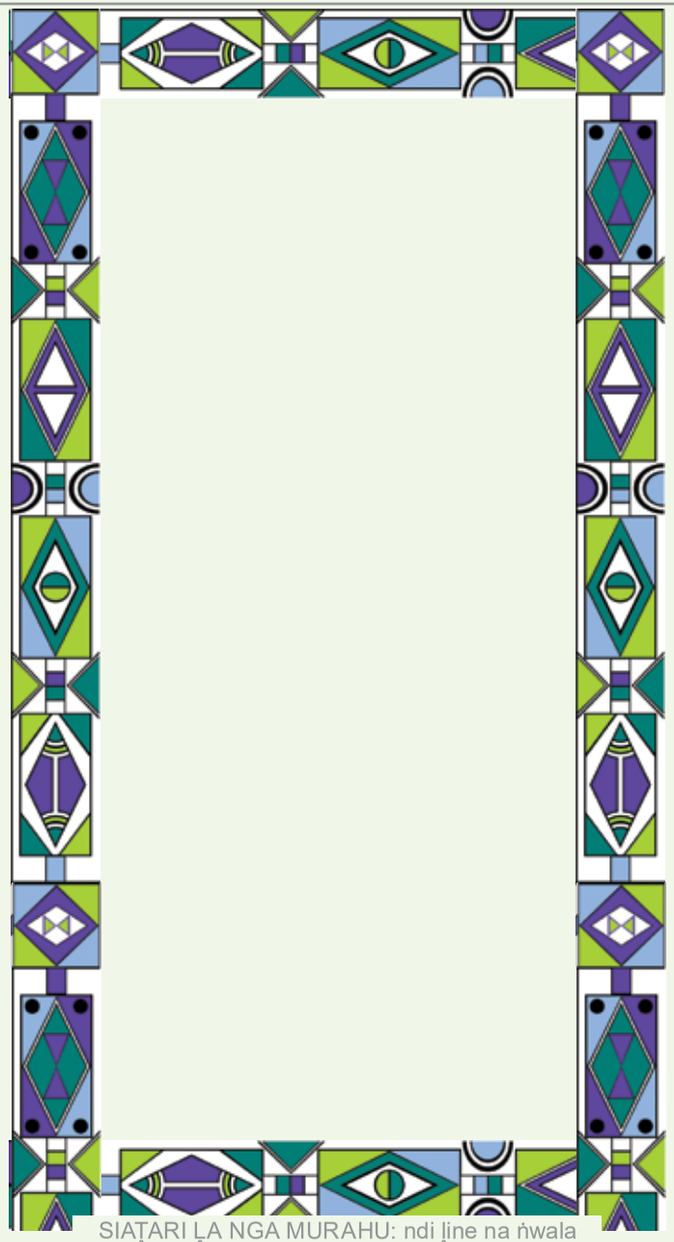
Pulanelani burosha yaṋu kha siaṱari ḽa 43

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 40 2019/10/21 09:54:24

TSH Hl Gr6 B1 TH2.indd 41 2019/10/21 09:54:25

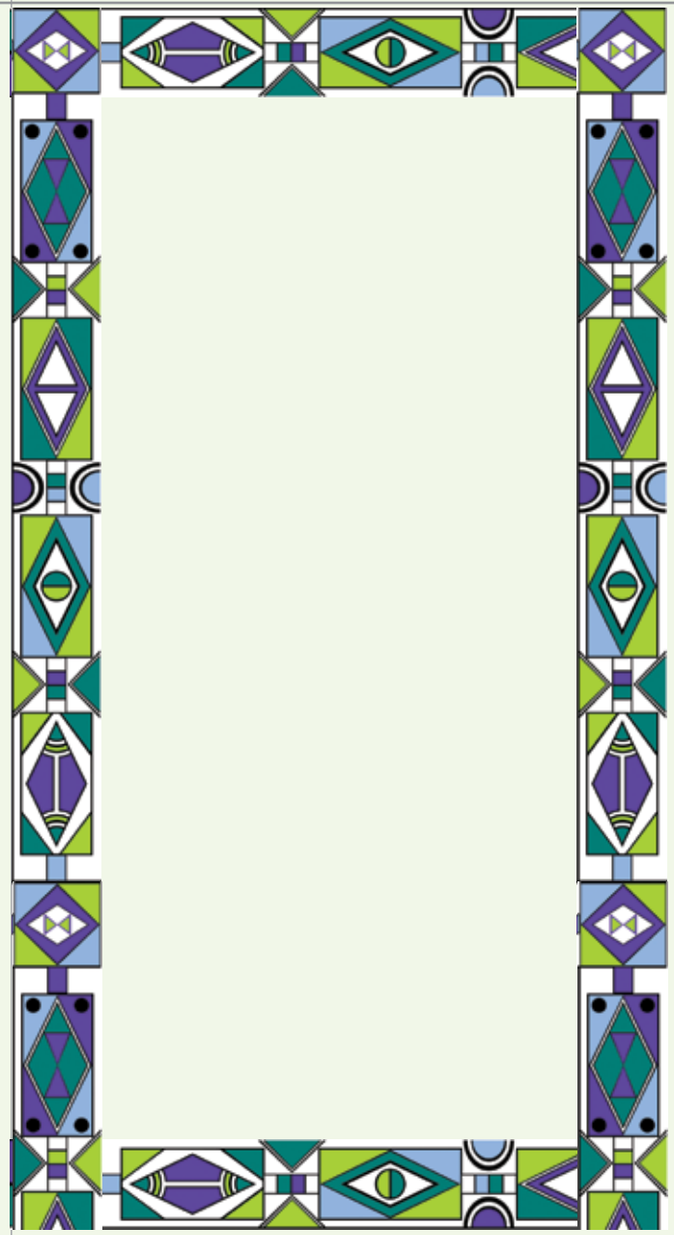

5

SIAṬARI ḶA NGA MURAHU: ndi ḭine na ṅwala zwidodmbedzwa zwaṇu khaḽo sa nomboro dza luṭingo, ḍirese ya poswo na ḍirese ya imeiḽi.

6

SIAṬARI ḶA NGA PHANḌA: petelani phanḍa

1

2

3

4

U dzudzanyela phamfuṱhe

Ḓuvha:

Dizainani phamfuḽethe yaṋu. Ḓadzani mepe wa mihumbulo. Nomboro iṅwe na iṅwe ya tshibuḽoko yo imela nomboro ya siaṱari kha phamfuḽethe.

Musi no no ita dizaini ya mvetamveto, humbelani khonani yaṋu a i vhale.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

1

Dizainani khavara ya nga phanḓa.

2

Ṅwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

3

Ṅwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

4

Ṅwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

5

Ṅwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

6

Ṅwalani zwidodombedzwa zwa u ni kwama na ḓirese.

TSH TIL Gr6 B1 TH2.indd 43 2019/10/21 09:54:29

Luambo lu a ṱumana

Mafhungotswititi na mafhungotserekano

Fhungo ḽi na zwipiḓa zwivhili.

1. Ṋefhungo wa fhungo ndi muthu ane/ tshithu tshine fhungo ḽa khou amba ngae kana ngatsho.
2. Nyito ndi zwine zwa khou ambiwa zwi no kwama muthu kana tshithu. Nyito i anzela u katela ḽipfanisi na ḽiiti fhungoni.

Maṱodzi	o wa kha basigiri.
Ṋefhungo	nyito i re na ḽiiti wa

Kha mafhungo a re afho fhasi, sumbedzani vhoṋefhungo na nyito nga u tou ṅwala. Ṅwalani ṋefhungo nga fhasi ha tshipiḓa tsha fhungo tshine tsha ri vhudza uri ndi nnyi kana ndi mini tshine fhungo ḽa khou amba ngae kana ngatsho. No no fhedza ni talele ṋefhungo. Ṅwalani nyito nga fhasi ha tshiḽa tshiṅwe tshipiḓa tsha fhungo ni talele ḽiiti.

Fhungo ḽine ḽa vha na ṋefhungo muthihi fhedzi na ḽiiti ḽithihi ḽi pfi ndi fhungotswititi.

Vho Ndiafhi	vho baka khekhe.

Bufho	ḽo pfuka dzithavha.

Vho Ndiafhi vha muvhili	vho baka khekhe khulukhulu.

Bufho ḽihulu ḽi no penya	ḽo pfuka thavha ndapfu.

U ṱuma mafhungo

Ro ya tshikoloni *naho* yo vha i tshi khou na nga maanḓa.

U ṱuma mafhungo

Arali ri tshi nga shumisa fhedzi mafhungotswititi musi ri tshi ṅwala kana ri tshi amba, kuambele na kuṅwalele kwashu zwi nga pfala zwi sa eleli zwavhuḓi. Arali ra nga ṱuma mafhungo ashu ri tshi shumisa maṱanganyi ri tshi itela u vhumba mafhungombumbano, hu ḓo vha na u elela ha khwiṋe.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 44 2019/10/21 09:54:30

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Shumisani ḽithihi ḽa haya maṱanganyi kha u ṱanganya mafhungo a re afho fhasi. Ni talele maiti

Maipfi ane ra a shumisa kha u ṱuma mafurase, mafhungomatavhi na mafhungo a vhidzwa upfi ndi maṱanganyi. A na mushumo muhulwane wa u vhofhekanya mafhungo.

zwino | nahone | naho | fhedzi | ngauri

1. Ann u a shuma vhukuma		tshiṅwe tshifhinga u ita a tshi wana maraga dza fhasi.
2. Ann tshiṅwe tshifhinga u ita a tshi wana maraga dza fhasi		u a shuma vhukuma.
3. O xela		o vha e na mepe.
4. Vho vha vha tshi shaya		vho vha vhe na zwo linganelaho u ḽa.
5. Nomsa u pfana na maapula		na mapiere u a a takalela.
6. Nomsa u pfana na maapula		ha takaleli mapiere.
7. O hangwa bugu hayani		o kona u shumisa ya khonani yawe.
8. Mudededzi vho vha vha sa dini		a vha lemi ṅwana.
9. Miroho yo aluwa zwavhuḓi		mvula yo vha i songo nesa.
10. Mutsho wo vha u si wavhuḓi		ra humbula u sa tsha ṱuwa.
11. O vha o sinyuwa		ndo lenga u swika.
12. O ya vhengeleni		a vho vhuya o renga tshokoḽeithi.
13. Sam u tamba khirikhethe		u dovha a tambavho na bola.
14. Ho vha hu tshi khou fhisa		ra humbula u ya u bambela.
15. Ha koni u vhona swiswini		ha reili vhusiku.
16. Ro humbula u sa tsha ya		ro lenga u vuwa.

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 45 2019/10/21 09:54:31

U kwengweledza

Hu a swika hune na tea u kwengweledza vhaṅwe vhathu uri vha tendelane na kuhumbulele kwaṋu kana uri vha tende ni tshi ita tshiṅwe tshithu kana uri ni vhe natsho? Arali zwo ralo, ni tea u guda u shumisa luambo lwa u kwengweledza. Roṱhe sa vhathu ri a shumisa kuambele kwa u kwengweledza, nga maanḓa musi ri tshi lingedza u ita uri vhabebi vhashu kana vhadededzi vha ri pfe.

Kha ri vhale

Lavhelesani tsumbo dzi tevhelaho dza kuṅwalele kwa u kwengweledza.

Kha tsumbo iyi, muṅwali u bula zwiitisi zwa nyito a dovha a amba ngadzo a tshi itela u tikedza kuhumbulele kwawe.

Ṱhoho	Muṅwe na muṅwe wa fhano tshikoloni u tea u vhulunga muḓagasi.
Ndivho	Uri muṅwe na muṅwe wa afho tshikoloni a tende u vhulunga muḓagasi.
Vhathetshelesi-vhaṱaleli	Ṱhohoyatshikolo na vhadededzi
Tshiitisi tsha u thoma	Tsha u thoma, zwishumiswa zwa muḓagasi zwi shumisa muḓagasi munzhi. Zwi amba uri zwikirini zwa khomphiyutha, phurodzhekhitha na radio zwi tea u dzimiwa arali zwi si khou shumiswa. Kha vhege yo fhelaho, zwishumiswa zwoṱhe zwa muḓagasi zwo siwa zwo funga nga bureiki na musi tshikolo tshi tshi bva.
Tshiitisi tsha vhuvhili	Tsha vhuvhili, zwiṅwe zwishumiswa zwi no nga sa mavhone na dzihitha na zwone zwi ḽa muḓagasi. Muṅwe na muṅwe u tea u dzima mavhone musi a siho lufherani lugede. Dzihitha na dzifene zwi tea u shumiswa fhedzi musi mutsho wo kalula. Kha vhege yo fhelaho, hu na dzihitha dze dza siwa dzi tshi khou duga vhusiku hoṱhe.
Nweledzani kuhumbulele kwaṋu. Ṋeani zwine na khou themendela musi ni tshi khunyeledza.	Ndi tshi khunyeledza, arali roṱhe ri tshi nga elekanya nga u vhulunga muḓagasi, ri nga kona u fhungudza u shumiseswa ha zwivhaswa. Kha ri thome zwino u fhungudza u shumiseswa ha zwivhaswa.

Rerani nga phindulo dza mbudziso idzi ni na khonani yaṋu. Muṅwali u ṱahisa tshaka nngana dza kuhumbulele nahone u ṱahisa vhuṱanzi vhufhio ha u tikedza kuhumbulele kuṅwe na kuṅwe.

Kha ri ambe

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 46 2019/10/21 09:54:31

Ḓuvha:

Kha tsumbo iyi muṅwali u ri fha kuhumbulele kwa u tikedza na kwa u hanedza. U ṅwala uri “kha ḽiṅwe sia ...” fhedzi a dovha a ri “kha ḽia ḽiṅwe sia ...”

TV ndi tshithu tshavhuḓi kha vhana?

Ṱhoho

U ita uri vhathu vha tende uri TV a si tshithu tshavhuḓi kha vhana, na uri, naho i tshi nga ṱuṱuwedza nḓowelo i si yavhuḓi, i a dovha ya ḓisedza vhana matheriaḽa wa pfunzo na u ṱana vhuḓifari havhuḓi.

Ndivho

Ndivho

Tshigwada tsha vha-tshelesivhaṱaleli

Kha ḽiṅwe sia, khungedzelo dza TV dzi ṱuṱuwedza vhana u vha vharengi vha re na tseḓa. Nga nṱha ha zwenezwo, vhana a zwi vha thusi tshithu musi vha tshi ṱwa vho ṱalela mitambo kha TV. Vha tea u bva vha ya u tamba mitambo nnḓa hangei.

Kha ḽiṅwe sia

Kha ḽiṅwe sia, TV i a kona u ḓisedza vhana mafhungomatsivhudzi ane vha a lila. Hu na mbekanyamushumo nnzhi, dzi no nga sa The Learning Channel, dzine dza funza vhaṱaleli ngudo dzi re na ndeme. Zwiṅwe hafhu ndi zwauri, TV i dovha hafhu ya funza vhathu nḓowelo dzonedzone dza kutshilele ku re na mutakalo ngomu.

Kha ḽila ḽiṅwe sia

Ndi tshi vhina, naho u ṱalela TV zwi tshi nga ṱavha nḓowelo mmbi, zwi a dovha zwa funza na u ṱuṱuwedza kutshilele ku re na mutakalo ngomu.

Nweledzani mihumbulo yaṋu. Ni ṋee themendelo ya u vhina.

Kha ri ambe

Ndi kuhumbulele kungana kune muṅwali a ṱahisa?
Ndi mbuno dzifhio mbili dzine a bula a tshi ima na TV.
Ndi mbuno dzifhio mbili dzine a bula a tshi sasaladza TV.
Ndi kuhumbulele kufhio ku no ima na TV kune vhadededzi vha nga ku funa?
Ndi kuhumbulele kufhio ku no ima na TV kune vhabebi vha nga ku funa?

Maipfimaswa

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 47 2019/10/21 09:54:36

U ṅwala kuhumbulele kune kwa kungedzela

Rerani nga ṱhoho dzi tevhelaho ni na khonani yaṋu ni kone u nanga nthihi ni ṅwale ngayo. No no fhedza, shumisani bammbiri ḽa u shumela ḽi tevhelaho kha u dzudzanya

Tshikolo tshi fanela u vala tshifhinga tshilapfu.

Vhana vha tea u fhiwa tshuṅwahaya ṱhukhu.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

1 Ndivho

2 Lushaka lwa vhathetshelesi-vhaṱaleli

3 Kuhumbulele kwa u thoma

4 Kuhumbulele kwa vhuvhili

Ṅwalani ṱhoho ya mafhungo hafha

5 Kuhumbulele kwa vhuraru

6 U themendela

7 Phenndelo

Lingani kuhumbulele kwaṋu zwi tshi nga ni kha dibeithi ni sa athu u ṅwala kha siaṱari ḽa seli.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 48 2019/10/21 09:54:43

Ḓuvha:

Maipfi-maswa

Kha ri ṅwale

Shumisani mepe waṋu wa mihumbulo kha u luka kuhumbulele kune kwa ḓo shandula mihumbulo ya vhathu.

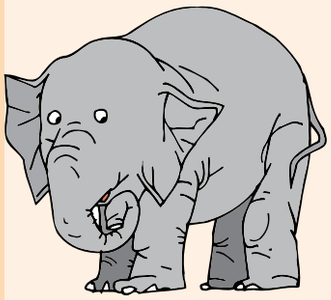
Ṱhoho	
Ndivho	
Lushaka lwa vhathetshelesi-vhaṱaleli	
Kuhumbulele kwa u thoma ku no tikedza ṱhoho ya mafhungo aṋu 	
Kuhumbulele kwavhuvhili ku no tikedza ṱhoho ya mafhungo aṋu 	
Nweledzani mihumbulo yaṋu. Ni ṋee themendelo ya u vhina. 	

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 49 2019/10/21 09:54:44

Zwi shumiswa zwa vhurendi na zwiṅwevho

Zwifanyiso zwa muhumbulo

Tshifanyiso tsha muhumbulo tshi vhambedza zwithu zwivhili tsha guma nga u bula hune izwi zwithu zwa fana hone. Hu shumiswa maipfi a no nga fana na kana sa.

O hula sa ṋḓou.

Ni nga kona u elelwa zwiṅwe zwifanyiso zwa muhumbulo?

Mamethafore

Ḽimethafore ḽi vhambedza zwithu zwivhili nga u amba uri tshithu tshigede ndi tshiṅwe. A ḽi shumisi maipfi a no nga fana na kana sa.

Malindi ndi ṱhase.

Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

Ḽithetheresheni

Maipfi a no thoma nga maḽeḓere a no fana a shumiswa a tshi tou tevhekana hu u itela u kunga vhavhali.

Pfuko dzi pfuka dzi sa pfali.

Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

Asonentsi

Maipfi a re na mibvumo i no fana ya pfalandoṱhe a shumiswa kha u edzisela zwine muthu a khou ṅwala ngazwo kana u edzisela ḽimudi.

E ṱhaphuṱhaphu, e dzadzadza?

Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 50 2019/10/21 09:54:46

Ḓuvha:

Pfanywa

Haya ndi maipfi ane a amba zwi no fana.
Ri shumisa pfanywa musi ri tshi tama uri luambo lwashu lu nyanyule.

O vhuya o fhela/o sekena/e ludingedinge.
Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

Mafhambanyi

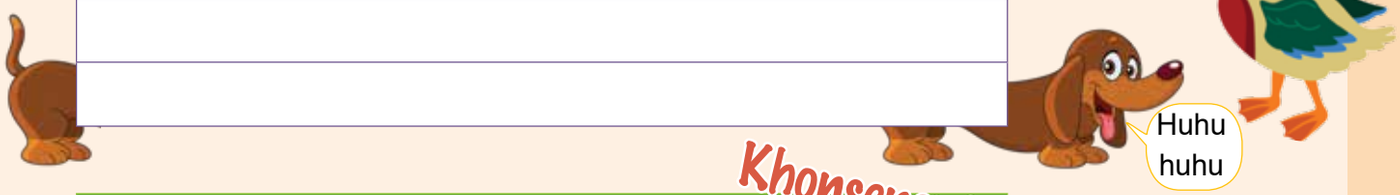

Haya ndi maipfi ane a amba zwi no fhambana.
Ri a shumisa kha u sumbedza khanedzano.

Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

Onamatopia

Haya ndi maipfi ane a edzisela mibvumo.

Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

Khonsenentsi

Vele wa Vondwe o vaiwa nga vunga nga vuvu na vivho.

Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?
Lavhelesani ni vhone uri v i dovhololwa lungana.

Linanisi/likaluli

Ri shumisa ḽiṋaṋisi kha u ṋaṋisa zwithu.

Ḽi a fhisa Ṋiani, Vhukalanga ḽi gotsha ṋama
Ni nga kona u elelwa dziṅwe tsumbo?

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 51 2019/10/21 09:54:58

Mufhindulano wa vhukati ha vhusiku

Kha ri ṅwale

Maṅwe a mafhungo a re vhukati afho fhasi a ṱalutshedza uri muthu a re kha tsha u ḽa ndi muthuḓe, ngeno maṅwe a tshi ṱalutshedza muthu a re kha tsha monde. Talani mutalo u tshi bva kha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe u tshi ya kha muthu o teaho.

Ḽivhone ḽa lutombo
ḽi no poidza.
U ambara yunifomo ya muvhala
wa lutombo i re na mutsetse.
Mavhudzi awe a dzula
o ṱhamalala.
U dzula a tshi nga ha ṱambi.
U na ipfi ḽidenyadenya.
U vhonala o tshuwa na u
ḓivhona mulandu.
U vhonala a sa sei.
U pfi Khuliso, wa miṅwaha
ya fumithihi.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani zwine vha khou vhudzana. Hezwi zwi vhidzwa upfi ndi mufhindulano. Mufhindulano u ri vhudza zwine vhathu vha amba.
Matambwa a ṅwalwa ngaurali. Musi no no fhedza mufhindulano, u shumiseni kha u ita ḽitambwa henefho kiḽasini.

Pholisa: U khou ṱoḓa mini nnḓa vhusiku?

Khuliso: _____

Pholisa: _____

Khuliso: _____

Pholisa: _____

Khuliso: _____

Pholisa: _____

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 52 2019/10/21 09:55:00

Ḓuvha:

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Ndi vhathu vhangana vha no khou amba kha mufhindulano uyu?
Ndi nnyi na nnyi?
Maipfi ane a ḓo shumiswa nga pholisa a ḓo fhambana ngafhi na a kutukana ku sa pfi?

Kha ri ṅwale

Ṅwalani phara ine ya ṱalutshedza muṅwe na muṅwe wa avha vhathu.

Zwino ṅwalani mufhindulano wa vhukati ha inwi na mudededzi waṋu.
Ṅwalani dzina ḽaṋu kha mitaladzi mitswuku.

Mudededzi: Ndi lwavhuraru zwino kha vhege he ni si ite tshuṅwahaya yaṋu.

Mudededzi:
(Inwi):

Mudededzi:
(Inwi):

Mudededzi:
(Inwi):

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSH ITL Gr6 B1 TH2.indd 53 2019/10/21 09:55:02

Hai wee Vho Ndau!

Vhabvumbedzwa vha re tshiṱorini itshi ndi vhonnyi? Tshi anetshelwa nga nḓilaḓe? Ni a kona u topola nzulele ya mufhindulano? Vhaambi ndi vhonnyi?

Kha ri ambe

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri vhale

Vhalelani ḽitambwa iḽi nṱha ni na khonani dzaṇu dza sumbe u itela uri muṅwe na muṅwe waṇu a vhale tshipiḓa tshithihi tsha zwine zwipuka zwa khou amba ngeno muthihi kha vhoiwe a tshi ḓo vha ene muanetsheli a no vhala zwi re vhukati.

Kalekale, zwipuka zwoṱhe zwa muḓanani wa Sananga zwo vha zwi tshi dzula zwoṱhe zwo takala. Ḽo vha ḽi ḽa maladze, hu tshi vhosankambe, he mbiḓi dza mavhala, he vhomvuvhu, vhoṱalingwane vhongweṇa, he nḓou khulu na vhothamuwani vhoṱhoho. Ḽo vha ḽo sina midzi u swika hu tshi mbo ḓi pfulutshela ndau ye ya lila u ponda idzi phukha dzoṱhe! U bva ḽeneḽo ḓuvha, phukha dzo vha dzi tshi dzula dzo tshuwa. Fhedziha, ḽiṅwe ḓuvha, phukha dza tshea tsheo ya vhahali: dza ri dzi tea u ya dza amba na Vho Ndau uri hu wanale thandululo ya thaidzo iyi. Musi Vho Ndau vha tshi vhona phukha dzoṱhe dzi tshi sendela, vha pfa vho takala nga maanḓa, ngauri vho humbula uri ṇamusi a vha nga ḓo ḓidina nga u zwima – ngauri tshiswiṱulo tshi khou tou ḓiḓisa tshone tshiṇe. Fhedzi zwenezwi Vho Ndau vha tshi tou thoma u rothisa nthe, ṱhoho ya tshivhiti ya mbo amba navho.

Ṱhoho: Ndi amba Muhali... ee ...nnn ... ri khou tama u amba navho nga mafhungo a no khou dina vhukuma. Arali vha nga ri ponda roṱhe hafha vha ḓo sala vhe khosi ya nnyi?

Khathihi fhedzi phukha dza mbo thoma u amba mazha.

Mbiḓi: Ndi ngoho, vha ḓo sala vha si na vhalanda.

Ngweṇa: Vha ḓo sala vhe vhoṱhe shangoni ḽavho.

Mvuvhu: Nahone vha ḓo ḽa mini ngauri hu ḓo vha hu si tshee na tsha u zwima!

Muzhou: Vha ḓo fa nga nḓala, Vhafuwi!

Sankambe: Zwino ro ḓa na muhumbulo hafha: Arali vha nga litsha hezwi zwa u ṱwa vha khou ri ponda, zwiḽiwa zwi ḓo ḓiswa kha vhone nga riṇe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
A vha nga ṱwi vha tshi zwima. Vhone tshavho hu ḓo vha u ṱalela TV ḓuvha ḽoṱhe.

Vho Ndau vha thetshelesa zwe zwa vha zwi tshi khou ambiwa.

Vho Ndau: Ni ḓo nnḓisela zwiḽiwa? Ndi thandululo yavhuḓi heyo! Fhedzi ndi tea u ni tsivhudza hafha: na tou pfuka ḓuvha ḽithihi fhedzi, ndi ḓo ni roḓa noṱhe nga luthihi!

Thendelano ya mbo vha yeneyo. U bva wonoyo musi, ha rumelwa tshipuka tshithihi ṅwavhoni wa Vho Ndau ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. Ha mbo swika ḓuvha ḽa uri Sankambe tshi vhe tshiṱavhelo tsha Vho Ndau. Sankambe tsho vha tshi sa ṱoḓi u fa, tsha mbo luka maano.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 54 2019/10/21 09:55:08

Ḓuvha:

Sankambe tsha tshimbila nga u ongolowa tsho livha ṅwavhoni wa Vho Ndau. Vho Ndau vho vha vhe na nḓala nga maanḓa. Musi vha tshi vhona Sankambe kwo ṱukufhala kwo rali, vha sinyuwa vhukuma.

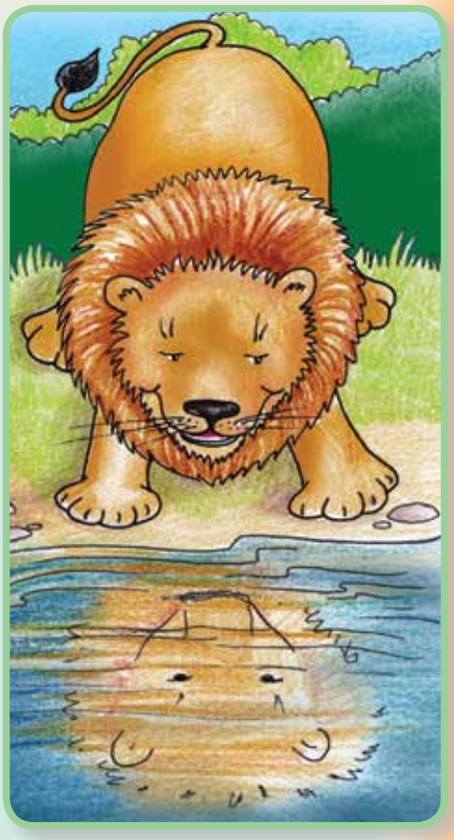
Vho Ndau: U vhona u nga kuvhuḓa kuṱukuṱuku ngaurali ku nga mpfusha? Ndi na nḓala nga maanḓa, nahone idzou vhona uri wo onda hani na u ṱukufhala!

Sankambe: Vha a ḓivha Vhafuwi, phukha dzo vha dzo vha rumela mivhuḓa ya rathi, fhedzi miṱanu ya vho pondiwa nga inwe ndau nḓilani.

Vho Ndau: Ndi ndau ifhio yeneyo? Ndi nṋe khosi ndi ndoṱhe hafha.

Sankambe: Ho vha hu ... ndi... hu na ... hu na ḽiṅwe ḽidau ḽihuhulu. Ḽidau ḽa hone ḽo ri vhudza uri ndi ḽone khosi ya mahosi oṱhe hafha sananga.

Vho Ndau: Nḓariyeni u ntsumbedze ḽidau ḽa hone, uri ndi ḽi funze mikhwa – hoyu ndi muvhuso na shango ḼANGA!

Sankambe na Vho Ndau vha mbo swika mulamboni wo tsaho vhukuma. Sankambe tsha vhudza Vho Ndau uri ḽidau ḽi ngomu maḓini. Vho Ndau vha ṱodzimela maḓini vha vhona murunzi wavho. Vha vhona u nga ndi ḽiḽa ḽiṅwe ḽidau. Vha vhomba nga ipfi ḽihulu vha mbo ḓi fhufhela maḓini vha tshi lwa na zwe vha humbula uri ndi ḽiḽa ḽiṅwe ḽidau. Vho Ndau vha tshi ralo vha gekhana na tombo lihulu vha mbo ḓi nwela khothe. Sankambe, tshe tsha vha tshi songo takala zwone, tsha humela kha dziṅwe phukha uri tshi vha vhudze mafhungomaḓifha. Nangoho u bva tshitshetsho phukha dzo tshila dzo takala afha muḓanani wa Sananga.

Vhalani mbudziso dzi tevhelaho ni dzi fhindulele kha zwikhala zwe na ṋewa.

Ndi nga mini phukha dzo vha dzi tshi ofha Vho Ndau ngaurali?

Maano a Sankambe o vha afhio?

Ṱhoho yavhuḓi ya lungano ulu i nga vha ifhio?

Ndi nga mini phukha dzo vha dzi tshi kakamela musi dzi tshi amba na Vho Ndau?

TSHITL Gr6 B1 TH2.indd 55 2019/10/21 09:55:04

U pulana ḽitambwa

Kha ri ambe

Kha mabammbiri a u shumela o fhiraho no vhala mifhindulano mivhili. Zwino ḓilugiseleni u ṅwala mufhindulano waṋu inwi muṋe. Shumani ni na muṅwe nga inwi ni tshi fhedzisa mepe uyu wa mihumbulo.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Dzina la ḽitambwa

2 Puloto yaḽo ndi ifhio?

4 Muanetsheli u ḓo amba zwifhio?

1 Vhabvumbedzwa ndi vhonnyi?

3 Fhethuvhupo ndi hufhio?

5 Ndi mulaedza ufhio une nda tama u fha vhathu?

Kha ri ṅwale

Shumisani mepe wa mihumbulo kha u ita mvetamveto, musi no no fhedza u dzudzanya mvetamveto, ṅwalani ḽitambwa ḽaṋu nga vhudele tshikhalani tshe na ṋewa.

Ni nga bveledza vhabvumbedzwa vhaṋu ni tshi shumisa zwine vha amba. Ṅwalani maipfi a no ambiwa nga vhabvumbedzwa vhaṋu kokotolo. Ṅwalani madzina a vhabvumbedzwa vhaṋu kha khoḽomu i re kha tshanḓa tsha monde ni ṅwale zwine vha khou amba zwi kha tsifhinga tsha zwino.

Talutshedzani fhethuvhupo	
Madzina a vhabvumbedzwa	Zwine vha amba zwi kha tshifhinga tsha zwino

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 56 2019/10/21 09:55:05

Ḓuvha:

Irini vhagudi vha tshigwada tshaṋu vha vhale ḽitambwa ḽe na ṅwala. Vho kona u tevhela puloto? Vho kona u ṱalukanya vhabvumbedzwa vha re kha ḽitambwa ḽaṋu.

TSHTFL Gr6 B1 TH2.indd 57 2019/10/21 09:55:06

U vhiga nga zwe vha amba

U shumisa zwiḓevhe: Ni tea u thoma kana u fhedza nga maiti a no shuma na maipfi a no nga: tshi, ri, hu, mbo na no ralo. “Ndi khou humbela uri ni nthuse,” ndi Bongi a tshi humbela kana Bongi a tshi humbela a ri “Ndi khou humbela uri ni nthuse.” “Ndi nga ṱuwa na inwi?” hu vhudzisa Peter kana Peter a tshi vhudzisa a ri “Ndi nga ṱuwa na inwi?”

Dzhenisani zwiḓevhe mathomoni na magumoni a zwe muambi muńwe na muńwe a amba.

Ṱhoho ya vhudzisa Vho Ndau ya ri Ndi nga amba navho?

Sankambe tsha ri arali vha nga ri ḽa vha ḓo sala vhe vhoṱhe shangoni ḽavho.

Ndau ya vhudzisa ya ri ni ḓo nnḓisela zwiḽiwa ńwavhoni wanga naa?

No zwi itela mini? Ndi ene a tshi vhudzisa.

Anna a ri a huna tshine ra nga ita.

Zwino ńwalani zwine vha khou amba sa maipfi maambelwa.

Anna

Ni vhona u nga i ḓo na nga Mugivhela?

Tshifhinga tshoṱhe tshati ya mutsho i sumbedza mvula vhusiku fhedzi.

Bongi

Jabu

Ndi zwone zwavhuḓi ngauri Chiefs i khou tamba.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 58 2019/10/21 09:55:07

Ḓuvha:

Maipfi-maswa

Ṱanganyani mafhungotswitii aya uri a ite mafhungo tserekano.
Shumisani nahone na ngauri.

Tshimange tsho ḽa mbevha. Tshimange tsha dovha tsha ḽa tshisi.
Ro pfa ro tshuwa. Ro pfa phosho.
Mmbwa yo huvha. Ho vha hu na muthu getheni.
Vho gidima vha khuda. Mvula ya na.
O renga rokho. O dovha a renga na zwienda.

Wanani pfanywa (maipfi a no amba zwithihi) dza maipfi a re kha thebuḽu. Shumisani maipfi aya uri a ni thuse.

xela vhaḓa lamba veta humbudza vhulenda mbava mafhi hwenya shengela tambula tota dziḓa

Pfanywa ndi maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi no fana. Tsumbo, lima ndi pfanywa ya gweḓa.

zanyuka		tsivhudza	
ngalangala		vhuhwavho	
padza		fobvu	
hana		mukhaha	

Wanani mafhambanyi a maipfi o talelwaho. A ṅwaleni tsibogisini tshi re magumoni a fhungo.

Uyo musi ho vha hu tshi khou rothola.	
Nda sinyuwa ndi tshi vhona kukaladzi kwanga ku tshi khou shulula swobo.	
Ndo tshimbila nga bisi ndo ima.	
Ni bvule zwiambaro zwa mivhala mivhili.	
Khuni tsekene ndi dzone dzi no dugesa.	
Bugu yanga ya tshikolo yo xela.	

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 59 2019/10/21 09:55:08

U ḓiphiṋa nga vhurendi

Tshiatsiatsi tsha duda

Ndi atsiatsi ya tshiatsiatsi.
Ndo thoma mulovha.
Nda nga ndi sa lovha.
Nda ya ha dokotela.
Nda vhuya ndo ṱokoṱela.
Mishonga i minzhi.
Atsia! Atsia!
Nda dzhena nguvhoni.
Atsia! Atsia!
Na miloroni.
Thishu dzo fhela.
Ndi tshi fumula.
Ndo feila thesite ya mupeleṱo.
Nga tshiatsiatsi Vho Thitshere.

Bruce Lansky (tsho tou pambiwa)

- Lingedzani u thetshelesa mutevhetsindo kana mudivhitho wa tshirendo itshi.
- Tshi vhaleleni nṱha ni vhandele mudivhitho zwanḓa.
- Ambani na muṅwe nga inwi nga mafhungo a tshirendo itshi.

Ṅwalani tshirendo tshaṇu inwi muṇe.
Ni lingedze uri mutaladzi muṅwe na muṅwe wa vhuvhili u vhe na ipfi ḽi re na mutevhetsindo. Itani mvetamveto ya tshirendo tshaṇu inwi muṇe. Tshi vhaleleni khonani yaṇu ni tshi tou vhalela nṱha ni kone u tshi ṅwala tshikhalani tshi re afho fhasi.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 60 2019/10/21 09:55:09

Ḓuvha:

Thangeladzina ndi maipfi ane a sumbedza vhushaka ha tshiṅwe tshithu na tshiṅwe. A anzela u ri vhudza uri tshithu tshigede tshi nga ngafhi musi tsho vhambela na tshiṅwe, kana he tsha dzula hone.

Kha ri ṅwale

Shumisani maṅwe a thangeladzina idzi kha u fhedzisa mafhungo a re afho fhasi.

nga fhasi | nṱha ha | seli ha | tsini na | murahu ha | kha

Nndwakhulu u dzula _____ bada ine a i pfuka ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

O vhea bugu _____ ṱafula.

O fhufha a pfuka _____ gethe.

Tshimange tsho dzula _____ mulilo nga uri hu khou rothola.

Luswielo lu _____ vothi.

Vho hwala dzanda ḽa khuni _____ ṱhoho.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani dzina ḽa tshipuka ni tshi itela u fhedzisa mafanyisi.

Ri anzela u ṱalutshedza tshiṅwe tshithu nga u amba uri tshi fana na tshiṅwe tshithuvho. Tsumbo, arali muthu a tshi tshimbila nga u ongolowa ri ri "U na thotho dzi no nga dza luaviavi." Hezwi zwi vhidzwa upfi ndi ḽifanyisi. Ri anzela u shumisa zwipuka na zwikhokhonono kha mafanyisi.

1	U lemela sa ndou	ndou
2	O nona sa nguluvhe.	
3	O lapfa sa mupapawe.	
4	U fela felo sa bete.	
5	O naka sa ḓuvha.	
6	U ḓikukumusa sa phikhokho.	
7	U na vhutshivha sa ṉowa.	
8	U ḓifuna sa tshimange.	

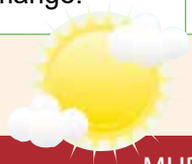

TSHTHL Gr6 B1 TH2And.indd 61 2019/10/21 09:55:13

Tshikhoḓo tsha Afrika Tshipembe

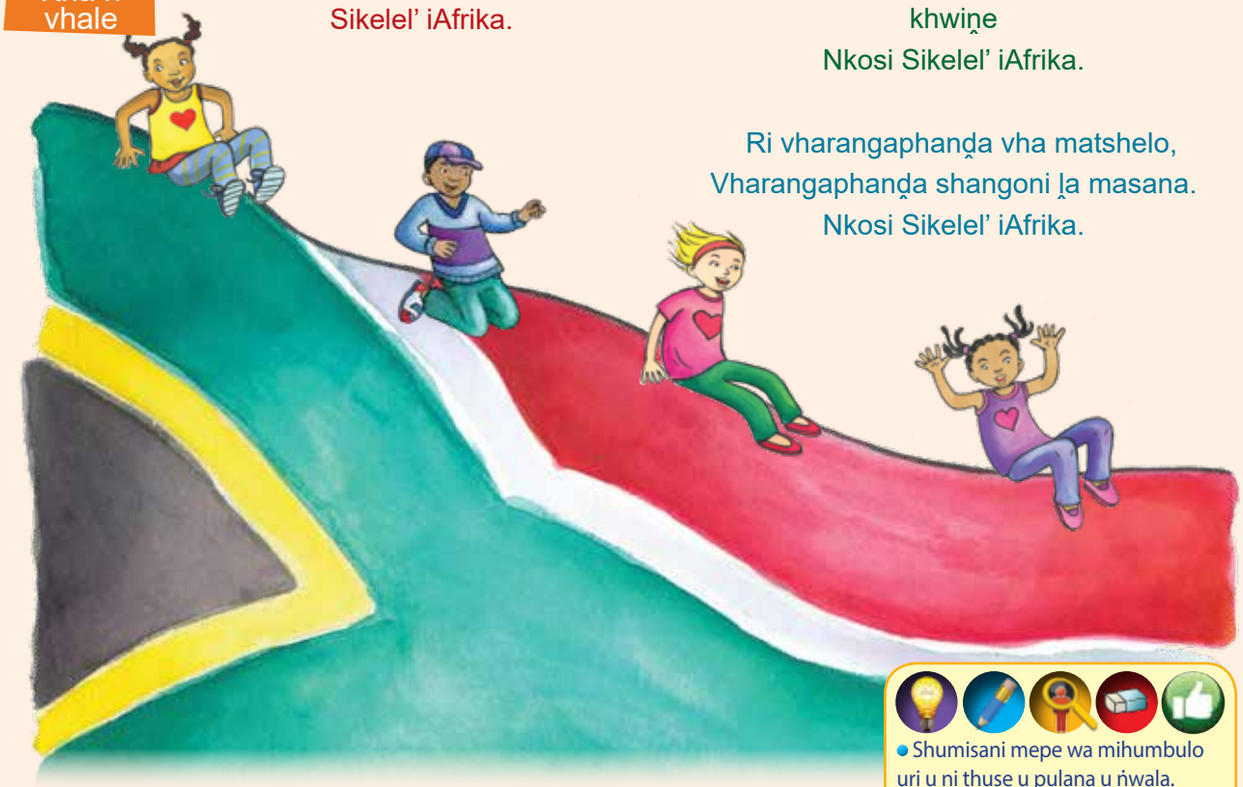

Kha ri vhale

Kha ri farane nga zwanḓa, Riṋe vha lushaka lu no ḓitongisa.
Roṱhe ri imba luimbo lwa, Nkosi Sikelel' iAfrika.

Na riṋe vhana vhaṱuku. Ri tea u fhaṱa shango ḽashu.
Kha ri ite uri Afrika Tshipembe ḽi vhe ḽa khwiṋe
Nkosi Sikelel' iAfrika.

Ri vharangaphanḓa vha matshelo,
Vharangaphanḓa shangoni ḽa masana.
Nkosi Sikelel' iAfrika.

Kha ri ambe

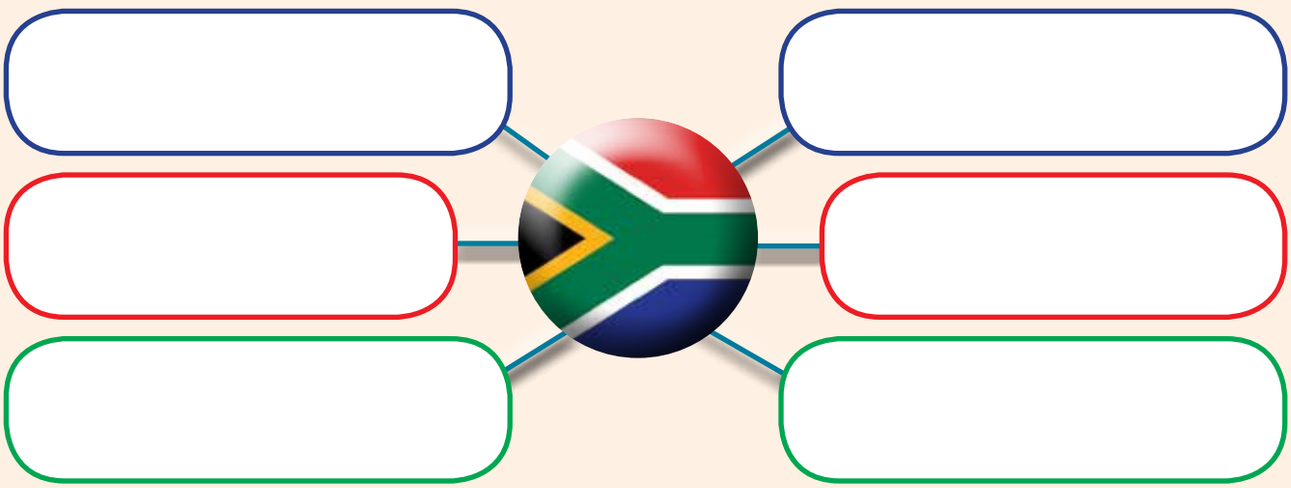
- Tshikhoḓo itshi tshi amba nga mini?
- Ndi nga mini ri tshi ri ndi tshirendotshikhoḓo?
- Tshikhoḓo itshi tshi na mutevhetsindo?
- Ndi lini hune vhathu vha ita zwirendozwikhoḓo?

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Dovhololani mańwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani mańwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Kha ri ṅwale

Ni vhona u nga vhoiwe sa vhagudi ni nga ita mini kha u ita uri shango ḽashu ḽi vhe ḽa khwiṋe? Dzhenisani mihumbulo yaṋu kha hoyu mepe wa mihumbulo.

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 62 2019/10/21 09:55:16

Ḓuvha:

Maipfi-maswa

Zwino ṅwalani phara nga uri ni nga ita mini uri shango ḽa Afrika Tshipembe ḽi dzulee khaḽo.

Kha ri ṅwale

Shumisani mihumbulo iyi kha mepe wa mihumbulo.
Ro ni fha fhungoṱhoho (muhumbulo muhulwane) ḽine na nga thoma ngaḽo phara iyi.

Afrika Tshipembe ndi shango ḽa manakanaka nahone roṱhe ri nga thusa kha u ita uri ḽi tshilee khaḽo.

Zwino ṅwalani tshikhoḓo tshaṋu inwi muṋe nga vhutshilo ha Afrika Tshipembe.

U ḓiphiṋa

Eee! Kha vha vhone ṅwedzi wee,
Wo tshena wo tou wee;
Eee! Kha vha vhone mmawe
U nga lammba ṱaḓulu.
Kwo vha ku kuṱukuṱuku iḽa
vhege. Ku tshi nga vhura ha
Vho Ligege; Ṋamusi ndi muhuluhulu
Wo ola O khulukhulu.
E Follen (tsho tou pambiwa)

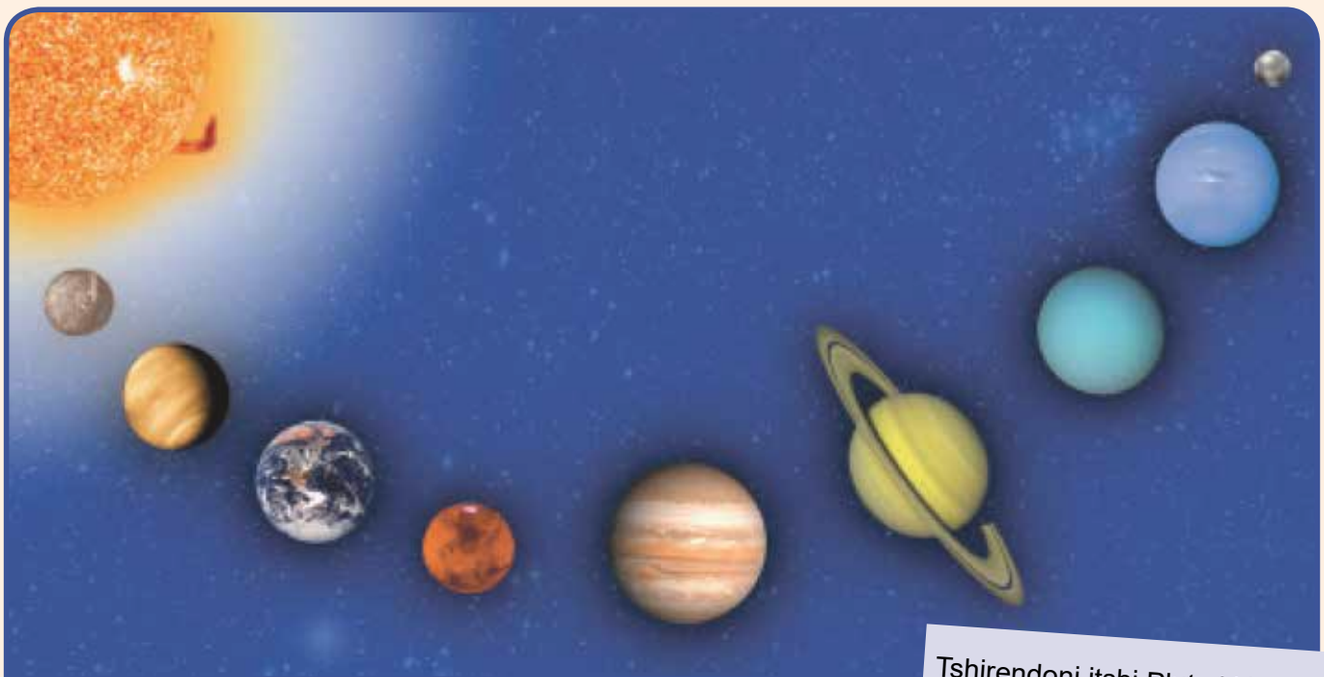
MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 63 2019/10/21 09:55:18

Ri renda ri tshi mona na ḓuvha

- Madzina a pulanete ni a a ḓivha?
- Ni a ḓivhudzisa uri pulanete dzo tou itisa hani?
- Dzi fana na pulanete yashu, Ḽifhasi?
- No no vhuya na vhona dziṅwe dzadzo vhusiku, ngei ṱaḓulu?
- Ni a zwi ḓivha uri ri vhukule vhungafhani u bva kha ḓuvha?

Tshirendoni itshi Pluto i kha ḓi pfi ndi pulanete. Nga 2006, vhoradzisaintsi vho tendelana kha ṱhalutshedzo ntswa ya uri pulanete ndi mini, vha pfana uri Pluto a si pulanete.

Hu na pulanete dza ṱahe dzi no mona ḓuvha? Thetshelesani ndi tshi dzi vhidzelela nga nthihi nga nthihi. Mercury? Ndi hone! Ndi wa u thoma. Ndi tsinitsini na ḓuvha.
Venus? Ndi hone! Ndi wa vhuvhili
Ndi a penya, sa dzinga. Ḽifhasi? Ndi hone! Ndi wa vhuraru Ḽifhasi haya hashu.
Mars? Ndi hone! Ndi wa vhuṋa
Ndi mutswukutswuku, iḓani ni nndalele.
Jupiter? Ndi hone! Ndi wa vhuṱanu
Ndi nṋe muhulusa, fhano ni nga si tshile.
Saturn? Ndi hone! Ndi wa vhurathi
Rinngi dza buse na aisi. Uranus? Ndi hone!
Ndi wa vhusumbe. Ndi tengama ndo sendama, ṱaḓulu kule. Neptune? Ndi hone! Ndi wa vhuma-lo Ndi na phopho khulukhulu. Pluto? Ndi hone!
Ndi wa vhuṱahe. Ndi muṱukusa kha vhoṱhe, ndi mutshilani.

M Goldish (tsho tou pambiwa)

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 64 2019/10/21 09:55:19

Ḓuvha:

Maipfi maswa

Kha ri ambe

- Tshirendo itshi tshi khou amba nga mini?
- Ni vhona u nga ndi ngani murendi o ṅwala itshi tshirendo?
- Tshirendo itshi tshi ni vhudza mini nga kudzulele kwa pulanete?
- Pulanete yashu, Ḽifhasi, i vhukule vhungafhani na ḓuvha?
- Vhalelani tshirendo itshi nṱha ni rwe mulenzhe fhasi ni tshi tevhedza mutsindo watsho.

Kha ri ṅwale

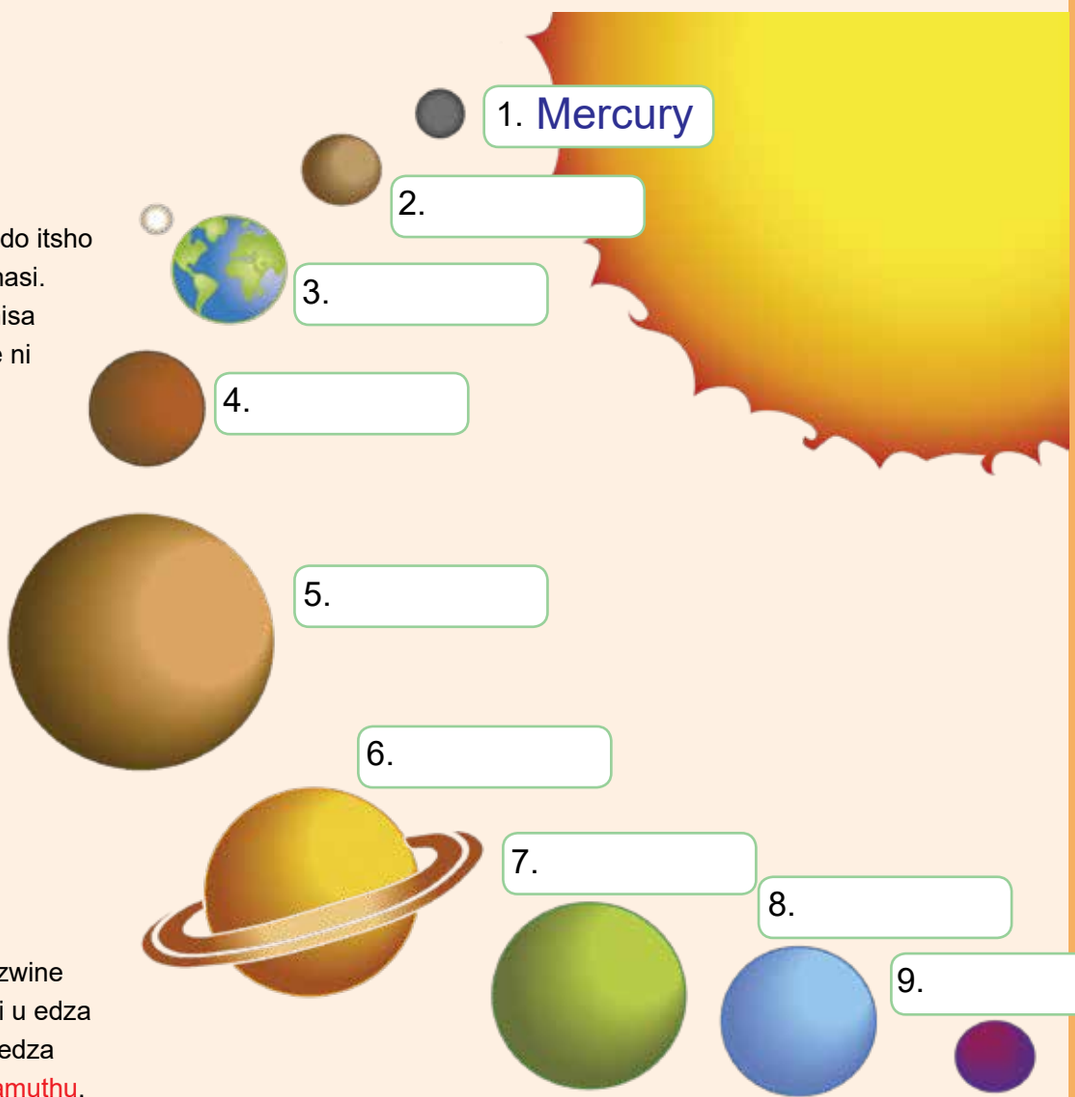
Tshirendoni itshi wanani phere dza rathi dza maipfi ane a vha na mutevhetsindo ni dzi ṅwale afho kha thebuḽu.

kule	tengama				

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tshirendo itsho na nyolo i re afho fhasi. Lingedzani u dzhenisa madzina a pulanete ni tshi tevhedza zwine tshirendo tsha ri vhudza zwone malugana na vhuimo ha pulanete dzi tshi mona na ḓuvha. Kha hetshi tshirendo, murendi u vhidzelela pulanete nga nthihi nga nthihi dzi tshi fhindula. U dzhia pulanete idzi sa vhathu. Ndi zwine ra zwi vhidza uri ndi u edza muthu, maipfi a no edza muthu a pfi maedzamuthu.

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 65 2019/10/21 09:55:20

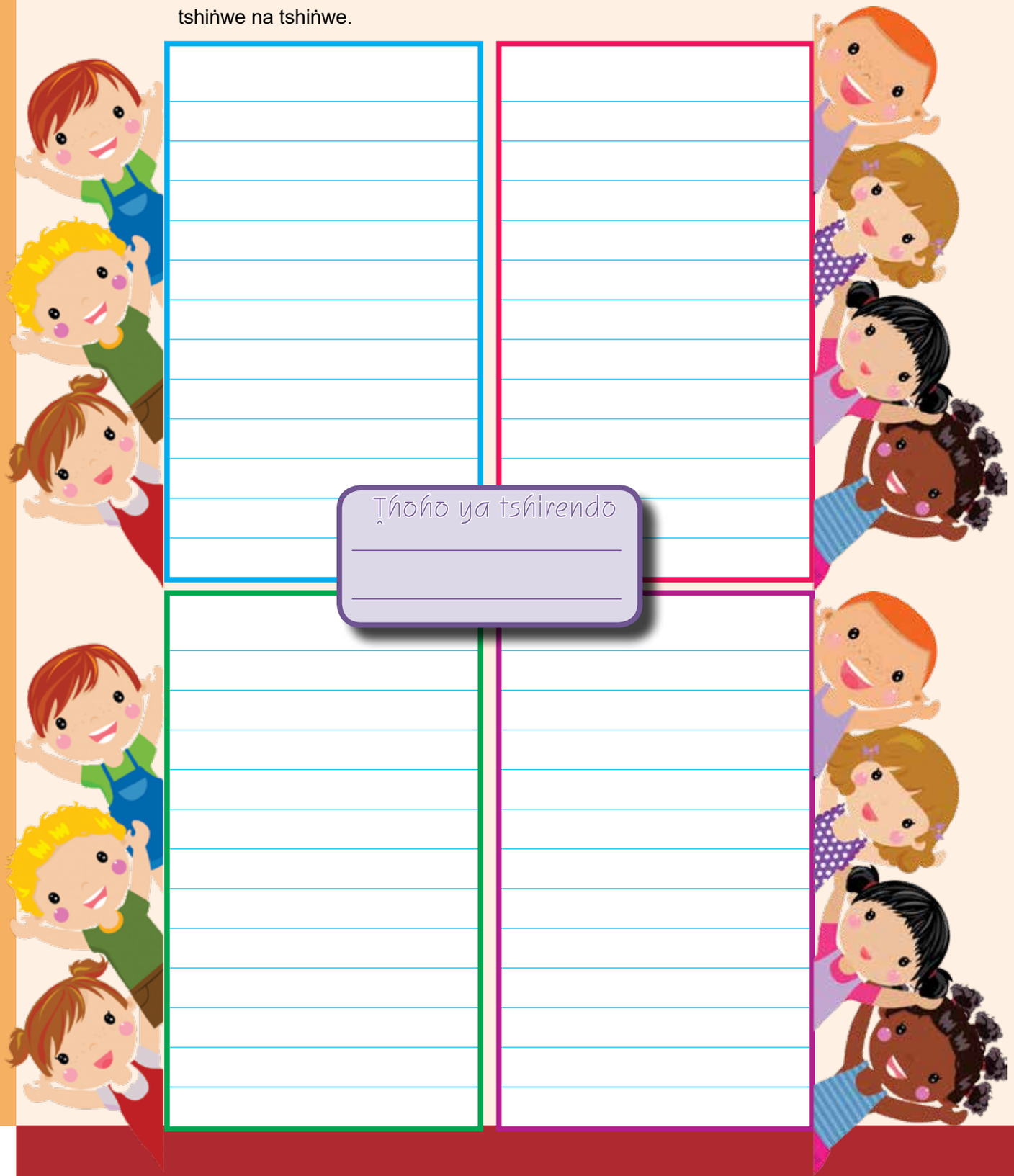
Ṅwalani tshirendo

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Vusuludzani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Pulanani u ṅwala tshirendo. Ṅwalani mafhungo mavhili a re na raimi tshibogisini tshiṅwe na tshiṅwe. Shumani na khonani yaṋu. Ṇekanani mihumbulo ni ṅwale zwibogisini mihumbulo ine na ḓo i shumisa tshirendoni tshaṋu. Ni kone u ṅwala mafhungo mavhili a re na raimi tshibogisini tshiṅwe na tshiṅwe.

Ṱhoho ya tshirendo

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 66 2019/10/21 09:55:22

Ḓuvha:

Maipfi-maswa

Ḷimethafore ndi mini?

Ri shumisa nga maanḓa mamethefore zwirendoni.
Ḷimethafore ndi musi hu tshi shumiswa ipfi (kanzhi dzinazwaḽo) kana ḽifurase kha u ṱalutshedza mvumbo ya tshiṅwe tshithu. Tsumbo ndi: U na mbilu ya tombo. U tou vha ṱhase. Musi ni tshi shumisa ḽimethafore, ni vha ni tshi khou vhambedza zwithu ni sa shumisi “sa” kana “fana”.

Zwino ṅwalani tshirendo tshaṇu nga vhudele ni tshi rendele kiḽasi.

Bulani zwine ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mamethafore aya ḽa amba.
Olani tshifanyiso tsha u sumbedza ḽithihi ḽao.

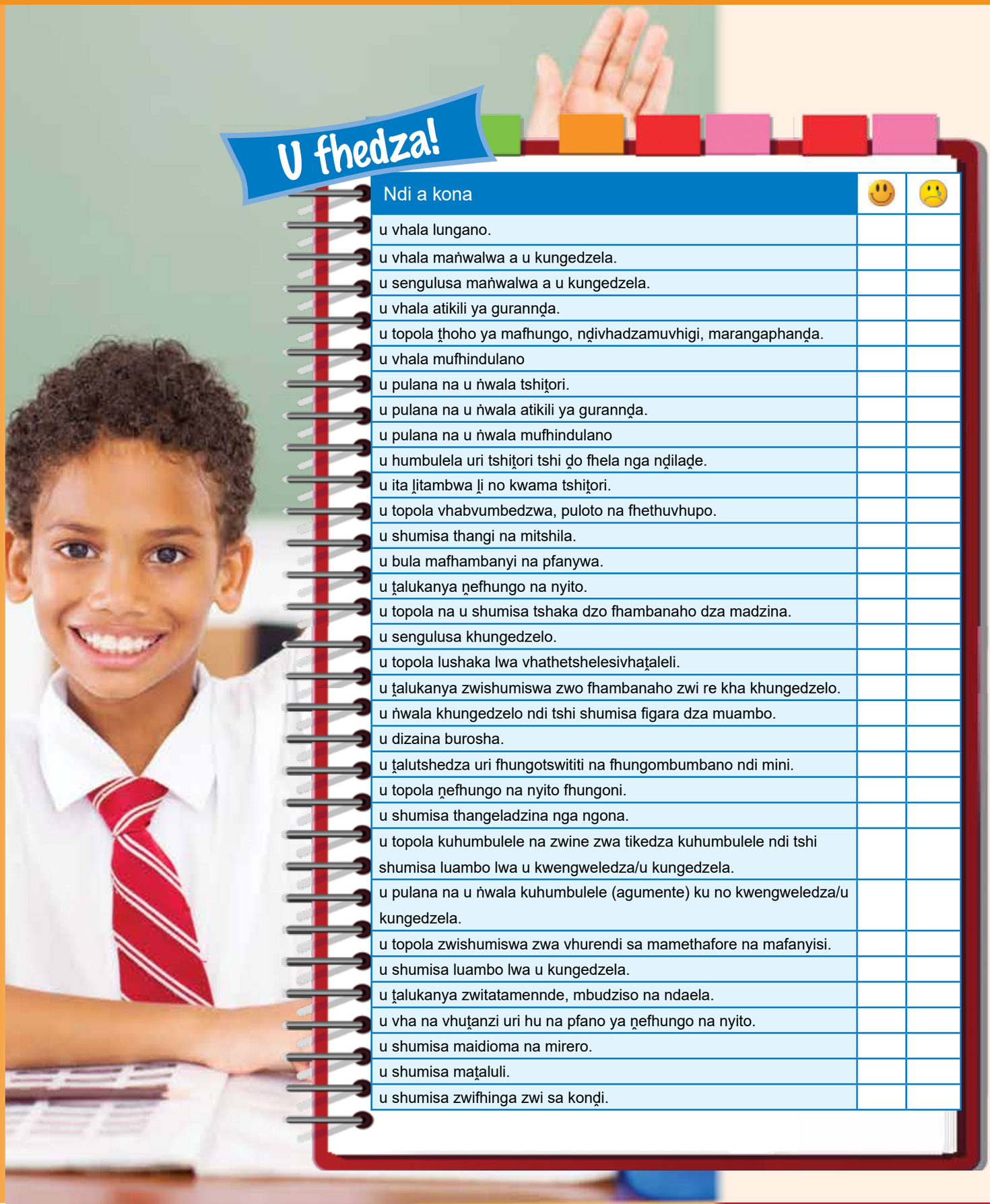
Mudededzi washu vho vha vha siho, mapfeṇe a tsitsa vhana.

A tou oma nga nyofho.

Thesite yo vha i sa konḓi – i tshi tou vha dzhia wo lala.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 TH2.indd 67 2019/10/21 09:55:23

U fhedza!

Ndi a kona	😊	☹
u vhala lungano.		
u vhala maṅwalwa a u kungedzela.		
u sengulusa maṅwalwa a u kungedzela.		
u vhala atikili ya gurannḓa.		
u topola ṱhoho ya mafhungo, nḓivhadzamuvhigi, marangaphanḓa.		
u vhala mufhindulano		
u pulana na u ṅwala tshiṱori.		
u pulana na u ṅwala atikili ya gurannḓa.		
u pulana na u ṅwala mufhindulano		
u humbulela uri tshiṱori tshi ḓo fhela nga nḓilaḓe.		
u ita ḽitambwa ḽi no kwama tshiṱori.		
u topola vhabvumbedzwa, puloto na fhethuvhupo.		
u shumisa thangi na mitshila.		
u bula mafhambanyi na pfanywa.		
u ṱalukanya ṋefhungo na nyito.		
u topola na u shumisa tshaka dzo fhambanaho dza madzina.		
u sengulusa khungedzelo.		
u topola lushaka lwa vhathetshelesivhaṱaleli.		
u ṱalukanya zwishumiswa zwo fhambanaho zwi re kha khungedzelo.		
u ṅwala khungedzelo ndi tshi shumisa figara dza muambo.		
u dizaina burosha.		
u ṱalutshedza uri fhungotswititi na fhungombumbano ndi mini.		
u topola ṋefhungo na nyito fhungoni.		
u shumisa thangeladzina nga ngona.		
u topola kuhumbulele na zwine zwa tikedza kuhumbulele ndi tshi shumisa luambo lwa u kwengweledza/u kungedzela.		
u pulana na u ṅwala kuhumbulele (agumente) ku no kwengweledza/u kungedzela.		
u topola zwishumiswa zwa vhurendi sa mamethafore na mafanyisi.		
u shumisa luambo lwa u kungedzela.		
u ṱalukanya zwitatamennde, mbudziso na ndaela.		
u vha na vhuṱanzi uri hu na pfano ya ṋefhungo na nyito.		
u shumisa maidioma na mirero.		
u shumisa maṱaluli.		
u shumisa zwifhinga zwi sa konḓi.		

TSH HL Gr6 B1 TH2.indd 68 2019/10/21 09:55:28

Z w i t e n g o m u

Thero ya 3: U bula uri zwi itwa nga ndilaḓe

Mańwalwa a u funza
Themo ya 2 – Vhege dza 1–2

33 U baka khaphukhekhe 70
U topola milayo ya mańwalwa a u funza. U gera na u dubekanya ndaela.
U ṱalukanya zwishumiswa nga zwanḓa zwine zwa ḓo ṱoḓea. U fhindula mbudziso dza ṱholokanyonḓivho dzi no kwama risipi.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

34 U ńwala risipi 72
U ńwala risipi ya zwiḽiwa zwi no funeswa.
U ńwala ndaela dzi no tou tevhekana dza kuitelwe kwa tie.
U fhedzisa fuḽoutshati ya zwine nda ita kha ḓuvha.

35 Mathomo na magumo maswa 74
U ḓivhadzwa thangi, mitshila na matsinde (midzi).
Zwine thangi na mitshila zwa amba.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

36 Itani zwikhokhononozwitshini 76
U vhala ndaela
U fhedzisa ndaela ho sedzwa zwifanyiso.
U fhedzisa fuḽoutshati hu tshi shumiswa maṱanganyi.

37 Ndi ṱwa ndi tshi khou ita mini? 77
U ola mepe.
U ola mepe u na ndaedzanḓila.

38 U ńwala luńwalo lwa u laedza ndila 78
U topola ṋefhungo, nyito (ḽiiti) na tshiitwa fhungoni.
U topola maiti ane a si shume na zwiitwa.
U ńwala mafhungo a re na ṋefhungo, ḽiiti na tshiitwa.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

39 Vhoṋefhungo, maiti na zwiita 80
U topola milayo ya kushumiselwe kwa dikishinari u fana na maipfi a tsumbanḓila, maipfi a u ṱala, ṱhalutshedzo dzo fhambananho na thinwaipfi.

40 Zwine dikishinari (ṱhalusamaipfi) ya ri vhudza 82
U vhala na u rera nga nganeapfufhi.

U anetshela ngano
Themo ya 2 – Vhege dza 3–4

41 Vhusiku vhu no mangadza 84
U fhedzisa ṱholokanyonḓivho i re na zwidodombedzwa zwinzhi i no fana na ya mulingo hu tshi shumiswa mbudzisoṱhalutshedzwa na mbudzisothopolwa.
U ḓivhadzwa maitimapfukeli.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

42 Mańwe hafhu a ngweṋa 86
U ita ḽitambwa ḽi no amba nga tshiṱori.
U sedzesa mvumbo dza vhathu
U nanga maṱaluli a no ṱalula mubvumbedzwa muhulwane.
U shumisa maṱaluli kha u ńwala ngaganyamvumbo ya mubvumbedzwa muhulwane.
U pulana u ńwala maanea.

43 Nga matshelo 88
Madekwe ndo lora …
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

44 U ńwala tshiṱori tshanga 90
U ńwala tsenguluso ya bugu hu tshi shumiswa tshiṱori.
Ngoho kana khumbulelwa. U rera nga thebuḽu ya zwi re ngomu.
Nyito nga maiti a no shuma na zwiitwa na maiti ane a si shume na zwiitwa.

45 Tsenguluso ya bugu 92
U humbulelea tshiṱori hu tshi shumiswa zwifanyiso na ṱhoho dza tshiṱori
Therisano nga tshiṱori: Vhabvumbedzwa, fhethuvhupo na puloto.
U ḓivhadzwa nganeavhutshilomuṋe sa lushaka lwa mańwala a ḽitheretsha.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

46 Vho Nelson Mandela vha tshee muṱuku 94
U ńwala tsenguluso ya bugu hu tshi nweledzwa puloto, fhethuvhupo, vhaanewa na thero.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

47 Tsenguluso ya bugu 96
U sedzulusa tshaka dza mańwalwa na milayo yadzo.
U sedzulusa tshifhinga tsha zwino tsha khou, tshifhinga tsho fhelaho tsha khou na tshifhinga tshi ḓaho tsha khou. Nyito yo ḓisendekaho nga tshińwe na tshińwe tsha zwifhinga izwi.

48 Zwi bvelela zwi tshi ya phanḓa 98
Mvusuludzo ya tshifhinga tsha zwino tsha khou, tshifhinga tsho fhelaho tsha khou na tshifhinga tshi ḓaho tsha khou sa mutambo wa bodo.
U ḓiṱola ho sedzwa mabammbiri a u shumela a fumirathi o fhiraho.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari ya ene muṋe.

U fhedza! 100
U ḓiṱola

TSH HL Gr6 B1 TH3.indd 69 2019/10/21 10:09:00

U baka khaphukhekhe

Kha ri vhale

Risipi ya khaphukhekhe ya pinki

Thimbanywa

Bwindi ḽa khekhe

- 125 g ya madzharini a sa kondi
- Khaphu ya swigiri
- Makumba a 3
- Kulebula kutuku kwa 1 kwa vaniḽa
- Khaphu dza $1\frac{1}{2}$ dza fuḽauru i no dikukumusa nga yoṱhe
- Khaphu ya $\frac{3}{4}$ ya mafhi

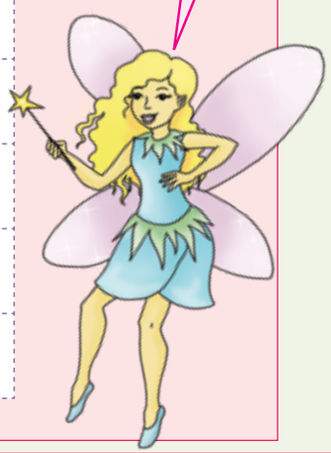
Icing

- 50 g ya boṱoro i si na muṋo
- Khaphu dza 2 dza swigiri ya icing
- Zwilebula zwiṱuku zwa 2 zwa mafhi
- Zwiṋuṋedzi zwa u khavhisa

Kuitele

Mubaki o vhilinganya ndaela dza u ita Fairy Cakes. Wanani uri ni nga kona u wana naa uri Thimbanywa idzi dzi itiswa hani. Gerani ndaela dzi re kha siaṱari ḽa seli ni dzi nambatedze tshikhalani itshi dzi tshi tevhekana nga ngona.

TSH HL Gr6 B1 THSindd 70 2019/10/21 10:09:02

Ḓuvha:

Maipfi-maswa

Ni ṱoḓa mafhi mangafhani?

Ni ṱoḓa fuḽauru nngafhani?

Zwine zwa bvelela musi no no bvisa khekhe ovenini?

Vhalani risipi nga vhuronwane ni ite mutevhe wa zwishumiswa zwa u baka zwine na ḓo zwi shumisa kha u baka hei khekhe.

Nomborani maga aya u thoma kha 1 u swika kha 9 ni tshi sumbedza thevhekano yone ya kubakele.

I bviseni ni i litshe i fhole.

Ṱanganyisani madzharini na swigiri ni shele makumba na vaniḽa ni rwe u swika zwi tshi vangana.

Rangani nga u dudedza oveni kha 180°C. Dzhenisani khaphukhekhe panini ya dzimafini.

Shelani bwindi kha zwibammbiri zwa khaphukhekhe.

Shelani fuḽauru kha bwindi ḽa madzharini ni shele mafhi.

Bakani khaphukhekhe tshifhinga tshi no swika minete ya 20 – 25.

Shelani mafhi kha boṱoro u swika ho no vha na muvhala mutshena ni kone u shela zwigiri ya *icing*.

Fhoredzani icing nṱha ha khekhe.

Ṋuṋedzani zwiṋuṋedzi.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 71 2019/10/21 10:09:04

U ṅwala risipi

Kha ri ṅwale

Ṅwalani risipi ya tshiḽiwa tshine na tshifunesa. Ṅwalani risipi sa mvetamveto. Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu. I ṅwaleni nga vhudele afho fhasi.

Risipi ya _____

Thinganywa

Kuitele

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 72 2019/10/21 10:09:05

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Ndaela dzi re afho fhasi ndi dza u ita khaphu ya tie. A dzi khou te-vhekana nga ngona. Dzi ṅwaleni kha nyolo ya fuḽou dzi tshi tevhekana nga ngona.

1
2
3
4
5
6
7
8
9

Posani zwisagana zwiraru zwa tie kha thiphotho.

Rithani tie i re khaphuni nga kulebula kuṱuku.

I litsheni i ṱereke lwa miminete miṱanu.

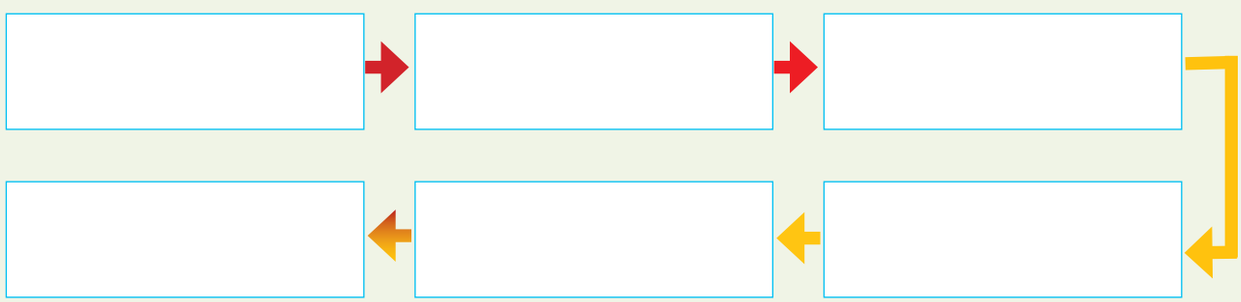
Shelani mafhi o linganaho khaphuni.

Dudedzani thikhaphu nga maḓi a no fhisa. Shelani maḓi a no khou vhila nṱha ha zwisagana zwa tie.

Shelani maswa maḓi geḓelani. Shelani tie khaphuni.

Kha ri ṅwale

Zwino shumisani zwibuṱoko ni tshi ita nyolo ya fuḽou ine ya sumbedza uri ni ṱwa hani kha ḓuvha.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 73 2019/10/21 10:09:08

Mathomo na magumo maswa

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi ḽo fhelelaho. Ndi tshipiḓa tsha ipfi tshine tsha ṱumiwa mathomoni a ipfi (kha mudzi/tsinde). Thangi iṅwe na iṅwe i na zwine ya amba. Musi thangi yo ṱumiwa kha ipfi, zwine mudzi wa ipfi wa amba zwi a shanduka.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo asiyi. Hu bvelela mini musi ni tshi ṱuma thangi kha mudzi wa ipfi? Ipfi ḽiswa ḽi amba mini?

Thangi	+	Mudzi wa ipfi
Ṋe-		maruḓe

Thangi dzi tevhelaho dzi amba mini?
Tangedzelani thangi kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maipfi aya. Ni kone u talela mudzi wa ipfi.

ramabindu, nyalunako, ṋenḓila, ḓitshea, raluvhilo, nyamungozwa, ṋemashango, ḓithu, nyamurovheni, lusidzana, kutukana, ḽiduna, tshisidzana, nyatshivhenga, ṋemuḓi, nyanzweezwee

Thangi idzi dzi a mba mini?

Thangi	Ṱhalutshedzo	Thangi	Ṱhalutshedzo
ṋe	muṋe wa	ḓi	u titilidza
ra	mudzia u	lu	tshisekene
nya	mudzia u	ku	tshipfufhi

Kha ri ṅwale

Ṱumani thangi kha maipfi o talelwaho nga fhasi uri ni fhedzise zwine mafhungo aya a amba.

1. Vho Maano ndi vhone ____ ndila wa vhuhwe ha Shavhani.	2. Shumani o ____ ṅwalisa uri a kone u tamba bola.
3. Ndi tshi aluwa ndi tama u vha ____ saintsi a re na bvumo.	4. Tshuṅwahaya yanga ya mbalo ndo tou ____ ṅwalela nṋe muṋe.
5. Ndi ____ mutukana lwe lwa ri fhira roṱhe kha thesite.	6. Kuḽa ____ musidzana ku no dzula phanḓa ku vhala nga luvhilo.
7. Mulayo uri ____ muḓi ndi ene a no thela muthelo.	8. Muhulwane wa domba wa mukegulu ndi ____ mungozwa.
9. Ro wana ṱhungununu ____ mulambo i tshi khou kumedza.	10. Iyi kholomo arali ya nga imeledzwa zwavhuḓi i nga vha ____ ikholomo hu si kale.
11. Ndi ____ khaladzi kwawe kwe kwa xedza bugu yanga.	12. Ni nndindele fhasi ha ____ muri hetshiḽa tshi re tsini na gethe ḽa tshikolo.

1 ṋe, 2 ḓi, 3 ra, 4 ḓi, 5 lu, 6 ku, 7 ṋe, 8 nya, 9 ṋe, 10 ḓi, 11 ku 12 tshi.

Nangani thangi tharu ni dzi shumise kha u sika maipfi maswa mararu ane ḓo a shumisa mafhungoni mararu.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 74 2019/10/21 10:09:09

Ḓuvha:

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, zwi fhambana ngauri i ṱumiwa magumoni a maipfi uri i shandule zwine maipfi a amba. Tsumbo: mutshila -fulu u amba u kalula ha zwithu.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu bvelela mini musi ni tshi ṱuma mutshila kha mudzi wa ipfi? Ipfi ḽiswa ḽi vho amba zwifhio?

Mudzi wa ipfi	+	Mutshila
dakalo		fulu

Mitshila i tevhelaho i amba mini? Tangedzelani mitshila kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maipfi aya. Ni kone u talela mudzi wa ipfi.

gumofulu, nḓoulume, khulukadzi, malume, mbudzana, mukukulume, sinḓela, vhalisa, ṱoḓana, budzwana, shangoni, nguluzwana, vhonani, rengela, rungisa, vhidzana, gukulume, kiḽasini, fhaṱulula, lumiwa, muṱulume, muḓini

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Ṱhalutshedzo
lume	tshiduna
ana	tshiṱuku/u itana nyito
fulu	kalula/zwinzhi
kadzi	tshisadzi

Mutshila	Ṱhalutshedzo
isa	itisa/thusa
ela	itela
ulula	dovholola
ni	fhethu

Kha ri ṅwale

Ṱumani mitshila kha maipfi o talelwaho nga fhasi uri ni fhedzise zwine mafhungo aya a amba.

1. Bulasini ya Malume hu na phambo nnzhi na mikuku ____ miraru.	2. Ro vha ro dzula kiḽasi ____ yashu musi ri tshi pfa phosho khulu.
3. Ndi pfa ndo ḓala dakalo ____ musi ndi tshi ni ṅwalela luṅwalo ulu.	4. Mme ashu vha khou ri bika ____ zwiḽiwa zwa u ḓifha.
5. Tshikolo tshi tshi bva Mandu na nṋe ri ḓo shuma ____ tshuṅwahaya.	6. Hu pfi khulu ____ ndi kholomo ya tsadzi.
7. Tshivenḓa tshi ri khali ya u shulula ____ a i fani na yo bikaho.	8. Ro ya vhugalaphukha ra vhona nḓou ____ nthihi na tsadzi nnzhinnzhi.
9. Ṅwedzi ____ a hu na mufhe.	10. Mudededzi washu vha ri muṱu u no mela maḓini ndi muṱu ____.
11. Ṅwana wa mbudzi ndi mbudzi ____.	12. Ra ṱanganyisa mbalo nnzhinnzhi hu swika hune ra wana gumo ḽadzo ____.

1 lume, 2 ni, 3 fulu, 4 ela, 5 ana, 6 kadzi, 7 lume, 8 ni, 9 ful, 10 lume, 11 ana 12 fulu.

Nangani maipfi mararu e a talelwa nga fhasi a no bva kha nyito yo fhiraho ni a shumise mafhungoni mararu.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 75 2019/10/21 10:09:10

Itani zwikhokhonozwitshini

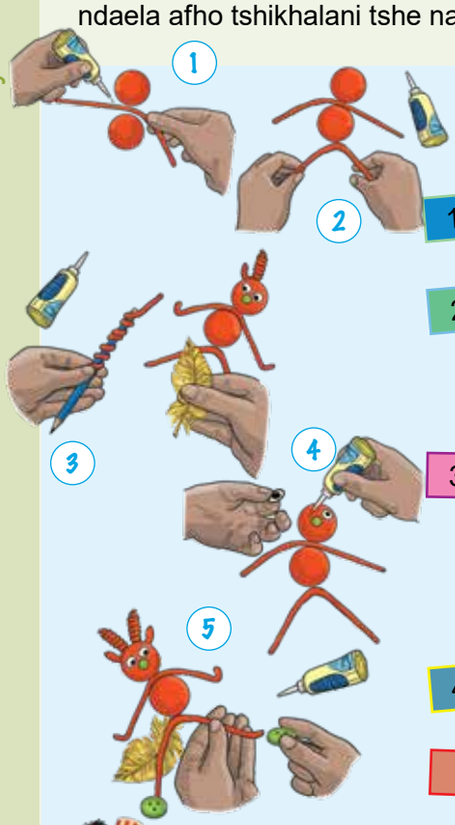
Kha ri ite nyito

Lavhelesani nyolo dzine dza sumbedza kuitelwe kwa zwikhokhonono izwi. Musi ni kha tshigwada, wanani uri ni tea u shumisa zwithu zwifhio kha u vhumba vhatshini avha. Ni kone u ṅwala ndaela afho tshikhalani tshe na ṉewa

Zwine na tea u vha nazwo

- ✓ Guḽuu ya Bostik
- ✓ Zwifhuṱabibi zwa 3
- ✓ Pomphom dza 2 dza saizi ya vhukati (vhuphara ha 4 cm)
- ✓ Phomphom ṱhukhu
- ✓ Maṱomaruḓwa a 2
- ✓ Muthenga wa u ita mutshila
- ✓ Gunubu dza 2 dza u ita khando dza milenzhe

Kuitelwe kwa phomphom

1. Olani zwitendeledzi zwihulwane zwivhili, zwi no fana kokotolo, kha tshipiḓa tsha khadibodo. Zwi gereni.
2. Olani zwitendeledzi zwiṱuku zwivhili nga ngomu ha zwitendeledzi zwihulwane. Zwi gereni, u itela uri zwitendeledzi zwaṉu zwihulwane zwa khadibodo zwi vhe zwo no vha na mabuli vhukati.
3. Nambatedzani zwitendeledzi izwi zwivhili, ni zwi pombe nga wuḽu ya ṱaḓa i tshi fhira kha buli ya tanda i tshi mona na zwitendeledzi nga nnḓa u swika zwo no tandiwa tshoṯhe. Ni nga shumisa vhutambo vhuvhili kana vhuraru u itela u pomba zwitendeledzi nga u ṱavhanya.
4. Ni tshi shumisa tshigero tshi no fhira, gerani wuḽu memeni dza zwitendeledzi izwi zwivhili.
5. Serisani tshipiḓa tsha wuḽu vhukati ha zwitendeledzi izwi zwivhili ni vhofhe zwi khwaṯhe. Zwino bvisani zwitendeledzi.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani uri ni ḓo ita mini nga matheriaḽa aya ni tshi katela na dziphomphom.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 76 2019/10/21 10:09:18

Ndi ṱwa ndi tshi khou ita mini?

Ḓadzani watshi kha zwifhinga zwo fhambanaho zwa ḓuvha ni kone u ola tshifanyiso tshi no sumbedza zwine na ṱwa ni tshi ita.

Tsha u thoma nga _____ ndi

Tshi tevheleho nga _____ ndi

Nga murahu nga _____ ndi

Ho no vha fhaḽa nga _____ ndi

Musi i sa athu rwa _____ ndi

Tsha u fhedzisela nga _____ ndi

Zwino shandulani tshati iyi i vhe mafhungo a no ṱalutshedza zwine na ṱwa ni tshi ita kha ḓuvha.

MUDEDEDZI: Tsaino _____ Ḓuvha _____

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 77 2019/10/21 10:09:19

U ṅwala luṅwalo lwa u laedza ndila

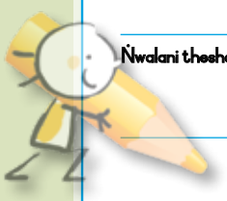

Ṅwalelani khonani yaṋu a no dzula ḓoroboni iṅwevho luṅwalo ni tshi mu ramba uri a ḓe khontsatini tshikoloni tsha vhoiwe. Ni tea u mu ṱalutshedza zwidodombedzwa zwoṱhe malugana na khontsati iyi, tshifhinga tsha u thoma, ḓuvha na deithi na hune tshikolo tsha vhoiwe tsha wanala hone. Ni tea u laedza uyu khonani yaṋu ndila. Izwi ni ḓo zwi ṅwala kha siaṱari ḽi tevhelaho.

Ṅwalani ḓiresa yaṋu hafha.

Ṅwalani deithi hafha.

Ṅwalani theshano yo teaho hafha.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Vusuludzani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Ṅwalani magumo hafha.

Ṅwalani dzina ḽaṋu hafha.

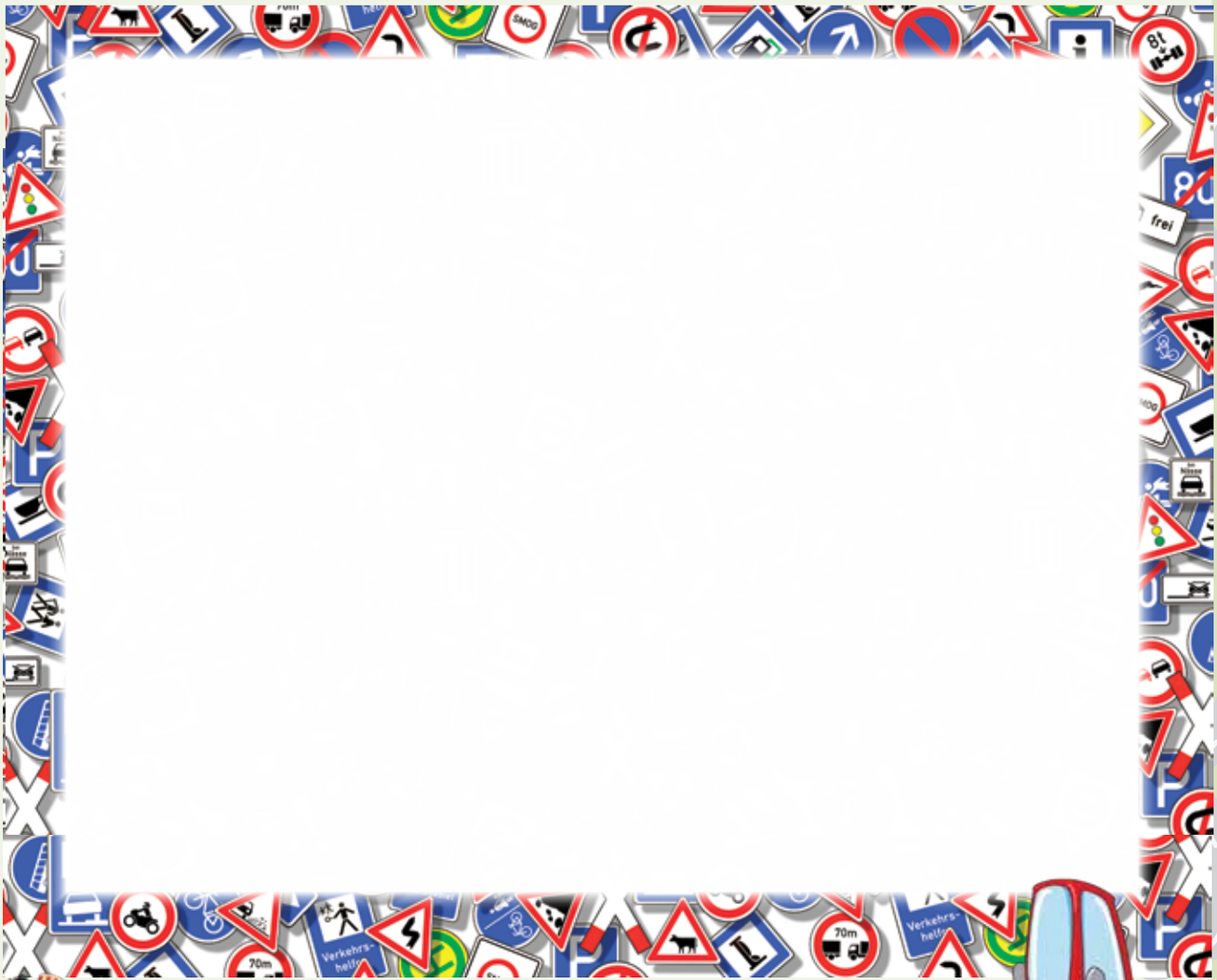
TSH HL Gr6 B1 THS.indd 78 2019/10/21 10:09:24

Deithi:

Kha ri ite nyito

Olani mepe wa u sumbedza nḓila ya u bva huṅwe fhethu (hayani ha haṇu, vhuimabisi, vhengeleni) i tshi ya tshikoloni tshaṇu.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani masia o fhambanaho.

MUDEDEDZI: Tsaino _____ Ḓuvha _____

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 79 2019/10/21 10:09:29

Vhoṋefhungo, maiti na zwiitwa

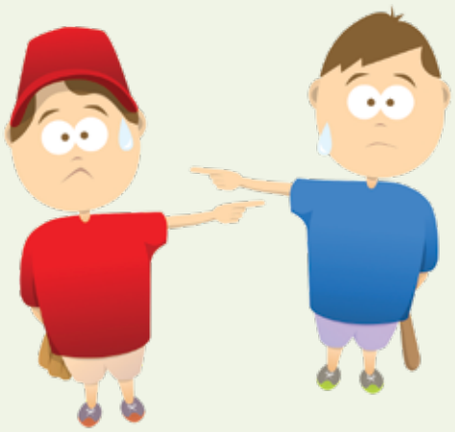
Vhalani mafhungo aya ni na khonani yaṋu.

Talelani vhoṋefhungo nga muvhala mutswuku. Ṋefhungo ndi muthu kana tshithu tshine tsha khou ita nyito. Talelani ḽiiti (nyito) nga muvhala wa lutombo. Ḽiiti ndi ḽone nyito i re fhungoni. Talelani tshiitwa nga muvhala mudala. Hetshi tshipiḓa tshi ri vhudza uri nyito i kwama nnyi kana mini.

Malindi o nwa tie.

Zwimange zwi pandamedza mbevha.
Ann u takalela Ntakadzeni.
Vho Guga vho fhisa ṋama.
Mutukana o pwasha fasiṱere.
Musidzana o leleḓisa khaithi yawe.
Riṋe ro baka khekhe.

Wanani ni talele maiti mafhungoni aya, ni kone u tangedzela zwiitwa.

O pwasha fasiṱere	U ṱamba tshifhaṱuwo ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
Sankambe tsha thoma mbambe.	Bisi yo lenga u swika.
Vha kiḽasi ya Gireidi 6 vho ṱavha muri.	Ann o ṅwala imeiḽi.

Zwino lavhelesani mafhungo aya. Talelani ṋefhungo na ḽiiti. Mafhungo aya ha na zwiitwa.

Maiti a si na zwiitwa a a kona u shuma mafhungoni a no amba.

U a vhala	Mmbwa i a eḓela.
Ri a ḽa.	Vha a shuma.
U a lila.	Vha a gidima.
Tshimange tshi a hona.	Gungwa ḽo ṋupela.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 80 2019/10/21 10:09:32

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

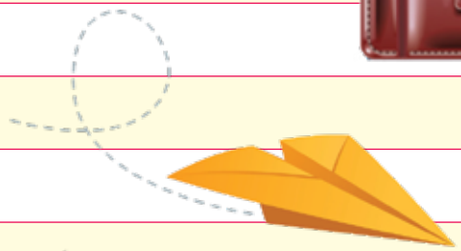
Vhalani mafhungo a tevhelaho nga vhuronwane. Talelani ṉefhungo nga muvhala mutswuku, ḽiiti nga wa lutombo na tshiitwa nga mudala.

Ann o fhindula mbudziso nnzhi kiḽasini ṋamusi.

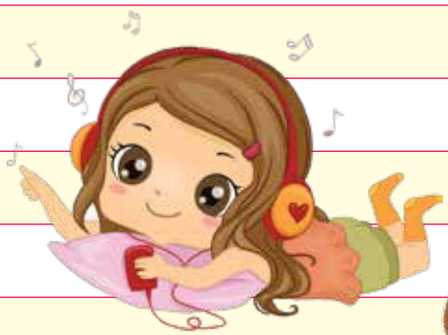
Mandu o hadzima penisela yanga.

Ntakadzeni o posa bufho ḽa bammbiri muyani!

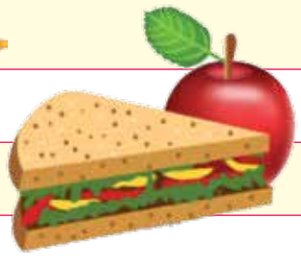
Khaladzi anga u khou vhala bugu ya ḽaiburari.

Mme anga vha khou bika tshitshuu.

Ndi khou thetshelesa radio.

Yoo! Ndo xedza founu yanga!

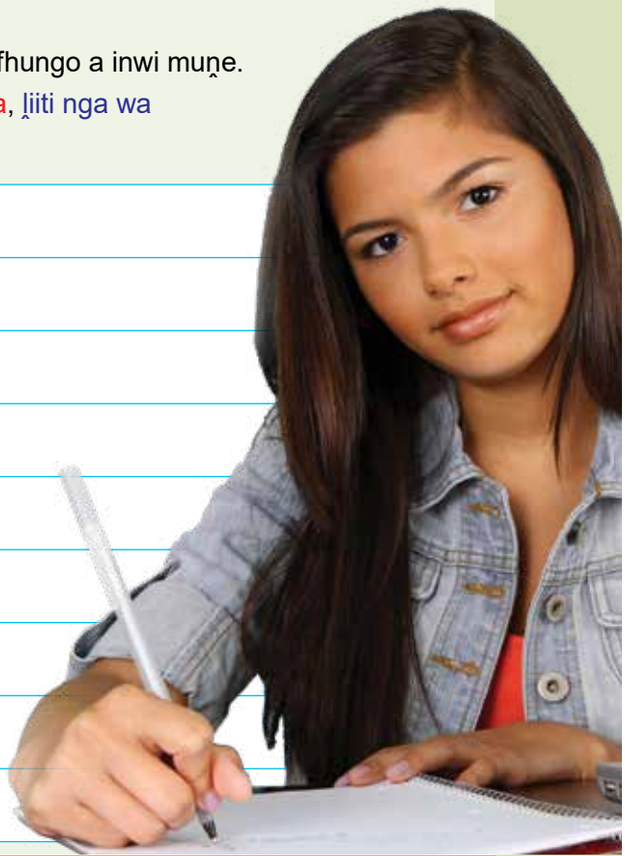
Tshifhango tsho rwa fasiṱere.

Ndi na R10 tshikwamani.

Ndo ḽa sangwetshi nga ḽantshi.

Kha ri ṅwale

Ndo ḽa sangwetshi nga ḽantshi. Zwino ṅwalani mafhungo a inwi muṉe. Kha ḽiṅwe na ḽiṅwe talelani ṉefhungo nga muvhala, ḽiiti nga wa lutombo na tshiitwa nga mudala.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 81 2019/10/21 10:09:34

Zwine dikishinari (ṱhalusamaipfi) ya ri vhudza

Kha ri vhale

Dikishinari i ri vhudza ṱhalutshedzo dza maipfi nauri a buliwa nga nḓilaḓe.
Maipfi a dikishinari o vhekanywa a tshi tevhekana nga ngona ya aḽifabethe.

Maipfi a re **tsumbanḓila** kana **a re ṱhoho** a wanala nga nṱha ha siaṱari a ni vhudza uri maipfi a u thoma na a u fhedzisela kha siaṱari ḽigede ndi afhio.

Ipfi ḽa u thoma ḽo swifhadzwaho ḽi pfi ndi **ipfi ḽa u ṱala**. Ipfi ḽa u ṱala ḽi ganndisiwa ḽo swifhadzwa.

Nga fhasi ha ipfi ḽa u ṱala hu na ipfi ḽo ṅwalwaho nga maḽeḓeredanzi ḽa swifhadzwa ḽi tshi sumbedza lushaka lwa thinwaipfi na u sumbedza uri ipfi ḽi kha vhuthihi kana vhunzhi. Ḽi ri vhudza uri ipfi ndi dzina, ḽiiti, ḽiṱanganyi, nzw.

henefha

a b c d e f g **Hh** i j k l m n o p q r s t u v w x y z

henefha
ḽIḒADZISI Henefha ḽi shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.
*Ndi ḓo ima **henefha** nda lindela.*

henefhaḽa
ḽIḒADZISI Henefhaḽa ḽi shumiswa kha u amba fhethu he zwithu zwa vhuya zwa bvelela kana u wanala hone.
*Ndo i wana **henefhaḽa** he na vha no i sia hone.*

henefhano
ḽIḒADZISI Henefhano ḽi shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.
*Ndi **henefhano** he nda i wana no i vhea hone.*

hetshi
ḽISALA Hetshi ḽi shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 7 tshi re kha vhuimo ha u thoma ha masumbi. Hu re tsinitsini na muambi.

heyo
ḽISALA Heyo ḽi shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 9 tshi re kha vhuimo ha vhuvhili ha masumbi.
***Heyo** bugu ndi yanga*

hingo
DZINA Hingo ndi vhurala (tshiṱiretsha) tshe tsha vha tshi tshi shumiswa musalauḽa tsha u hwala mulwadze kana mufu.
Ro vha vhona musi vha tshi fhira vho hwala mufu nga **hingo**.

hobalala
ḽIITI 1 Hobalala zwi amba u kokodzela thumbu ngomu.
Imani no **hobalala** uri ni kone u gunubedza gunubu zwavhuḓi.
ḽIITI 2 Hobalala zwi amba u hwetekana ha thumbu yo dzhenela ngomu zwi tshi itiswa nga nḓala.
Zwa konḓa lwe a vho tshimbila o **hobalala** nga nḓala a tshi pepeleka.

ifa
DZINA Ifa ḽi amba thundu, thakha kana nḓivho ye muthu kana vhathu vha sielwa nga muṅwe muthu o lovhaho.
*Vho mu siela **ifa** ḽa madanga a kholomo na mbudzi.*

iḽa
ḽISALA Iḽa ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba vhuimo hune tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 4 na 9 ḽa vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuṋa u bva kha muambi.
*Miri **iḽa** ndi ya malume Vho Mamaṱho. Kholomo **iḽa** ndi ya mboho.*

iḽi
ḽISALA Iḽi ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba he tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma. Hu re tsinitsini na muambi.
*Ḽiḓu **iḽi** ḽo naka vhukuma.*

iḽo
ḽISALA Iḽo ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba he tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuvhili u bva kha muambi.
*Ḽiḓu **iḽo** ḽo naka vhukuma.*
*Kholomo **ino** ndi ya mboho.*

ima
ḽIITI Ima ḽi amba u vha fhethu huthihi hu si na u ya phanḓa na murahu.
*Ndo **ima** ndo lindela u pfa vhone.*

imba
ḽIITI Imba ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo.
*A tshi **imba** zwi a takadza vhukuma ngauri u na ipfi ḽavhuḓi.*

93

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 82 2019/10/21 10:09:34

imbana
ŀIITI Imbana ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi tshi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itana nyito i no fana, ya u imba.

Vhoiwe na ita zwa u imbana ni ḓo bva ni tshi lwa.

imbanani
ŀIITI Imbanani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vha ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo. Vha tshi khou itana iyi nyito nga nḓila i no fana.

*Inwi vhana **imbanani** ri vhone uri ndi nnyi a no kona.*

imbani
ŀIITI Imbani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri uyu muthu o ṅewa ndaela ya uri a ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo.

Vhoiwe imbani ni tshi sumbedza uri no takala

imbela
ŀIITI Imbela ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi itwa musi muṅwe muthu a tshi khou itela muṅwe muthu nyito ya u imba.

*Ro vha ri tshi khou **imbela** vhakalaha luimbo.*

imbelana
ŀIITI Imbelana ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itelana nyito i no fana, ya u imba.

Vhathu vha khou imbelana nyimbo dza u takadza.

imbelanani
ŀIITI Imbelanani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vhavhili kana vhanzhi vho ṅewa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo.

*Vhathu vha hashu, **imbelanani** nyimbo dzi no takadza.*

imbisa
ŀIITI Imbisa ḽi amba nyito ya musi muthu a tshi ita uri muṅwe muthu kana vhaṅwe vhathu vha vule mulomo hu pfale ipfi kana maipfi ḽi/a tshi ita miungo.

*Vhaḽa munna a vha koni zwone u **imbisa**. Na u wina vho wina.*

imbisana
ŀIITI Imbisana ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itisana nyito i no fana, ya u imba.

*Vhana vha khou tamba vha tshi **imbisana** zwidade.*

imbisanani
ŀIITI Imbisanani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba vhathu vhavhili kana vhanzhi vho ṅewa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala maipfi a tshi ita miungo.

ino
ŀISALA Ino ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba hune tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 4 na 9 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri ino ndi ya malume Vho Mamaṱho.
*Kholomo **ino** ndi ya mboho.*

iyo
ŀISALA Iyo ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba he tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 4 na 9 ḽa vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri iyo ndi ya malume Vho Mamaṱho.
*Kholomo **iyo** ndi ya mboho.*

Ṱhalutshedzo i amba nga zwine ipfi ḽa amba. Musi ipfi ḽi tshi amba zwithu zwi no fhira zwivhili, ṱhalutshedzo dzaḽo dzi a nomboriwa. Lavhelesani ṱhalutshedzo ya hobalala.

Dziṅwe ṱhalutshedzo dzi na tsumbo ya fhungo ḽine ḽa sumbedza uri ipfi ḽi shumiswa nga nḓilaḓe.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 83 2019/10/21 10:09:35

Vhusiku vhu no mangadza

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri ambe

- No no vhuya na vha na tshikandeledzi (muloro u no ofhisa)?
- No vha ni tshi khou lora mini?
- No no vhuya na lora nga tshiṅwe tshithu tshi no bva buguni ye na vha ni tshi khou i vhala?

Kha ri vhale

Vhusiku vhuṅwe Lindiwe o vha o ganama kha mmbete a tshi khou vhala nga ngweṇa kha magazini une a u funesa, “*National Animal Magazine*”. Musi a sa thu eḓela a vhea magazini kha shelefu ya bugu, tsini na muṇango wa bafurumu nga nnḓa. Nga vhuya vhusiku, a tshi khou ya bafurumu a pfa muungo u no hwasa u tshi ri, sssss, u tshi bva thungo ya shelefu ya bugu. O vha a tshee na khofhe lwe a si vhe na ndavha nazwo. Zwino tshiṱhopho tsha gurannḓa na magazini zwe zwa vha zwo vhewa henefho tsha thoma u tsukunyea. Tshiṱhopho tsha mbo ḓi wa gurannḓa na magazini zwa hasekana fhasi, na uḽa muungo wa tou ṇaṇa zwino.

Lindiwe o balelwa u zwi kholwa: ho vha hu tshi khou bva kugweṇa ngomu shelefuni ya bugu ku tshi khou honedzela na u pfumbula. A ima henefho he a vha e hone o oma. A lavhelesa ngweṇa i tshi khou kokovha i tshi ṱingaṱinga henefho kamarani. I nga a si kale yo bva maḓini. Muvhili wayo woṱhe wo vha u tshi khou phopha maḓi lwe ha sala hu na tivha fhasi. Ngweṇa ya dovha ya ita uḽa muungo wayo i tshi dzungudza ṱhoho na mutshila zwi tshi ya ngei na ngei. Ya a ṱama mulomo, lwe Lindiwe a tetemela a tshi vhona maṇo o ita muduba mulapfulapfu.

Magazini wa “National Animal Magazine” wo vha wo lala fhasi henefho tsini na ngweṇa. Ho vha hu na tshiṅwe tshithu tsho khakheaho hafho fhethu. Lindiwe a u sedza magazini a zwi vhona uri tshifanyiso tshi re kha khavara tsho vha tshi si tsha fana na kale. Nṱhani ha uri hu vhonale hu na ngweṇa khulukhulu khunzikhunzini ya mulambo, ho vha ho no sala khunzikhunzi fhedzi zwino! A doba magazini uḽa. Nga tshenetsho tshifhinga ngweṇa ya dzungudza mutshila wa ya wa thudza vasi ya mme awe ine vha i funesa zwipeḓukwa zwayo zwa hasekana hoṱhehoṱhe. Lindiwe a shavhela kamarani yawe a handyamedza vothi. A dzula nṱha ha mmbete a tshi vho pfa e khwiṇe. “Ṱhamusi uri hei ngweṇa i ṱuwe, ndi khwiṇe ndi tshi i ṇea zwiḽiwa,” a humbula ngauralo.

A lavhelesa magazini ya “*National Animal Magazine*” ye a vha o i fara a ḓivhudza uri, “Arali ngweṇa yo kona u swenda ya bva tshifanyisoni zwi amba uri na dziṅwe phuka dzi nga zwi kona.” A fhenḓa masiaṱari u vhuya u swika a tshi wana tshifanyiso tsha fuḽamingo (nḓadzi). “Aha, zwi nga vha ṇama yavhuḓi ya ngweṇa hezwi,” a tshi humbula. Phosho ye a

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 84 2019/10/21 10:09:36

Ḓuvha:

i pfa ya ita uri a thamuwe, a vhona mutshila wa ngweṋa u tshi khou fhanza vothi ḽa kamara yawe. A mbo ḓi ṱavhanya a dzhia tshiḽa tshifanyiso tsha fuḽamingo a tshi bvisa nga buli ḽi re kha vothi u itela u sumbedza ngweṋa zwiḽiwa zwayo. Khathihi fhedzi ho vha ho no vha na fuḽamingo nnzhinnzhi dzi no khou babamela henefho nnḓa ha kamara yawe, vhudenzhe vhesekenesekene hu tshi khou sokou thamukana. Hu si kale fuḽamingo nthihi ya mbo ḓi ngomu mulomoni wa ngweṋa fhelele, ha tevhela iṅwe, iṅwe hafhu! Ngweṋa ya vhuya ya neta nga u ḽa zwiṉoni ya bonya maṱo ya si tsha tsukunyea. Lindiwe a vula vothi nga zwiṱuku a sa iti phosho a swika a vhea uḽa magazini phanḓa ha ningo ya ngweṋa. “Ndi khou tou humbela,”a hevhedza, “humelai hayani ha hau.” A dodoma a tshi humela kamarani yawe a ṱolela nnḓa nga buli ḽi re kha vothi. A tshi sedza a vhona ngweṋa na fuḽamingo zwi tshi khou humela buguni ya magazini. Nga matsheloni vhabebi vhawe vha mu vhudzisa uri khezwi fhasi hu na maḓi, uri vothi ḽo pwashiwa nga nnyi, uri vasi ine mme awe vha i funesa khezwi yo pwashea zwipeḓukwa zwayo zwo hasekana hoṱhe. Lindiwe ha ngo ḓivha uri a ri mini.

Franz Hohler

(Tsho pambiwa kha *PIRLS*).

Mafhungo a re afho fhasi a amba nga zwe zwa bvelela tshiṱorini tsha Lindiwe. Kutevhekanele kwao kwo khakhea. A nomboreni u itela uri a tevhekane nga ngona. Ro nombora maṅwe u itela u ni thusa.

	Nga vhuya a ya bafurumu.
	O pfa ngweṋa i tshi ita muungo na u dzungudza ṱhoho yayo na mutshila.
2	A ya u eḓela.
	A ḓikhiṉetshela kamarani yawe ya u eḓela.
	A wana tshifanyiso tsha fuḽamingo (nḓadzi).
	Ngweṋa ya ḽa fuḽamingo.
9	Ngweṋa ya eḓela.
	Fuḽamingo dza fhufha dzi tshi bva kha tshifanyiso.
1	Lindiwe o vhala“National Animal Magazine”a u vhea kha shelefu ya bugu

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 85 2019/10/21 10:09:37

Maṅwe hafhu a ngweṇa

Vhalani hafhu nganetshelo ya “Vhusiku vhu no mangadza”, ni kone u fhindula mbudziso.

Tshithu tshe tsha thoma u sumbedza uri zwithu a zwi khou tshimbila zwavhuḓi ndi mini?

a	Tshiṱhopho tsha gurannḓa tsho thoma u tsukunyea.
b	Lindiwe a vhona tshifanyiso tshe tsha vha tshi kha khavara ya magazini tshi si tsheho.
c	Vothi ḽa kamara yawe ḽo vha ḽo pwashiwa.
d	Lindiwe o pfa muungo u no hwasa.

Vothi ḽa kamarani ya u eḓela ḽo pwashea nga nḓilaḓe?

a	Ḽo fhanziwa nga mutshila wa ngweṇa.
b	Vasi mme awe yo ḽi rwa.
c	Mulomo wa fuḽamingo (nḓadzi) wo ḽi pwasha ngauri u a fhira.
d	Lindiwe o handyamedza vothi lwe ḽa pwashea.

Ngweṇa yo bva i ngafhi?

a	Bafurumu.
b	Kha khavara ya magazini.
c	Fhasi ha mmbete.
d	Mulamboni wa henefho tsini.

Ndi maipfi afhio a no ri vhudza uri Lindiwe o vha o tshuwa?

a	O ima o oma
b	O vha a sa kholwi
c	O pfa o no vha khwiṇe
d	O pfa muungo u no hwasa

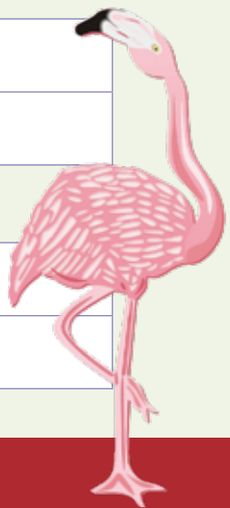
Ndi nga mini Lindiwe o humbula uri ngweṇa i khou ṱoḓou u mu huvhadza?

a	Yo vha yo sema maṇo.
b	Yo ita muvumo u no hwasa.
c	Yo thoma u kuma na u pfumbula.
d	Yo dzungudza mutshila wayo u tshi ya ngei na ngei.

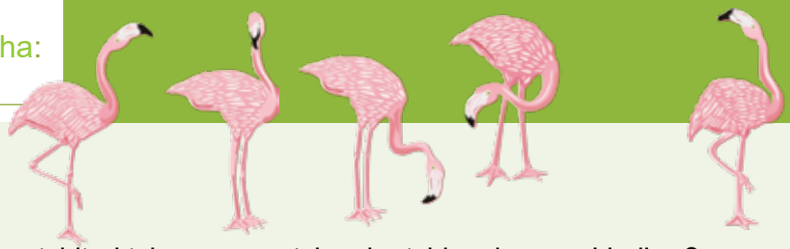
Ndi nga mini Lindiwe u vhidza fuḽamingo uri dzi bve kha magazini?

Bulani zwithu zwivhili zwe magazini wa thusa Lindiwe ngazwo.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 86 2019/10/21 10:09:33

Ḓuvha:

Maipfi maswa

Ni vhona u nga tshiṱori tsha ngweṋa tsho vha tshi muloro wa Lindiwe?
Ṋeani tshithu tshi no ṱanziela uri wo vha u muloro.

Zwino ṋeani tshithu tshi no ṱanziela uri wo vha u si muloro.

Maitimapfukeli

Maitimapfukeli ndi maiti ane a sumbedza vhushaka vhukati ha ṋefhungo na nyito. A ri vhudza zwine ṋefhungo a khou ita. A anzela u vha maiti mahulwane kha fhungodavhi kana fhungoni nahone a a kona u shandulwa ho sedzwa dzina. A shumiswa fhedzi kha tshifhinga tsha zwino na kha tshifhinga tsho fhiraho. Lavhelesani tsumbo khedzi.

Maṱodzi u ya hayani nga masiari. Ni a kona u zwi vhona uri ḽiiti ḽipfukeli ndi u ya ngeno dzina hu 'Maṱodzi'.

Maṱodzi o ya hayani nga masiari. Afha nyito (ḽiiti) ḽo shanduka ngauri iḽi fhungo ḽi kha tshifhinga tsho fhiraho.

Kha ri ṅwale

Vhalani mafhungo ni talele maitimapfukeli oṱhe.
Ni kone u tangedzela muthu kana tshithu tshine tsha khou ita nyito. Maipfi ayo a nga vha madzina kana masala.

Ndi ya suphamakete.	U nwa mafhi
U ya bambeloni.	Vha ṱalela mutambo.
Vho ya tshiṱediamu.	Ndi namela baisigiri
Ni tamba bola.	U buratsha mavhudzi awe
Ndi vhala bugu	U ya tshikoloni nga u gidima.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 87 2019/10/21 10:09:40

Nga matshelo

Kha ri ambe

Ḽitambwa

- Itani ḽitambwa ḽine khaḽo na sumbedza Lindiwe a tshi khou vhudza vhabebi vhawe uri ho bvelela mini.
- Ni vhona u nga vhabebi vha ḓo tenda zwine a khou vha vhudza?
- Sumbedzani uri Lindiwe u zwi itisa hani uri vhabebi vhawe vha tende zwine a khou vha vhudza zwa uri ndi nga mini fhasi hu na tivha ḽa maḓi, uri vasi ya mme awe yo pwashiwa ngani nauri ndi ngani vothi ḽa kamara yawe ḽi na buli. Sikani magumo a ḽitambwa iḽo.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani itsho tshiṱori hafhu. Sedzesani mvumbo ya Lindiwe. Humbulani nga zwithu zwoṱhe zwe a ita a tshi lingedza u ḓilamukisa kha ngweṇa. Dzhenisani maṱaluli a u ṱalutshedza mvumbo yawe. Musi no no fhedza, ṅwalani ni tshi amba uri ni vhona u nga ndi muthuḓe.

Zwino shumisani maṱaluli kha u ṅwala ngaganyamvumbo ya Lindiwe.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 88 2019/10/21 10:09:43

Ḓuvha:

Itani pulane ya u ṅwala ṱhalutshedzo ya muloro kana tshikandeledzi tshe na vhuya na vha natsho. Shumisani mepe wa mihumbulo kha pulane yaṋu.

Ṱhoho yaṋu ya mafhungo ndi: “Madekwe ndo lora...” Dzhenisani mihumbulo yaṋu mihulwane kha mepe wa mihumbulo. Bulani uri no ita mini ni sa athu eḓela, ho bvelela mini muloro nauri wo fhela hani. Bulani uri no ḓipfa hani musi muloro u vhukati.
No vha no tshuwa? Musi no no fhedza, ni ḓo tea u ṅwala phara tharu kana nṋa nga muloro waṋu. Ṅwalani ṱhalutshedzo yaṋu kha bammbiri ḽa mvetamveto. Humbelani khonani yaṋu uri a sedze arali zwe na ṅwala zwi zwone. Ni ḓo ṅwalulula mushumo waṋu wo kuna matshelo kha bammbiri ḽa u shumela ḽi no khou tevhela.

1 Zwe nda ita ndi sa athu eḓela.

2 Kuthomele kwa muloro.

3 Vhuḓipfi hanga muloro u vhukati.

4 Kufhelele kwa muloro.

5 Musi ndi tshi karuwa.

Madekwe ndo lora...

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Vusuludzani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 89 2019/10/21 10:09:47

U ṅwala tshiṱori tshanga

Ṅwalani hafhu maanea aṋu nga vhudele afho tshikhalani tshe na ṋewa.

Madekwe ndo lora ...

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 90 2019/10/21 10:09:48

Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THS.indd 91 2019/10/21 10:09:50

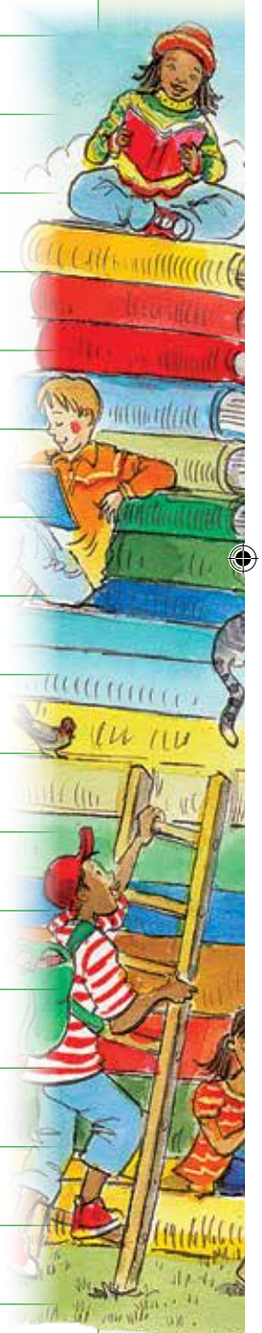
Tsenguluso ya bugu

Ṅwalani tsenguluso ya bugu i no pfi "Vhusiku vhuṅwevho".

Dzina ḽa bugu	
Muṅwali	
Puloto Hu bvelela mini kha tshiṱori?	
Fhethuvhupo Itshi tshiṱori tshi bvelela ngafhi,lini?	
Vhaanewa Vhathu vha re kha tshiṱori itshi ndi vhonnyi?	
Ndi ngoho kana ndi khumbulelwa?	
Thero Tshiṱori itshi tshi khou amba nga mini? Mulaedza wa tshiṱori itshi ndi ufhio?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipiḓa tshifhio tshe tsha vha tshone tshavhuḓisa tshiṱorini itshi?	
Themendelo Ndi ngani ni tshi nga themendela itshi tshiṱori kha khonani yaṋu?	

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 92 2019/10/21 10:09:52

Ḓuvha:

Ngoho kana khumbulelwa

Zwi re ngomu

Zwo ṅwalwaho

2 Mihumbulo ya mudzudzanyi

4 Tshikolo tsho bva!

8 Haikhani ni vhe na mutakalo wavhuḓi

10 Khungedzelo – mulaedza wo dzumbamaho

12 Mureili wa thekhisi – tshipiḓa tsha 4

14 U vhavhalela vhupo

16 Maṅwalo – bvisani zwi re khanani

18 Vhomuṱuku – tshiṱori tsha Afrika Tshipembe

22 U nwa kha hu iledzwe

24 Fhethu ha khwiṋe ha u dala

Kha ri ṅwale

Lavhelesani mutevhe wa atikili dza magazini. Ṅwalani uri atikili idzi ndi ngoho, khumbulelwa kana muhumbulo wa muthu.

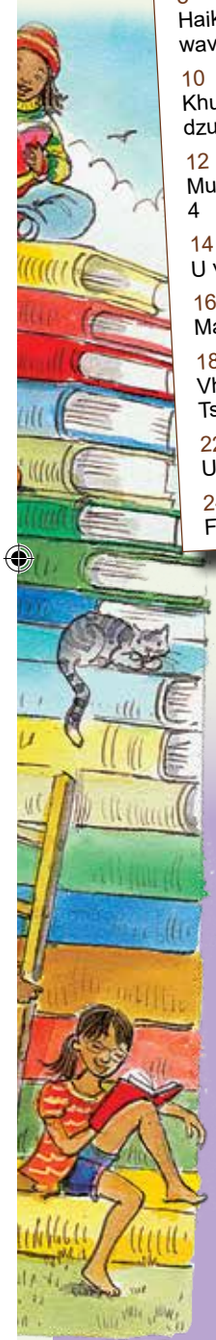
2
4
8
10
12
14
18
22
24

Maiiti a no shuma na zwiitwa na a sa shumi na zwiitwa ndi mini?

Maiiti a no shuma na zwiitwa ha na zwiitwa zwi no itwa nyito khazwo.	Maiti a sa shuni na zwiitwa ha ṱoḓi zwiitwa zwa u ṱanganedza nyito.
Tangedzelani ni talele tshiitwa fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe.	Tangedzelani ḽiiti ḽi re fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe.
Ndo baka khekhe.	Tshiṉoni tshi a lila.
Ro namela baisigiri dzashu.	Ndo sea.
O sudzulusa ṱafula.	Ndo lila.
O ola tshifanyiso.	Bugu yo wa.
Mutukana o raha bola.	Ḓuvha ḽo kovhela.

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 93 2019/10/21 10:09:58

Vho Nelson Mandela vha tshee muṱuku

Kha ri ambe

- No no vhuya na pfa nga ha Vho Nelson Mandela?
- Ndi vhaṅwe vhathu vhafhio vha re na bvumo vhane na vha ḓivha?

Nganeavhutshilomuṋe ndi mini?
Nganeavhutshilomuṋe ndi nganea ine muthu a ṅwala nga vhutshilo ha muthu we bugu ya ṅwalwa yo ḓisendeka ngae. Muṅwali u dzula e ene muanewa muhulwane tshifhinga tshoṱhe. Nganeavhutshilomuṋe i amba nga vhutshilo ha muṅwali. Kha bammbiri iḽi ḽa u shumela ni ḓo vhala nga tshipiḓa tsha nganeavhutshilomuṋe i no bva buguni i no ḓivhea ya The Long Walk to Freedom nga Vho Nelson Mandela. Ro i leludza u itela uri i vhalee zwikoloni.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri vhale

Dzina ḽanga ndi Nelson Mandela. Ndo bebwa kha muḓana muṱuku wa Mvezo ngei kha ḽa Eastern Cape nga ḽa 18 Fulwana 1918. Khotsi anga vho vha vhe khosi.

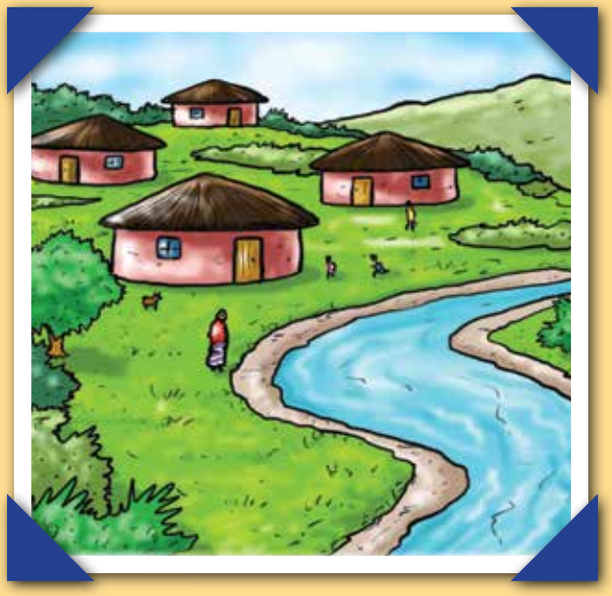
Vho nthina dzina ḽa Rolihlahla, ḽine nga Tshixhosa ḽa amba uri “mifhirifhiri”. Ndo vha ndi tshee muṱuku vhukuma ndi na ṅwaha muthihi kana mivhili, musi muṱa wa hashu u tshi pfulutshela Qunu. Maḓuvha anga ngei Qunu o vha a madakalo. Musi ndi tshi kha ḓi aluwa ndo vha ndi tshi lisa nngu na mbudzi dza hashu.

Ndo vha ndi tshi tamba na khonani dzanga masimuni. Ra bambela milamboni. Ri tshi ḽa mitoli i ṱapiṱelaho, ine ra tou i rafha phakhoni. Ndo vha ndi tshi dzulela u ṱhogomela uri ndi si luṅwe nga ṅotshi. Ro vha ri tshi dzula kha mbaba dza matombo mahulu u swika miṱana yashu i tshi rema ra wana ri sa tsha kona na u dzula. Ndo vhuya nda lingedza u namela donngi nahone ndi tshi khou ḓa nazwo zwavhuḓi u swika donngi i tshi mposa tshiṱakani tsha mipfa. Musi ndi tshi vha na miṅwaha ya sumbe, khotsi anga vho nnyisa tshikoloni tsha tshiṱasini. Ndo vha ndi muthu wa u thoma kha muṱa wa hashu we a ya tshikoloni. Khotsi anga muṋango wa tshikolo vho vha vha sa u ḓivha sa vhaṅwe vhatukana vha Qunu, ndo vha ndi tshi fuka nguvho fhedzi yo pombedzwa kha shaḓa ya hakedzwa kha khundu. Ro vha ri tshi ambara zwiambaro zwavhuḓi ri tshikoloni fhedzi ha hashu ro vha ri zwisiwana vha sa koni u nthengela zwiambaro zwa tshikolo.

Khotsi anga vha dzhia vhurukhu havho vha vhu gera kha magona. Vha ri ndi vhu ambare, nda vhu ambara, ha ṱoḓou nndingana fhasi, naho khunduni ho vha vhu vhuhuluhulu. Khotsi anga vha kona u dzhia thambo vha vhofha vhurukhu kha khundu. Fhedzi nda ḓihudza nga u ambara vhurukhu uho.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 94 2019/10/21 10:10:00

Tshikoloni, mugudisi wanga vha mpha dzina ḽiswa ḽa Nelson. Iḓanu tou humbula ni tshi khou rinwa dzina ḽiswa ni na miṅwaha ya sumbe.

Ndo vha ndo takala tshikoloni na hayani. Mme anga vho vha vha tshi nnyanetshela zwiṱori zwa kale. Ndo guda zwinzhi kha zwiṱori zwavho. Vho mpfunza u vha na vhuthu kha vhathu.

Khotsi anga vho mpfunza u vha na vhuhali. Nda ṱoḓou vha muhali na u vha na vhuhali sa vhone. Ndo vha ndi tshi tama nga maanḓa uri ndi nge vhone. Nda ḓodza miora kha ṱhoho uri ndi vhe na mmvi u fana navho. Ndo vha ndi tshi vha funa khotsi anga.

Hu si kale, musi ndi na miṅwaha ya ṱahe, vhutshilo hanga ha mbo ḓi shanduka tshoṱhe ngauri khotsi anga vho mbo ḓi lovha. Nda paka zwithu zwi si gathi zwe nda vha ndi nazwo nda ṱuwa na mme anga ra ya haya hanga huswa. Zwo vha zwi tshi vhavha u pfuluwa Qunu. Nda rembuluwa nda sedza murahu hayani nda elelwa na dakalo ḽine nda khou ḽi furalela. Nda sedza nnḓu na vhathu vhe vha vha vha tshi khou bvelaphanḓa na mishumo yavho. Nda sedza kudambo kwe nda vha ndi tshi bambela na u tamba na vhaṅwe vhatukana khakwo. Maṱo anga a sedza nnḓu tharu dza hashu. Nda mbo dzhena nḓilani, naho ndi sa koni u vhona vhumatshelo hanga hu khagala.

Nda ya nda dzula na Malume Vho Jongi ngei Mqhekezweni, kushangoni kwa tsini. Vho vha vhe khonani khulu ya khotsi anga. Ndo ṱuvha Qunu na mashaka anga a hanengei, fhedzi vhutshilo hanga na Malume Vho Jongi ho vha hu havhuḓi. Nda tamba na ṅwana wavho, Justice, ra ḓifhelwa vhukuma. Ro vha ri tshi namela bere, ra shuma masimuni, ri tshi tamba midavhini na u bambela mulamboni. Malume vha mpfara sa ṅwana wavho. Nda dzhena tshikolo tsha lufhera luthihi tsha henefho tsini.

Musi ndi na miṅwaha ya fumirathi, Malume Vho Jongi vha nnyisa Clarkebury School. U fana na khotsi anga, vho vha vha tshi funa na u tenda kha zwauri pfunzo ndi tshithu tshihulwane. Nga murahu ha miṅwaha miraru nda ya nda dzhena tshikolo Healdtown High School. Musi ndi henefha ndo shuma vhukuma ndi tshi ḓifunza lwa biko. Musi ndo no phasa ndo ya nda dzhena University of Fort Hare. Nga itsho tshifhinga ndo vha ndo no vha na miṅwaha ya fumbilithihi (21).

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 95 2019/10/21 10:10:00

Tsenguluso ya bugu

Ṅwalani tsenguluso ya tshiṱori tshi no amba nga vhutshilo ha Vho Nelson Mandela vha tshee muṱuku tshi no bva buguni ya Long Walk to Freedom.

Dzina ḽa bugu	
Muṅwali	
Puloto Hu bvelela mini kha tshiṱori?	
Fhethuvhupo Itshi tshiṱori tshi bvelela ngafhi,lini?	
Vhaanewa Vhathu vha re kha tshiṱori itshi ndi vhonnyi?	
Ndi ngoho kana ndi khumbulelwa?	
Thero Tshiṱori itshi tshi khou amba nga mini? Mulaedza wa tshiṱori itshi ndi ufhio?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipiḓa tshifhio tshe tsha vha tshone tshavhuḓisa tshiṱorini itshi?	
Themendelo Ndi ngani ni tshi nga themendela itshi tshiṱori kha khonani yaṋu?	

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 96 2019/10/21 10:10:03

Ḓuvha:

Ndi zwifhio zwine na takalelesa u vhala?

U swika zwino kha bugu ya mishumo iyi no no ṱangana na maṅwalwa a tshaka dzo fhambanaho ane na lavhelelwa uri ni a vhale sa mugudi wa Gireidi ya 6. Zwiṱalusi zwa lushaka luṅwe na luṅwe lwa maṅwalwa ane na takalelesa u a vhala ndi zwifhio? Rerani ngazwo ni kha tshigwada tshaṇu. Musi no no fhedza, zwi ṇeeni vhuimo zwi tshi ya nga u takalela haṇu, ni tshi thoma kha 1 u swika kha 12. Ro dzula ro ni dzhenisela dziṅwe dza phindulo dzo teaho.

Lushaka lwa mawalwa	Zwiṱalusi zwa lushaka ulu lwa maṅwalwa ndi zwifhio?	Vhuimo
Atikili dza gurannḓa *Mabammbiri a u shumela a 1, 3*	*Ṱhoho dza mafhungo, ndivhadzavhavhigi, tshifhinga tsho fhiraho*	
Ngano	*Miledza na vhabvumbedzwa vha zwipuka vha re na mvumbo dza vhathu.*	
Phamfuḽethe		
Khungedzelo	*Luambo lwa u kungedzela*	
Maṅwalwa a u kungedzela na u kwengweledza		
Matambwa kana mifhindulano		
Zwirendo	*Luambo lwa maṅwalwa, figara dza muambo, zwishumiswa zwa vhurendi*	
Maṅwalwa a u funza	*U shumisa ndaela, na zwa u tou vhonwa*	
Dayari	*Tshifhinga tsho fhiraho*	
tsenguluso ya bugu		
Maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi	*Thimbanywa na kuitele (kubikele/kubakele)*	
Nganeavhutshilomuṇe *Mabammbiri a u shumela a 4, 6*	*Nganeavhutshilo i no anetshelwa nga muṅwali*	

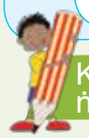
TSHTHL Gr6 B1 THSindd 97 2019/10/21 10:10:05

Zwi bvelela zwi tshi ya phanḓa

Tshifhinga tsha zwino tsha khou

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsha **khou** ri tshi sumbedza uri nyito i khou itea zwino.

U khou ṱalela TV zwino.

Fhedzisani mafhungo a tevhelaho nga u shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa tshifhinga tsha zwino tsha khou zwa maiti a re kha zwitange.

U _____ (bambela) mulamboni zwino.

U _____ (tamba) bola zwino.

Vha _____ (tshimbila) vha tshi ya tshikoloni.

Tshifhinga tsho fhiraho tsha khou

Ri shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha khou ri tshi sumbedza nyito ye ya vha i tshi khou itea kale.

Vhana vho vha vha tshi khou @a musi bisi i tshi swika.

Fhedzisani mafhungo a tevhelaho ni tshi shumisa maiti a re zwitangeni e kha tshifhinga tsho fhiraho tsha khou.

Ḓuvha _____ (fhisa) musi ndi tshi vuwa.

Mvula _____ (na) musi ndi tshi ya vhuimabisi.

Nṋe _____ (ḽa) tshiswiṱulo musi a tshi founa.

Tshifhinga tshi ḓaho tsha khou

Ri shumisa tshifhinga tshi ḓaho tsha khou kha u sumbedza nyito ine ya ḓo isa phanḓa na u itea tshifhingani tshi ḓaho.

Ndi ḓo vha ndi tshi khou shuma matshelo.

Fhedzisani mafhungo a tevhelaho ni tshi shumisa maiti a re zwitangeni e kha tshifhinga tshi ḓaho tsha khou.

Riṋe _____ (fara) lwendo lwa tshikolo lwa vhege yoṱhe vhege i ḓaho.

Mafheloni a vhege i ḓaho Nndwakhulu _____ (shuma) vhengeleni.

Roṱhe _____ (fhufha) ri tshi ya Cape Town matshelo.

TSH HL Gr6 B1 THS.indd 98 2019/10/21 10:10:06

Ḓuvha:

Tambani mutambo wa tshifhinga tsha khou

- Thosani khoini.
- Ya wa nga ṱhoho ni a tshimbila ni tshi ya phanḓa nga maga mavhili.
- Ya wa nga mutshila ni tshimbila ḽiga ḽithihi fhedzi.
- Vhumbani mafhungo a tshifhinga tsha khou ni tshi shumisa maipfi a re tshibogisini tshiṅwe na tshiṅwe.
- Thomani mafhungo aṇu ni tshi shumisa maipfi aya

Nṇe ndi/ndo/ndi ḓo...
Ene u/o/u ḓo...
Riṇe ri/ro/ri ḓo...
Vhone vha/vho/vha ḓo...
Khonani yanga i/yo/i ḓo...

U FHEDZA

U THOMA

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHTHL Gr6 B1 THSindd 99 2019/10/21 10:10:14

U fhedza!

Ndi a kona

U vhala risipi ya khaphukhekhe		
u vhala risipi.		
u topola milayo ya maṅwalwa a u funza.		
u ṅwala ndaela dzi no tou tevhekana.		
u fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho dzi no kwama risipi.		
u fhedzisa fuḽoutshati.		
u ṅwala ndaela dzi no kwama mepe/nyolo.		
u shumisa mitshila na thangi.		
u ola mepe.		
u topola thangi, mitshila na matsinde (midzi).		
u ṅwala luṅwalo.		
u shumisa dikishinari (ṱhalusamaipfi)		
u pfesesa milayo ya kushumiselwe kwa dikishinari (ṱhalusamaipfi).		
u vhala tshiṱori na u fhindula mbudziso dza tholokanyonḓivho.		
u ṱalukanya na u shumisa maiiti a no shuma na ṋefhungo kana zwiitwa.		
u shumisa maitimapfukeli na maiiti a sa pfukeli.		
u shumisa tshifhinga tsha zwino, tshio fhiraho na tshi ḓaho tsha khou.		
u ṅwala ngaganyamvumbo ya muanewa/mubvumbedzwa.		
u shumisa maṱaluli kha u ṱalutshedza muanewa/mubvumbedza.		
u pulana u ṅwala maanea.		
u ṅwala tsenguluso ya bugu.		
u ṱalukanya tshaka dzo fhambanaho dza maṅwala na milayo yo fhambananaho.		
u ṱalukanya nganeavhutshilomuṋe.		

TSH HL Gr6 B1 THSindd 100 2019/10/21 10:10:21

Z w i t e n g o m u

Thero ya 4: U vhala khumbulelwa

U vhala tshiṱori
Themo ya 2 – Vhege dza 5–6

49 U vhala tshiṱori 102
Therisano ya u rangela u vhala i no kwama zwifanyiso na ṱhohwana.
U fhindula tholokanyoṋḓivho nga u tou amba ya mbudziso dzi no kwama risipi.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

50 U elekanya nga vhaanewa 106
U topola maṱaluli a u ṱalutshedza muanewa muhulwane.
U sedzesa zwiṱaluli zwa muthu.
U ṅwala ṱhalutshedzo ya muanewa.
U fhedzisa mutevhe wa mvumbo dza muanewa wa ṋama.
U ṅwala ṱhalutshedzo ya mvumbo ya muanewa wa ṋama.

51 U ṅwala tshiṱori tshi re na vhaanewa vha no tendea 106
Tshiṱori tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.
Ṱhalutshedzo dza thangi na mitshila.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

52 Jacob u a zwi thupha 108
Nyito ya u rangela u vhala.
U vhala tshiṱori tsha musalauno.
U fhindula mbudziso dza tholokanyoṋḓivho dzo ḓisendekaho nga liṅwalwa.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

53 Ndi zwifhio zwiṅwe zwine tshiṱori itshi tsha ri vhudza? 110
U sedza maidioma na figara dza muambo dzi re kha tshiṱori.
U ṅwala tshiṅwalwaho kha dayari tsha u nweledza tshiṱori.
U ṅwala ngaganyamvumbo ya muanewa muhulwane.
U shumisa maitimatikedzi.

54 Pulanelani tshi ori 112
U shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulana tshiṱori ho sedzeswa vhaanewa, fhethuvhupo, puloto na u penndela.
U dzudzanya tshiṱori tshau na tsha khonani.
U ṅwala tshiṱori nga vhudele tshikhalani tshe tsha ṋewa.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

55 Zwo itea tshiṅwe tshifhinga kale 114
U shumisa tshifhinga tsha zwino tsho fhiraho (tsha u vhuyisa mihumbulo)
U topola no kana vhuya na liiti mafhungoni.
U vhumba mafhungo e kha tshifhinga tsha zwino tsho fhelaho.

56 Inthaviyu na mutambimakone wa bola ya milenzhe 116
U vhalulula inthaviwu hu tshi shumiswa vhusevheḓi ha u tou vhonwa.
Tholokanyoṋḓivho ye ya ḓisendeka nga maṅwalwa.
U ita inthaviwu na muthu o bvelaho phanḓa.

U Vhalela u vhala mafhungomatsivhudzi
Themo ya 2 – Vhege dza 7–8

57 Bola ya milenzhe, bola ya milenzhe hoṱhehoṱhe 118
Nyito dza u rangela u vhala dze dza ḓisendeka nga vhusevheḓi hu re maṅwalwani na ha u tou vhonwa.
U vhala thebuḽu dza zwitetisitiki zwa bola ya milenzhe.
U vhala thebuḽu ya ḽigi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa a girafiki na thebuḽu.

58 Divhazwakale ya bola ya milenzhe 120
U vhala mafhungo a ḓivhazwakale ya bola ya milenzhe a re kha siṱari ḽi no bva kha inthanete.

59 U ṅwala maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi 122
Therisano ya mutambo kana hobi.
U pulanela u ṅwala maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi hu tshi shumiswa maga a rathi.
U ṅwala maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi hu na u tevhekana nga ngona.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

60 Lu ambo lwa u ṱalutshedza 124
Maṱaluli maṅwe hafhu.
U topola maṱaluli
U shumisa maṱaluli kha u vhumba mafhungo.
U vhekanya maṱaluli nga tshaka dzao (tshivhalo, mivhala, saizi, nzw.)

61 Zwoṱhe zwi langwa nga mutsho 126
Nyito ya u rangela u vhala na therisano nga mutsho.
U vhala tshati tharu dza mutsho dzi no konḓa na u fhindula mbudziso dzi ko kwama tshati idzi.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

62 Tshitendeledzi tsha maḓi 128
U vhala nyolo i re na mafhungo ngomu.
U ṅwala maga o fhambananaho e a sumbedzwa kha nyolo.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

63 Ṅwalani liṅwalwa la mafhungomatsivhudzi 130
U pulana na u nanga ṱhoho ya mafhungo.
U sedzesa marangaphanḓa, ṱhoḓisiso, mihumbulo ya vhaḓivhi, nyolo na ṱhohwana dzine dza ḓo shumiswa.
U ṅwala maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi nga vhudele.

64 Bogisini hu na mini? 132
U vhala tsumbanḓila ya TV na u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga tsumbanḓila.
U ḓiṱola hu tshi shumiswa mabammbiri a u shumela o fhiraho a fumirathi.
U rekhoda maipfi maswa na zwine a amba kha dikishinari yawe.

TSH HL Gr6 B1 TH4.indd 101 2019/10/21 10:09:16

U vhala tshiṱori

Kha ri vhale

Ṋamusi ri khou ya u vhala nga tshiṱori tsha buvhi ḽa Afrika ḽi no ḓivhiwa nga maanḓa ḽi no pfi Anansi. Musi ni tshi vhala tshiṱori itshi ni sedzese vhaanewa. Buvhi iḽi ndi tandamaano a no ḓivhea nga maanḓa.

Musi ni sa athu vhala

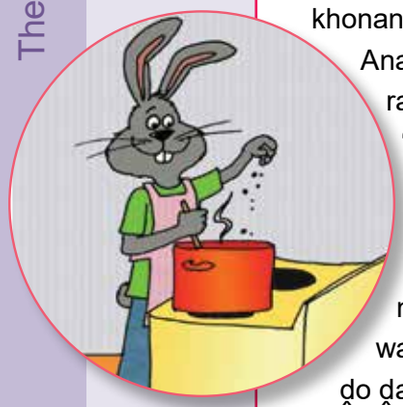
- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Buvhi ḽi tshi wana milenzhe misekenesekene

Kalekale, ho vhuya ha vha na buvhi ḽe ḽa vha ḽi tshi pfi Anansi. Na ho Anansi o vha a tshi kona nga maanḓa u bika, o vha a tshi bvafha, lwe a vho tshila nga zwiḽiwa zwe vhaṅwe vha bikela miṱa yavho henefho kusini.

Ḽiṅwe ḓuvha Annasi a fhira nga muḓini wa Sankambe. Ene na Sankambe vho vha vhe khonani khulu. “Bodoni yaṋu hu na muroho wee,” hu vhidzelela Anansi o takalesa. Anansi o vha a tshi pfana na muroho. “A u athu vhibva,” ndi Sankambe tshi no ralo. “Fhedzi u ḓo vhibva zwenezwino. Lindelani ri ḽe roṱhe.”

“Ndo vha ndi tshi ḓo lindela iwe Sankambe fhedzi hu na zwiṅwe zwithu zwine nda fanela u ita,” Anansi u fhindula nga u ṱavhanya. O vha o humbula uri arali a nga lindela muḓini wa Sankambe, Sankambe tshi ḓo mu fha mishumo. O vha a sa ṱoḓi u fhedza a tshi vho ṱanzwiswa zwigoḓelo. “Kha ri ite nga hei nḓila,” hu amba Anansi. “Ndi ḓo akha lubuvhi nda vhofhelela kha mulenzhe wanga na kha bodo yau. Musi muroho wo no vhibva, u khwiḓe lubuvhi, nṋe ndi ḓo ḓa ndi tshi gidima!” Sankambe tsha vhona u muhumbulo wavhuḓi.

Vha ita ngauralo.

“Hu khou nukhelela ṋawa,” ndi Anansi a tshi enda a tshi nukhedza o takalesa musi a tshi khou zanyuka na nḓila. “Yoo, ṋawa dza u ḓifha dzi bodoni.”

“Iḓai ri ḽe roṱhe ṋawa,” hu vhidzelela ṱhoho. “Dzo no vha tsini na u vhibva.” “Ndo vha ndi tshi ḓo lindela vhone Vho Ṱhoho,” Anansi a fhindula. A dovha hafhu a bva na muhumbulo wa uri u ḓo akha lubuvhi a vhofhelela kha mulenzhe wawe na kha ḽibodo ḽa ṋawa. Vho Ṱhoho vha vhona u muhumbulo wavhuḓi. Na vhana vhavho vhoṱhe vha zwi tenda. Vha ita ngauralo.

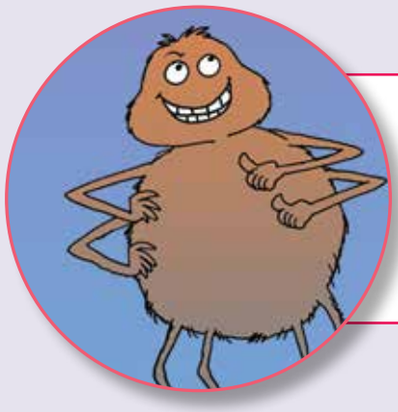
“Hu khou nukhelela murambo,” ndi Anansi a tshi enda a tshi nukhedza o takala musi a tshi khou zanyuka na nḓila. “Yoo, murambo na mutoli. Zwi ḓifha hani ngoho!” “Anansi,” hu vhidzelela khonani yawe Vho Nguluvhe. “Bodo yanga yo tou phaa nga murambo na mutoli! Dzhenani ri ḽe roṱhe.”

“Ndo vha ndi tshi ḓo ita ngauralo,” Anansi a fhindula. A dovha hafhu a bva na muhumbulo wa uri u ḓo akha lubuvhi a vhofhelela kha mulenzhe wawe na kha bodo ya murambo. Khonani yawe ya vhona u muhumbulo wavhuḓi. Vha ita ngauralo.

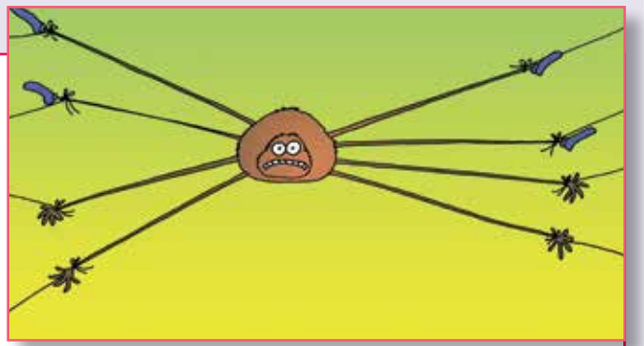
TSH HL Gr6 B1 TTH.indd 102 2019/10/21 10:09:18

Ḓuvha:

Maipfi maswa

Musi Anansi a tshi sala a tshi swika mulamboni, milenzhe yawe yoṱhe ya malo yo vha yo vhofhelelwa lubuvhi. “Hei, hoyu wo vha muhumbulo wavhuḓi nga maanḓa,” ndi Anansi a tshi ḓivhudza a sa ḓihudzi zwone. “Ndi zwiḽiwa zwifhio zwine zwa ḓo thoma u vhibva? Ndi ḓo ḽa zwiḽiwa zwi no bva bodoni dza malo ṋamusi. Ndi na mashudu.”

Khathihi fhedzi, Anansi a pfa mulenzhe u tshi khou khwiḓiwa. “Ahaa,” hu amba Anansi. “Ndi lubuvhi lwa bodo ya Sankambe ya muroho.” A pfa hu tshi khwiḓiwa hafhu. Luṅwe hafhu. Anansi u khou kokodzwa nga vhathu vhararu nga luthihi. “Yowee, nṋe,” hu amba Anansi, musi a tshi pfa khwiikhwii kha lubuvhi lwa vhuṋa. Zwi tshee zwo ralo a pfa lubuvhi lwa vhuṱanu lu tshi, khwiikhwii. Ha tevhela lwa vhurathi. Na lwa vhusumbe. Na lwa vhumalo! Anansi a pfa a tshi khou kokodziwa ngeno na ngei nga vhubuvhi hoṱhe nga tshifhinga tshithihi, musi muṅwe na muṅwe wa vhaḽa a tshi khou kokodza lubuvhi lwawe. Milenzhe ya Anasi ya thoma u sekena i tshi ya nga u kokodzwa. Anansi a kungulutshela mulamboni nga u ṱavhanya. Ndi fhaḽaha nga murahu, musi vhubuvhi ho no kuvhululwa nga maḓi, Anansi tshi mbo bva maḓini mulamboni zwi tshi vhavha. “Nga vhanna, xuu,” ndi Anansi a tshi femuluwa. “Ṱhamusi uḽa muhumbulo wavhuḓi nga maanḓa wo vha wo itesa.” Na ṋamusi, buvhi Anansi ḽi na milenzhe ya malo misekenesekene. Nahone o ṱwa na nḓala ḓuvha ḽoṱhe uyo musi.

Kha ri ambe

Ndi nga mini Anansi o humbula u sa lindela muḓini wa Sankambe u swikela muroho u tshi vhibva?

Zwo ḓa hani uri a fhedze o no vha na milenzhe ya malo misekenesekene?

Anansi o ḓi lamukisa hani uri a si ṱhukhukane musi a tshi khou kokodzwa?

Pfunzo ya tshiṱori itshi ndi ifhio? Ri zwi ḓivha nga mini uri a si mafhungo a vhukuma?

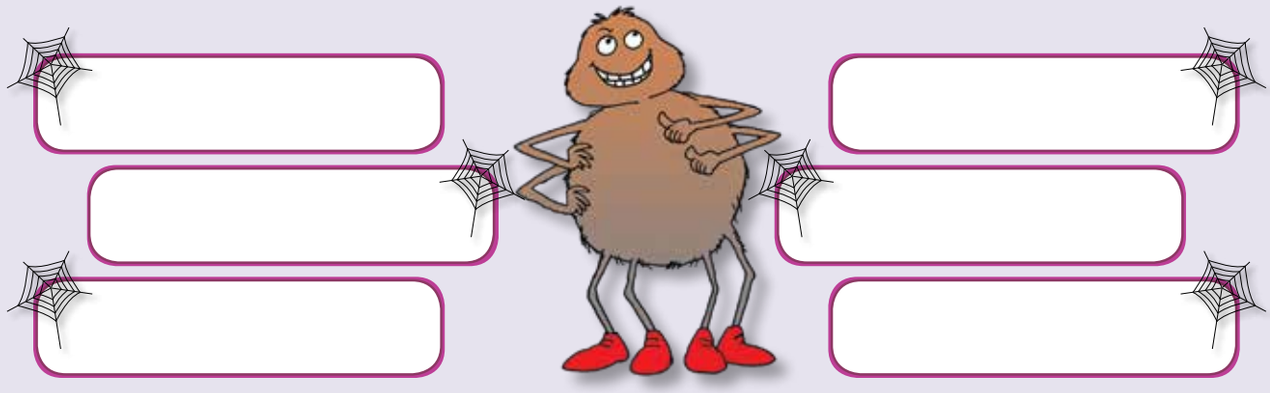
Lavhelesani zwifanyiso ni anetshele khonani yaṋu tshiṱori tshi re khazwo tshi tshi tevhekana nga ngona.

TSHTHL Gr6 B1 THHindd 103 2019/10/21 10:09:20

U elekanya nga vhaanewa

Lavhelesani nga vhuronwane zwine Anasi a amba na u ita tshiṱorini itshi.
Ni ṅwale maṱaluli ane a ṱalutshedza mvumbo yawe.

Shumisani maṱaluli aya kha u ṅwala ṱhalutshedzo ya mvumbo yawe.

Zwino ṱalutshedzani mvumbo ya muthu wa vhukuma.

- Nangani muthu ane na tama u ṅwala ngae. Uyu muthu u tea u vha e muhali, ane a kha ḓi tshila kana o no lovhaho.

Dzina na tshifani tsha uyu muthu	
Mbeu	
Miṅwaha	
Mbonalo ya muvhili	
Mushumo wawe	
Vhukoni kana zwikili	
Ndi nga mini no mu nanga	

- Itani mutevhe wa mvumbo (vhuḓi) hawe. Ṋekanani mihumbulo na khonani yaṋu siani ḽa mutevhe uyu. Shumisani maṱaluli nga hune na kona.
- Kha mvumbo iṅwe na iṅwe, ṅwalani nga zwithu zwe vha ita kana vha amba zwine zwa vha tsumbo dza mvumbo idzi.

TSH HL Gr6 B1 TTH.indd 104 2019/10/21 10:09:24

Ḓuvha:

Zwino ṅwalani maṱaluli ane a ṱalutshedza uyu muthu we na nanga ene.
Olani kana ni nambatedze tshifanyiso tshawe tshikhalani tshi re afho fhasi.

Shumisani maṱaluli aṋu kha u ṅwala ngaganyamvumbo ya uyu muthu. Olani kana ni nambatedze tshifanyiso tshawe tshikhalani tshi re afho fhasi.

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTHL Gr6 B1 THAndd 105 2019/10/21 10:09:26

U ṅwala tshiṱori tshi re na vhaanewa vha no tendea

Pulana (lugiselani) tshiṱori tshaṋu. Elekanyani nga puloto na vhaanewa. Sumbedzani uri puloto na vhaanewa zwi aluwa nga nḓilaḓe kha maga oṱhe a tshiṱori. Dzhenisani maṱaluli a si gathi uri a ni thuse u bveledza muanewa waṋu.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Mathomo

Muanewa

Puloto

Mutumbu

Muanewa

Puloto

Magumo

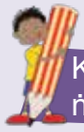
Muanewa

Puloto

TSH HL Gr6 B1 THInddd 106 2019/10/21 10:09:30

Ḓuvha: _____

Kha ri ṅwale

Tshiṱori tshanga tshi amba nga _____

Mathomo

Mutumbu

Magumo

TSHTHL Gr6 B1 THAndd 107 2019/10/21 10:09:32

Jacob u a zwi thupha

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ya tshiṱori ni wane uri ni nga kona u pfesesa naa uri tshiṱori itshi tshi khou amba nga mini.
Ndi tshaka dzifhio dza vhaanewa dzine na vhona u nga hu khou ambiwa ngadzo? Vhalani tshiṱori nga nṱha ni wane uri ni nga kona naa u humbulela uri tshi amba nga mini.

Kha ri vhale

Jacob o vha e muṅwe wa vhatambi vha Newville Soccer Club. Ene na khonani dzawe vho vha vha tshi ya phurakhithisini ya bola ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe tshikolo tshi tshi bva. Jacob o vha a tshi ita zwa mugidimo wa thimu khathihi na u ḓigudisa u raha bola a sa neti. O vha a tshi ṱhireina u swika misipha i tshi thoma u rema. O vha a tshi phurakhithisa u langa bola na u rahela bola matandani (vhuno) o bonya na maṱo. Fhedzi naho zwo ralo, mugudisi wavho o vha na sa mu nangi uri a tambe kha thimu. Zwe a vha a tshi nga ita ho vha hu u dzula banngani sa rizeve ine ya fhedza i songo tamba.

Jacob o vha a tshi dzulela u ḓivhona e muṅwe wa vhatambi. A tshi lora o kora tshikora tsha u wina metshe.

Ḽiṅwe ḓuvha, musi fainaḽa i sa athu tambiwa, Jacob a mbo ḓi zwi thupha. “A zwi thusi tshithu,” ndi ene a tshi vhudza mme awe. “Ndi ṱhireina nga nungo dzoṱhe, a thi fhidzi u ya phurakhithisi, fhedzi mugudisi a vha nnangivho nda tamba. Nṋe ndi khou litsha,” ndi ene a no ralo.

“Ndo hanganea tshoṱhe zwino. Ndi vhona u nga ndi ḓo zwi thupha” a ralo, “Ndo hanganea tshoṱhe zwino.”

“Ni songo vuwa no zwi ita hezwo, Jacob,” ndi mme awe vha tshi mu vhudza. “Tshifhinga tshaṋu tshi ḓo swika hu si kale.”

“Mara mugudisi washu a vha nnangi na ḓuvha na ḽithihi,” a mba ngauralo o ṱungufhala.

Ḽiṅwe ḓuvha nga Mugivhela musi metshe u sa athu thoma, mugudisi a vhidzelela madzina a vhatambi vha no ḓo tamba iḽo ḓuvha. Jacob a ṱodzimela mutevhe wa madzina a vhona dzina ḽawe ḽi hone. “Jacob, inwi no vha ni tshi khou ṱhireina no ḓiimisela. Ni ḓo tamba phanḓa. Ni zwi elelwe uri hafhu ndi metshe wa fainaḽa,” vha ralo vha tshi mu sevha.

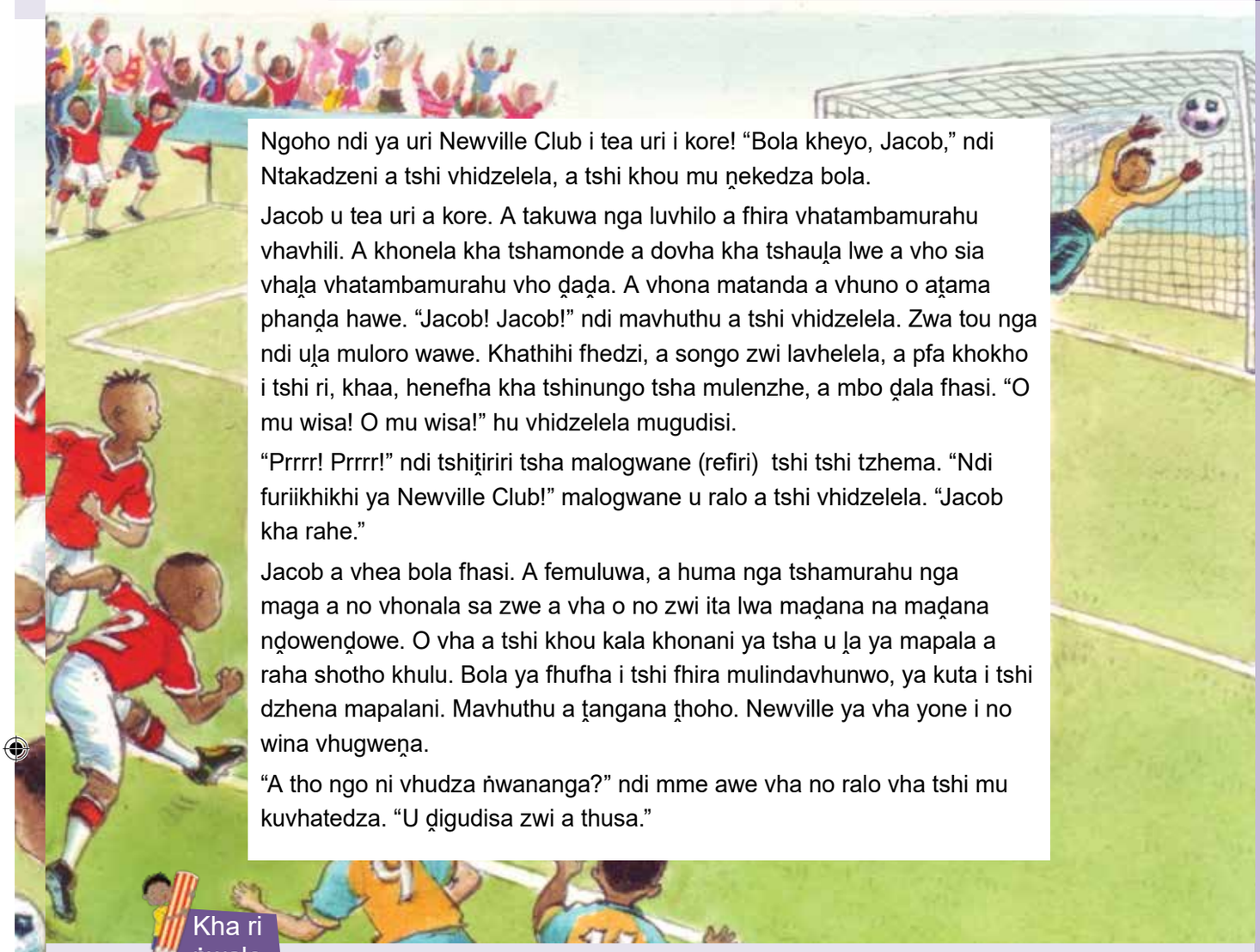
Jacob a pfa u nga ho ngo vha pfa zwavhuḓi.

Ḓuvha ḽe ḽa vha ḽo lindeliwa ḽa mbo swika mavhuthu a vhaṱaleli a zhamba nga maipfi mahulu ngeno mavuvuzeḽa a tshi khou ongolela a tshi pfala hoṱhehoṱhe.

Musi ho tou sala minete muthihi fhedzi uri metshe u fhele, tshikoro tsha vha tshi kha ḓi vha 0–0.

TSH HL Gr6 B1 TH1.indd 108 2019/10/21 10:09:35

Ḓuvha:

Ngoho ndi ya uri Newville Club i tea uri i kore! “Bola kheyo, Jacob,” ndi Ntakadzeni a tshi vhidzelela, a tshi khou mu ṋekedza bola.

Jacob u tea uri a kore. A takuwa nga luvhilo a fhira vhatambamurahu vhavhili. A khonela kha tshamonde a dovha kha tshauḽa lwe a vho sia vhaḽa vhatambamurahu vho ḓaḓa. A vhona matanda a vhuno o aṱama phanḓa hawe. “Jacob! Jacob!” ndi mavhuthu a tshi vhidzelela. Zwa tou nga ndi uḽa muloro wawe. Khathihi fhedzi, a songo zwi lavhelela, a pfa khokho i tshi ri, khaa, henefha kha tshinungo tsha mulenzhe, a mbo ḓala fhasi. “O mu wisa! O mu wisa!” hu vhidzelela mugudisi.

“Prrrr! Prrrr!” ndi tshiṱiriri tsha malogwane (refiri) tshi tshi tzhema. “Ndi furiikhikhi ya Newville Club!” malogwane u ralo a tshi vhidzelela. “Jacob kha rahe.”

Jacob a vhea bola fhasi. A femuluwa, a huma nga tshamurahu nga maga a no vhonala sa zwe a vha o no zwi ita lwa maḓana na maḓana nḓowenḓowe. O vha a tshi khou kala khonani ya tsha u ḽa ya mapala a raha shotho khulu. Bola ya fhufha i tshi fhira mulindavhunwo, ya kuta i tshi dzhena mapalani. Mavhuthu a ṱangana ṱhoho. Newville ya vha yone i no wina vhugweṋa.

“A tho ngo ni vhudza ṅwananga?” ndi mme awe vha no ralo vha tshi mu kuvhatedza. “U ḓigudisa zwi a thusa.”

Kha ri ṅwale

Vhaanewa tshiṱorini itshi ndi vhonnyi?

Muanewa muhulwane/vhaanewa vhahulwane	Vha□we vhaanewa

Ndi nga mini Jacob o vha a tshi ṱoḓou zwi thupha? Topolani fhungo ḽithihi ḽine ḽa ri vhudza uri o vha a si tshee na fulufhelo.

Topolani fhungo ḽithihi ḽine ḽa ri vhudza uri Jacob o kona u kunda.

TSHTHL Gr6 B1 THAndd 109 2019/10/21 10:09:38

Ndi zwifhio zwiṅwe zwine tshiṱori itshi tsha ri vhudza?

Kha ri ṅwale

Maidioma aya a amba mini?

Maidioma

Jacob o vha o hanganea tshoṱhe zwino.

A mbo ḓala fhasi.

Mavhuthu a ṱangana ṱhoho.

Figara dza muambo

Figara dza muambo idzi ndi dzifhio?

mavuvuzeḽa a ongolela	mapala o aṱama	luma nḓevhe

Tshiṱorini itshi wanani maipfi a no amba zwithihi na haya. A ṅwaleni kha dikishinari yaṋu.

kuta		ṱolela	

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni ni Jacob. Ṅwalani tshiṅwalwa kha dayari tsha ḓuvha iḽi ni tshi nweledza zwe zwa bvelela na uri no ḓipfa nga nḓilaḓe. Shumisani maipfi a no ri Zwi tshi thoma ndo, nga murahu nda, tsha u fhedzisela ndo.

Dayari yanga

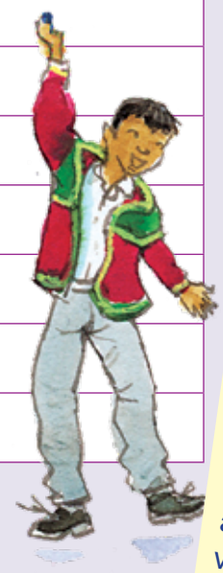
TSH HL Gr6 B1 THIndd 110 2019/10/21 10:09:39

Ḓuvha:

Zwino ṅwalani ngaganyamvumbo ya Jacob. Ṇekanani mihumbulo na khonani dzaṇu uri ni wane maipfi a u ṱalutshedza (u ṱalula). Ṅwalani maṱaluli a si gathi a u ṱalutshedza mvumbo ya Jacob.

Shumisani maṱaluli aṇu kha u ṅwala ngaganyamvumbo. Ni kone u ṅwala mvetamveto yaṇu kha kupiḓa kwa bammbiri. Humbelani khonani yaṇu a ni dzudzanyele mvetamveto yaṇu. Na inwi ni nga ḓi dzudzanyavho yawe. Ṅwalani ngaganyamvumbo iyo afho tshikhalani tshe na fhiwa.

Ṱalani maitimatikedzi a no thusa ḽiiti. Ndi “maiti a no thusa”. Ndi maipfi a no rangela maiti vhukuma fhungoni.

Talelani ḽiiti (nyito) ni tangedzele ḽiitiḽithusi.

Ni kone u ṅwala mafhungo a re kha khanedza.

Ndi khou ya tshikoloni
Jacob o lenga u swika ṋḓowenḓowe ya bola.
Ro vha ri tshi khou gidima mudavhini wa bola.
Jacob o nangiwa uri a tambe metshe.

TSHTHL Gr6 B1 THHandd 111 2019/10/21 10:09:40

Pulanelani tshiṱori

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Dovholola maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Rerani na khonani yaṋu nga tshiṱori tshine na ṱoḓou ṅwala. Ni kone u ṅwala mihumbulo yaṋu kha siaṱari iḽi.

Vhaanewa vhanga ndi vhonnyi?

Tshiṱori itshi tshi bvelela ngafhi?

Ṱhoho ya tshiṱori

Hu bvelela mini tshiṱorini?

Tshiṱori tshi fhela nga nḓilaḓe?

Rerani nga pulane yaṋu ni na khonani yaṋu. Ni kone u ṅwala mvetamveto yaṋu kha kupiḓa kwa bammbiri. Humbelani khonani yaṋu a ni dzudzanyele mvetamveto yaṋu. Na inwi ni nga ḓi dzudzanyavho yawe. Ṅwalani tshiṱori kha siaṱari a seli.

TSH HL Gr6 B1 THInddd 112 2019/10/21 10:09:15

Ḓuvha:

U ṅwala tshiṱori tshanga

Magumo

MUDEDEDZI : Tsaino Ḓuvha:

TSHTTL Gr6 B1 TTPA.indd 113 2019/10/21 10:09:46

Zwo itea tshiṅwe tshifhinga kale

Zwo itea kale nga tshiṅwe tshifhinga tshi songo bulwaho, hu si zwino.

Tshifhinga tsha zwino tsho fhiraho
(tsha u vhuyisa mihumbulo)

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsho fhiraho kha u sumbedza uri zwithu zwi kha tshifhinga tshino hu uri tshivhumbeo tsha mapfanisi a ṋefhungo tshi kha tshifhinga tsho fhiraho. Hu dovha hafhu ha shumiswa “no”, “vha” na “vhuya” hu tshi nga hu khou elelwa zwa kale.

Talelani no kana vhuya a tshi rangela (maiiti).
Tangedzelani ḽiiti.

1.	Masindi o no vhona video iyi luraru lwoṱhe.
2.	Ndi vhona u nga ro vhuya ra ṱangana maholaṋa.
3.	Ho no vhuya ha vha na miḓalo minzhi KwaZulu-Natal.
4.	Vhathu vho no tshimbila vha tshi ya tshikhalani.
5.	No no vhuya na vhala iḽa bugu?
6.	Filimu iḽa ndo no i vhona.
7.	Ndo vhuya nda amba nae lunzhi nga vhuḓifari hawe.
8.	Ndo no vhuya nda ya Cape Town lunzhi.
9.	O vhuya a ntsinyutshela nge nda xedza bugu yawe.
10.	Ndavheleseni o no ri dalela lunzhi.

Zwino fhedzisani u ṅwala mafhungo aya e kha tshifhinga tsha zwino tsho fhiraho.

O humela hayani ngauri o vha

O gidemela tshikoloni ngauri o vha

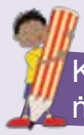
Ndo vhuya nda

Ro no vhuya

TSH HL Gr6 B1 TTHandd 114 2019/10/21 10:09:47

Ḓuvha:

Tshifhinga tsha zwino tsho fhiraho

Kha ri ṅwale

Ṅwalani no, vha kana vhuya a tshi shuma na maiti o ṅwalwaho zwitangeni.

Ene o vhuya a dala (dala) lunzhi.

Inwi no _____ (renga) khokho dza u tamba bola?

Vhathu avha vho _____ (vhona) vidio luraru.

Vhoiwe no _____ (vhona) nḓou i tshi khou tshila?

Vhagudi vho feila ngauri vho _____ (litsha) u vhala.

A thi nga ḽi maapula ngauri _____ (ḽa) maswiri.

Ndo _____ (vhala) zwiṱori zwinzhi buguni iyi.

Ro _____ (ya) Cape Town u bva tshee ra bebwa?

A thi athu _____ (ḽa) pitsa i no ḓifha ngaurali.

Vho mu isa kiḽiniki ngauri o _____ (vhaisala) mulenzhe.

Zwino fhedzisani mafhungo a tevhelaho.

O vhuyisa bugu yanga ye

Vho no vhona

Ro no vhona

Ndo no guda

TSHITL Gr6 B1 TTHandd 115 2019/10/21 10:09:48

Inthaviyu na mutambimakone wa bola ya milenzhe

Ndi vhafhio vhatambimakone vha mitambo ya Afrika Tshipembe vhane na vhona vha tshi kona? Ndi ngani ni tshi vhona vha tshi kona?
Ndi mini tsho itaho uri vha bvele phaṋda?
Ni ḓivha mini nga mvumbo dzavho?

Kha ri pfe nga muṅwe wa vhatambi vho bvelaho phaṋda vha bola ya milenzhe.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Noko Alice Matlou

Musi vhathu vha tshi amba nga bola ya milenzhe, vhatambimakone vhane vha ambiwa vha anzela u vha vhanna. Fhezi muṅwe wa vhatambimakone vha bola ya milenzhe vho bvelaho phaṋda fhano Afrika Tshipembe ndi mufumakadzi: Noko Alice Matlou. Matlou o bulwa sa ngweṋa ya Mutambi wa Afrika wa Ṅwaha wa 2009 nga Feḓaresheni ya Bola ya Afrika (Caf). O vha muthu wa u thoma Afrika Tshipembe u wina pfufho iyi.

Vhalani Inthaviyu ya Matlou uri ni mu ḓivhe.

No bebelwa ngafhi nahone ni dzula ngafhi zwino?
Ndo bebelwa Muleji, Gaphaudi, Limpopo. Ndi kha ḓi dzula henengei.

Uyu mutambo no thoma u u takalela lini?
Ndo thoma u tamba bola ya milenzhe ndi tshee phuraimari. Ho vha hu kale hoyu mutambo u tshi ntakadza nahone ateḽetiki na bola ya milenzhe ndo vha ndi tshi ḓi zwi kona na kale. Ndo vha ndi tshi ita zwa u gidima nahone ndi na luvhilo luhulu, nga maaṋḓa kha mbambe dza mithara dza 100 na 200. Musi ndi tshee tshikoloni ndo vha ndi tshipirintha nahone na rekhodo dza hone ndi nadzo.

U dzula muvhili wo khwaṱha?
Ndi ita nḓowenḓowe luvhili nga ḓuvha.
Ndi vuwa nga matsheloni nda ya u gidima minete ya 30. Nga awara ya vhuraru ndi ita nḓowenḓowe ya awara tharu. Ndi vha ndi tshi khou ita nyonyoloso nga bola.

Ndi nyeletshedzo ifhio ine na nga ṋea vhaswa?
Nḓowenḓowe i no konḓa, i ita uri u wina zwi leluwa.

TSH HL Gr6 B1 THIndd 116 2019/10/21 10:09:49

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Vhalani mafhungomatsivhudzi a Matlou a re kha siaṱari ḽa murahu ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho:

Matlou o vha mukoni kha zwifhio?

Tikedzani nga mbuno dzi no bva kha atikili.

Mushumo wawe wa u tamba bola wo thoma lini?

Kha ri vhale

Humbelani muṅwe nga inwi a ḓiite mutambimakone wa muṅwe mutambovho. Ni ite Inthaviyu nae uri ni ḓivhe zwinzhi malugana na zwe a kona mutamboni uyu. Ni kone u ṅwala ngaganyamvumbo ya uyu muthu kha bammbiri ḽa mvetamveto.

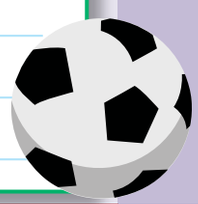
Ni tea u wana uri:

- O thoma lini nahone zwo ḓa hani uri a takalele mutambo uyu.
- Ndi mutambo ufhio we a bvela phanḓa khawo.
- U na mulaedza ufhio une a nga vhudza vhaṅwe vhaswa sa ene.

Kha ri ṅwale

Zwino nangani muṅwe muthu tshikoloni kana tshitshavhani tsha haṋu ane na vhona uri u na vhukoni ha zwa mitambo. Humbelani uyu muthu uri a tende ni tshi ita inthaviyu nae. Kha inthaviyu iyi, edzisani u wana phindulo dza mbudziso dzi re afho fhasi.

- No/vho aluwa nga ṋḓilaḓe? No/vho thoma lini u tamba mutambo uyu?
- Ndi zwifhio zwihulwane zwe na/vha kona mutamboni uyu?
- Ni/vha na mulaedza ufhio kha vhaswa vha Afrika Tshipembe?

TSHTHL Gr6 B1 THAndd 117 2019/10/21 10:09:51

Bola ya milenzhe, bola ya milenzhe hoṱhehoṱhe

Kha ri ambe

- Ndi mitambo ifhio ine na takalela u i tamba kana u ṱalela?
- Ndi nnyi mutambi wa zwipotso ane na mu funesa? Ngani?
- Ni vhona u nga ni tea u ita mini zwihulwane uri ni vhe ngweṋa ya mitambo?
- Ngweṋa dza Afrika Tshipembe dza bola ya milenzhe, ateḽetiki, u bambela na zwiṅwevho?

Kha ri vhale

Nga 2010 Afrika Tshipembe ḽo swielela muṱaṱisano wa bola ya milenzhe wa Khaphu ya Ḽifhasi wa FIFA. Zwigidi zwa vhaṱaleli zwo dzhena zwiṱediamu zwa fumi u ya u ṱalela mitambo. Thimu dza bola ya milenzhe dzi no bva hoṱhe ḽifhasini dzo vha dzi fhano dzo ḓa u ṱaṱisanelana Khaphu.

Ndi zwifhio zwithu zwine na zwi ḓivha nga muṱaṱisano wa 2010 wa bola ya milenzhe? Vhalani mafhungomatsivhudzi a re kha thebuḽu dzi re afho fhasi ni fhindule mbudziso dzi no a tevhela.

Thebuḽu ya 1 Zwiṱendiamu zwa Muṱaṱisano wa bola ya milenzhe ya Khapu ya Ḽifhasi wa 2010

Ḓorobo	Tshiṱediamu	Tshivhalo tsha zwidulo zwa vhaṱaleli
Cape Town	Green Point	40 000
Bloemfontein	Free State	70 000
Durban	Moses Mabhida	60 000
Johannesburg	Ellis Park	95 000
Johannesburg	Soccer City	40 000
Nelspruit	Mbombela	40 000
Polokwane	Peter Mokaba	40 000
Rustenburg	Royal Bafokeng	45 000
Pretoria	Loftus Versveld	45 000
Port Elizabeth	Nelson Mandela Bay	50 000

TSH HL Gr6 B1 THP.indd 118 2019/10/21 10:09:52

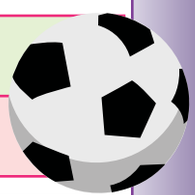
Ḓuvha:

Thebuḽu ya 2 Mvelelo dza Muṱaṱisano wa bola ya milenzhe ya Khapu ya Ḽifhasi wa 2010				
Fainaḽa dza Kota				
Deithi	Tshiṱediamu	Shango 1	Shango 2	Tshikoro
02 Fulwana 2010	Nelson Mandela Bay/ Port Elizabeth	Netherlands	Brazil	2:1
02 Fulwana 2010	Johannesburg	Uruguay	Ghana	1:1
03 Fulwana 2010	Cape Town	Argentina	Germany	0:4
03 Fulwana 2010	Johannesburg	Paraguay	Spain	0:1
Fainaḽa dza Hafu				
06 Fulwana 2010	Cape Town	Uruguay	Netherlands	2:3
07 Fulwana 2010	Durban	Germany	Spain	0:1
Fainaḽa				
11 Fulwana 2010	Johannesburg Soccer City	Netherlands	Spain	0:1

Shumisani mafhungo a re kha Thebuḽu ya 1 na ya 2 kha u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Ndi tshiṱediamu tshifhio tshine tsha vha tshihulwanesa?	
Tshi dzula vhathu vhangana?	
Metshe wa u fhedzisela wo tambiwa lini?	
Wo tambelwa ḓoroboni ifhio?	
Wo tambelwa tshiṱediamu tshifhio?	
Ndi mashango afhio e a tamba kha dza malo dza u fhedza?	

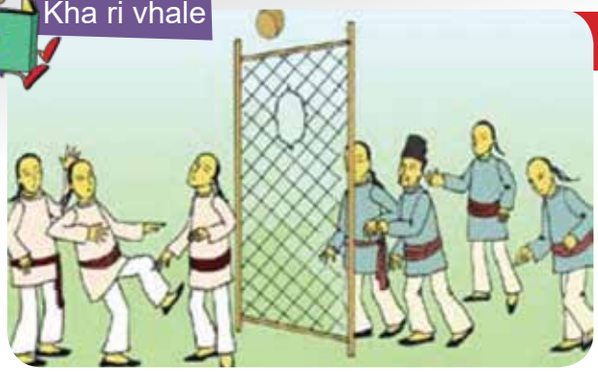

Ghana yo tamba lini?	
Ghana yo tamba na shango ḽifhio?	
Tshikoro tsho vha tshi fhio ḓuvha ḽe Ghana ya tamba?	
Ghana yo tambela ngafhi?	
Ndi thimu ifhio ye ya wina kha makhaula tshele?	
Tshikoro tsho vha tshi fhio?	

TSH TTL Gr6 B1 TTHandd 119 2019/10/21 10:09:53

Ḓivhazwakale ya bola ya milenzhe

Kha ri vhale

Matshaina

Miṅwahani ya maḓana na maḓana yo fhiraho ngei Tshaina, miṅwahani ya 400BC, maswole vho vha vha tshi tamba mutambo u no pfi ”Tsu’Chu”, we wa rangela bola ya milenzhe. Vhatambi vho vha vha tshi raha bola yo itwaho nga mithenga yo pangiwaho kuneteni kuṱuku, kwa vhuphara ha 40 cm, kwo vhofholelwa kha lusengele.

Majapani

Nga murahu, miṅwahani ya 600AD, Japani na ḽonevho ḽo vha na lushaka lwaḽo lwa bola ya milenzhe, lu no pfi “Kemari”. Vhatambi vho vha vha tshi ita danga vha rahelana bola i sa tendelwi u kwama fhasi.
Hezwi ri nga ri a zwi ṱalukanya, a si zwone?

Magirika

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Na Magirika na vhone vho vha na lushaka lwavhovho lwa bola ya milenzhe, lu tshi pfi “Episkyros”, he ha vha hu tshi tambiwa nga u tou raha bola khathihi na u i gagula. Mutambo uyu wo vha u tshi tambiwa nga thimu mbili dze dza vha dzi na vhatambi vha no hovhelela fumbilisumbe kha nthihi! Mutambo uyu wo vha u tshi fana na wa ragibii ya musalauno.

Maroma

Lushaka lwa bola ya milenzhe ye ya vha i tshi tambiwa nga Maroma lu pfi “Harpastum”. Na henefha ho vha hu tshi tamba thimu mbili dzi re na vhatambi vha fumbilisumbe kha nthihi. Vhathu vho vha vha tshi ḓiphiṋa nga u tamba na u ṱalela. Mavhuthu a vhaṱaleli o vha a tshi ya u ṱalela mitambo ya Harpastum, ye ya vha i tshi tambelwa zwifhaṱoni zwi no fana na zwiṱediamu zwine ra zwi vhona ṋamusi. Izwi zwo dovha zwa ita uri vhathu vha ite zwa vhubindudzi ngauri vho vha vha tshi rengisela mavhuthu a vhaṱaleli dzipitsa na sipageti!

Kha ri ambe

- Ndi mashangoni afhio he bola ya milenzhe ya aluwa hone?
- Ndi zwifho zwi no bva mafhungoni aya zwine zwa ri vhudza uri vhathu vho vha vha tshi pfana na bola ya milenzhe?
- Ndi nga mini ho swika he mutambo uyu wa iledzwa?

TSH HL Gr6 B1 THIndd 120 2019/10/21 10:09:56

England

Ngei England, vhathu zwavho vha no bva miḓanani vho vha vha tshi kuvhangana vha raha bola zwiṱaraṱani na masimuni. Mutambo uyu wo vha u si na u vhavhalelana khawo. Vhathu vho vha vha tshi sukumedzana na u vhumbulusana na mafuvhalo a tshi vha manzhi. Mutambo uyu wo vha u si na milayo nahone u tshi ofhisa u u tamba. Wo vha u tshi vhidzwa upfi ndi “Shrovetid football”. Ḓorobo ṱhukhu na miḓana zwo vha zwi tshi ṱaṱisana, hu na vhatambi vha maḓana na maḓana. Miṱaṱisano yo vha i tshi fhedza ḓuvha ḽoṱhe. Bola yo vha i tshi rahiwa zwiṱaraṱani, maḓini, makete, nṱha ha ṱhanga dza nnḓu - hoṱhehoṱhe. Ho vha hu si na vhomalogwane (dzirefuri), hu si na ofusaidi, hu si na u posa hu si na uri mutambo u thoma nga tshifhingaḓe, hu si na khona, hu si na u raha u bva mapalani, hu si na u ṱhirepa, nahone hu si na vhuimo ha vhatambi. A zwi mangadzi uri vhunzhi ha vhathu vho vha vha tshi fhedza vhe khuvhabvu dza u vunḓea milenzhe, zwanḓa na u bodea dziṱhoho!

BOLA YA MILENZHE SA MUTAMBO WO ILEDZWAHO

Nga 1314, Vho King Edward II vho ṋea ndaela Vho Meya Vha London ya u iledza u tambiwa ha bola ya milenzhe ḓoroboni ya London. Hezwi zwo vha zwo vhangwa nga mulandu wa phosho na mafuvhalo a vhatambi. Nga murahu, Vho Queen Elizabeth I vho valela dzhele vhatambi vha bola ya milenzhe vhege nthihi yoṱhe. Fhedzi a hu na tshe tsha kona u kaṱudza mutambo uyu.

Vhathu vho vha vha tshi vha vho ḓiimisela u ya dzhele nga nṱhani ha u funesa bola.

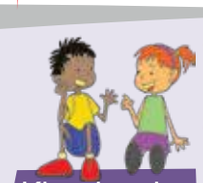
Milayo ya u thoma

Milayo ya u tou thoma ya bola ya milenzhe yo thomiwa nga 1815. Tshikolo tshi no ḓivhea tsha England, Eton College, tsho swika he tsha thoma milayo ya u fhungudza vhuhwarahwara mutamboni uyu. Ho vha hone u thoma ha bola ya milenzhe ine ra i ḓivha ṋamusi.

Ḽifhasi ḽoṱhe ḽi ṱangana ṱhoho

U thomiwa ha milayo ya tshiofisi zwo ita uri bola ya milenzhe i takalelwe. Mutambo uyu wa ṱanḓavhuwa hoṱhe kha ḽa Britain, hu si kale, wa vha wo no ṱanganya ḽoṱhe ḽa Yuropa na ḽifhasi ḽoṱhe. Muṱaṱisano wa Khaphu ya Ḽifhasi wa u thoma wo itea nga 1930. U bva tshitshetsho, muṱaṱisano uyu u vha hone miṅwahani miṅwe na miṅwe miṇa, zwine zwa sumbedza u takalelwa ha uyu mutambo ḽifhasini ḽoṱhe. Ngoho ndi yauri bola ya milenzhe ndi wone mutambo u no funeswa ḽifhasini.

Kha ri ambe

- Ndi milayo ifhio ine ra vha nayo ya bola ya milenzhe ya musalauno hu u itela u tsireledzea ha vhatambi mudavhini?
- Ambani na khonani yaṋu nga zwifhinga zwo fhambananaho zwa ḓivhazwakale ya bola ya milenzhe. Ambani uri bola ya milenzhe i na vhuimo hufhio tshikoloni tsha haṋu, hayani, tshitshavhani na kha mvelele ya haṋu.

TSHTHL Gr6 B1 THHandd 121 2019/10/21 10:09:57

U ṅwala maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi

Ṅwalani nga mutambo (kana hobi iṅwevho) une na u ṱalukanya zwavhuḓi.

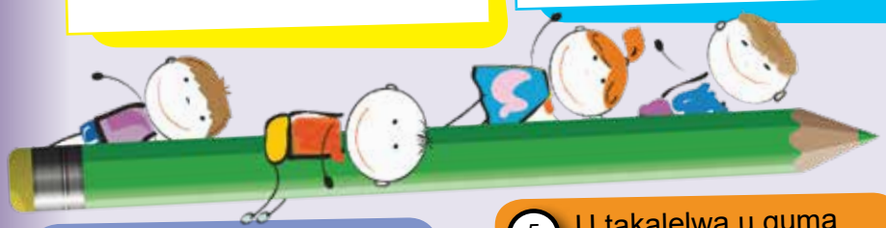
- Pulana kuṅwalele kwaṋu. Ṋekanani mihumbulo ya mafhungo aya ni na khonani dzaṋu ni kone u fhedzisa mepe wa mihumbulo.
- Thomani nga u ṅwala mvetamveto kha bammbiri ni humbele khonani yaṋu a ni dzudzanyele yone.
- Ṅwalani zwine na tama u ṅwala nga vhudele kha tshikhala tshi re kha siṱari ḽa seli.

1 Ndi ufhio mutambo uyu kana hobi?

2 Kha lushaka ulu lwa mutambo ndi vhonnyi vha re vhatambivhomakone?

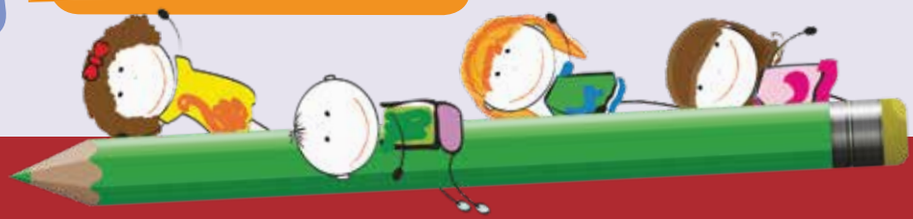
3 Ḓivhazwakale ya hone ndi ifhio?

4 Milayo ya hone ndi ifhio?

5 U takalelwa u guma ngafhi?

6 U tambiwa ngafhi?

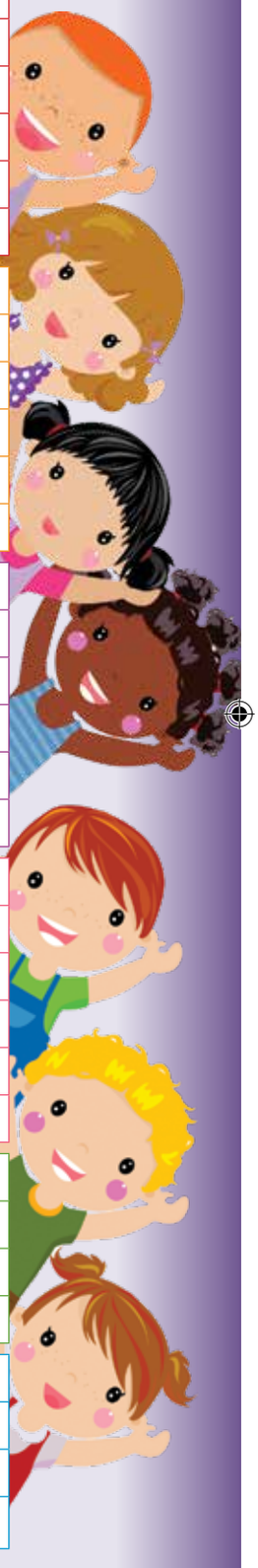

TSH HL Gr6 B1 THH.indd 122 2019/10/21 10:09:59

Ḓuvha:

Ndi ufhio mutambo uyu kana hobi? _____

Ndi ufhio mutambo uyu kana hobi?	
Kha lushaka ulu lwa mutambo ndi vhonnyi vha re vhatambi-vhomakone.	
Ḓivhazwakale ya hone ndi ifhio?	
Milayo ya hone ndi ifhio?	
U takalelwa u guma ngafhi?	
U tambiwa ngafhi?	

TSHTHL Gr6 B1 THHandd 123 2019/10/21 10:10:00

Luambo lwa u talutshedza

Zwiṅwe hafhu nga maṱaluli

Ḽiṱaluli ndi ipfi ḽine ḽa ṱalutshedza dzina kana ḽisala. Maṱaluli a ri vhudza uri muthu, fhethu, tshithu zwo tou itisa hani. Tsumbo, “mmbwa” ndi dzina, fhedzi ndi mmbwaḓe? Maipfi a no ri mmbwa “khulwane, ya buraunu, i no ofhisa” a ri vhudza zwinzhi nga mmbwa iyi.

Maṱaluli a dovha a ri vhudza nga zwivhalo. “Hu na vhagudi vha fumisumbe kiḽasini yashu.” “Fumisumbe” ndi ḽiṱaluli. Maṱaluli a dovha hafhu a fhindula mbudziso ya: “-fhio” zwi langwa nga kiḽasi ya dzina ḽi re fhungoni. Tsumbo:

- Khovhe dzi tshila nga nḓila dzifhio?
- Mvuvhu i khou ita zwifhio?
- Ṋari idzi dzi na muvhala ufhio?

Hwayani maipfi ane a si vhe maṱaluli

tshuhulwane	nga luvhilo	bammbiri	pupurea
lusekene	nga u ongolowa	penya	ḓifha
mutswuku	gidima	vhuphuvhephuvhe	lebula
nga u ṱavhanya	tshiswa	dudela	mudala

Shumisani maṱanu a maṱaluli aya kha u vhumba mafhungo.

TSH HL Gr6 B1 TTT.indd 124 2019/10/21 10:10:01

Ḓuvha:

Talelani ḽiṱaluli/maṱaluli fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Tshiṱediamu tshiswa hu ḓo vha na zwidulo zwidala na zwitswuku.
Ho vha hu na misiamelo ya vhuphuvhephuvhe na nguvho dzi no dudela kha mmbete wa kale.
Muoli a re na bvumo o ola hezwiḽa zwifanyiso zwavhuḓivhuḓi zwi re buguni yaṋu.
Ndi khou ya u vhona nnḓu ya muzwala wanga a re na goloi tswuku.
Hu na maluvha mararu a mivhala yavhuḓi.
Vha dzula fhethu ha u naka hu re kule.
Ndi kuṋoni kuṱuku kwa mathenga matswuku.
Kumangana kuṱuku, kutshena, kwo ṅwaya ṱafula ntswa.

Zwino khethekanyani maṱaluli e na a talela ni a vhee kha magaraṱa haya.

Tshivhalo

Mivhala

Muthetshelo kana munukho

Lushaka

Saizi

Muungo

TSHTHL Gr6 B1 THHindd 125 2019/10/21 10:10:02

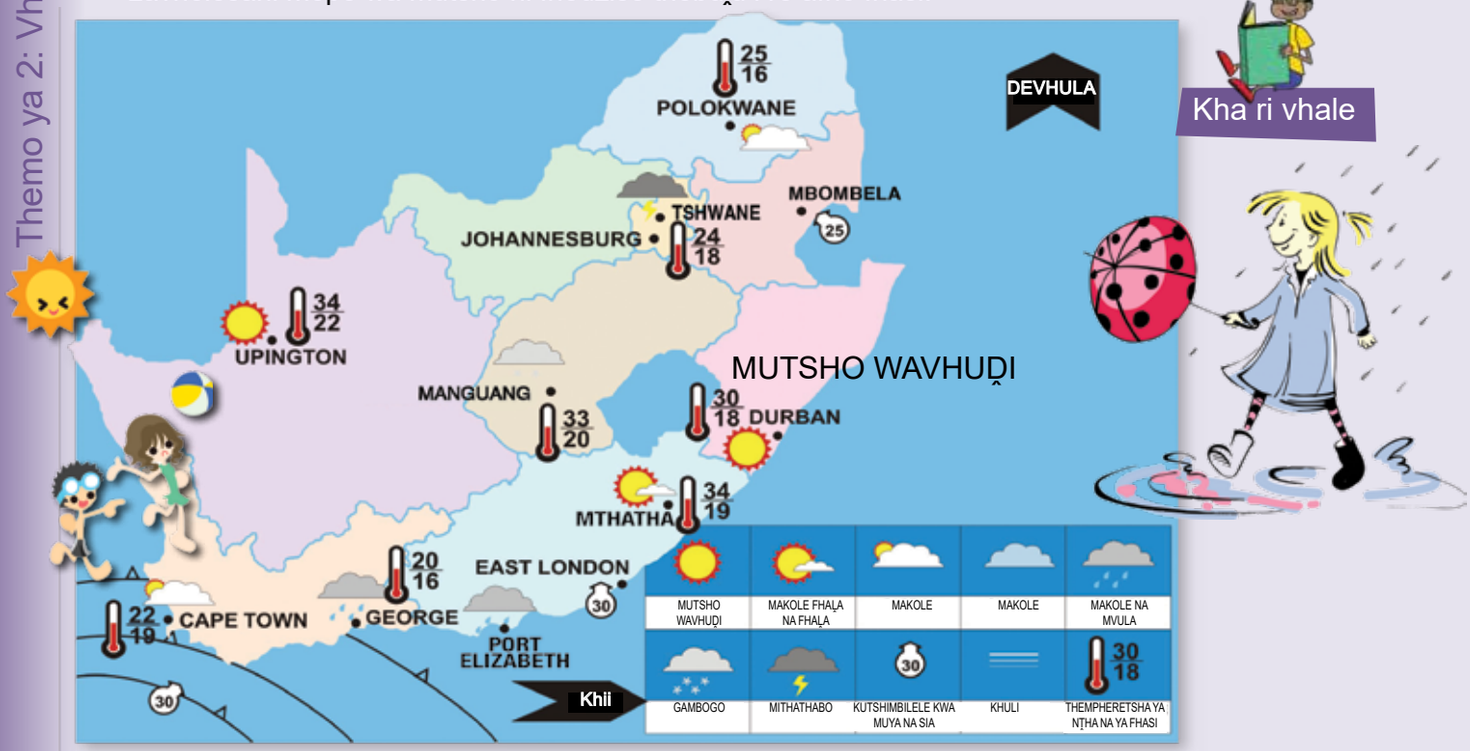
Zwoṱhe zwi langwa nga mutsho

Kha ri ambe

- Ndi mutsho ufhio une na u takalelesa?
- Ndi nga mini zwo tea uri ri ḓivhe uri mutsho wa matshelo kana wa vhege i ḓaho u ḓo vha wo ima nga nḓilaḓe?
- Ni a vhuya na thetshelesa mvumbo ya mutsho? Ngani?
- Mutsho wa ṋamusi ndi mutshoḓe?
- Ṭalutshedzani uri mutsho u vha wo ima nga nḓilaḓe kha khalaṅwaha dzo fhambananaho afho hune na dzula hone.
- Ni nga pfulutshela fhethu hune ha fhisesa kana hune ha rotholesa?

Lavhelesani mepe wa mutsho ni fhedzise thebuḽu i re afho fhasi.

Ṅwalani nzulele ya mutsho na thempheretsha zwa ḓorobo dzi tevhelaho.

Ḓorobo	Thempheretsha dza fhasisa	Thempheretsha dza nṱhesa	Ṭalutshedzani nzulele ya mutsho
Polokwane			
Johannesburg			
Bloemfontein			
Durban			
Upington			
Umtata			
George			

Ṅwalani phindulo dza mbudziso idzi.

Ndi fhethu huvhili hufhio Afrika Tshipembe hu no khou fhisesa ṋamusi? Bulani madzina na thempheretsha.

Mvula i khou na ngafhi na ngafhi?

Ndi ḓorobo ifhio i re na khwalamvula?

Bulani kuḓorobo kana ḓorobokhulwane ine ya vha na makole.

Ndi ngafhi hune ha vha na thempheretsha ya fhasifhasi, nahone ndi vhugai?

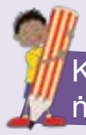
Luvhilo lwa muya ndi lufho nahone sia ḽe wa livha khaḽo ndi ḽifho?

Ni lavhelela maḓumbu na mithathabo ngafhi?

Ndi ḓorobo ifhio i re na makole fhaḽa na fhaḽa?

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 126 2019/10/21 10:10:05

Ḓuvha:

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tshifanyiso tshi re afho fhasi. Tshifanyiso tsho raliho tshi vhidzwa upfi ndi girafu ya mitalo. dzhielani nzhele uri mutalo muṅwe na muṅwe u na muvhala wawo. Mitalo iyi i ri vhudza mini? Ni ḓo wana phindulo fhasi ha girafu iṅwe na iṅwe.

Cape Town, Girafu ya Kilima ya Afrika Tshipembe (Alithitshudu:42m)

Kha ri ambe

Kha thebuḽu, ṅwalani mivhala ya mitalo ine ya sumbedza zwi tevhelaho:

Thempheretsha dzi re vhukati		Thempheretsha ya lwanzheni	
Avaredzhi ya tshivhalo tsha awara dza musi ḓuvha ḽo tsha zwavhuḓi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.		Muruhurela	
Tshivhalo tsha maḓuvha a re na mahaḓa.		Luvhilo lwa muya	

Shumani na khonani yaṋu. Lavhelesani tshati iḽa hafhu ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Thempheretsha ya fhasisa yo vha i ifhio mafheloni a ṅwedzi wa Khubvumedzi?

Awara dza masana dza avaredzhi mafheloni a ṅwedzi wa Luhuhi dzo vha dzi mini?

Ndi nga ṅwedzi ufhio he muruhurela wa vha wo andesa?

Ndi ṅwedzi ufhio he thempheretsha ya lwanzheni ya vha i tshi khou rotholesa?

Ndi nga ṅwedzi ufhio he ha vha na thempheretsha dza nṱhesa?

Ndi nga miṅwedzi ifhio he mvula ya nesa?

Tshitendeledzi tsha maḓi

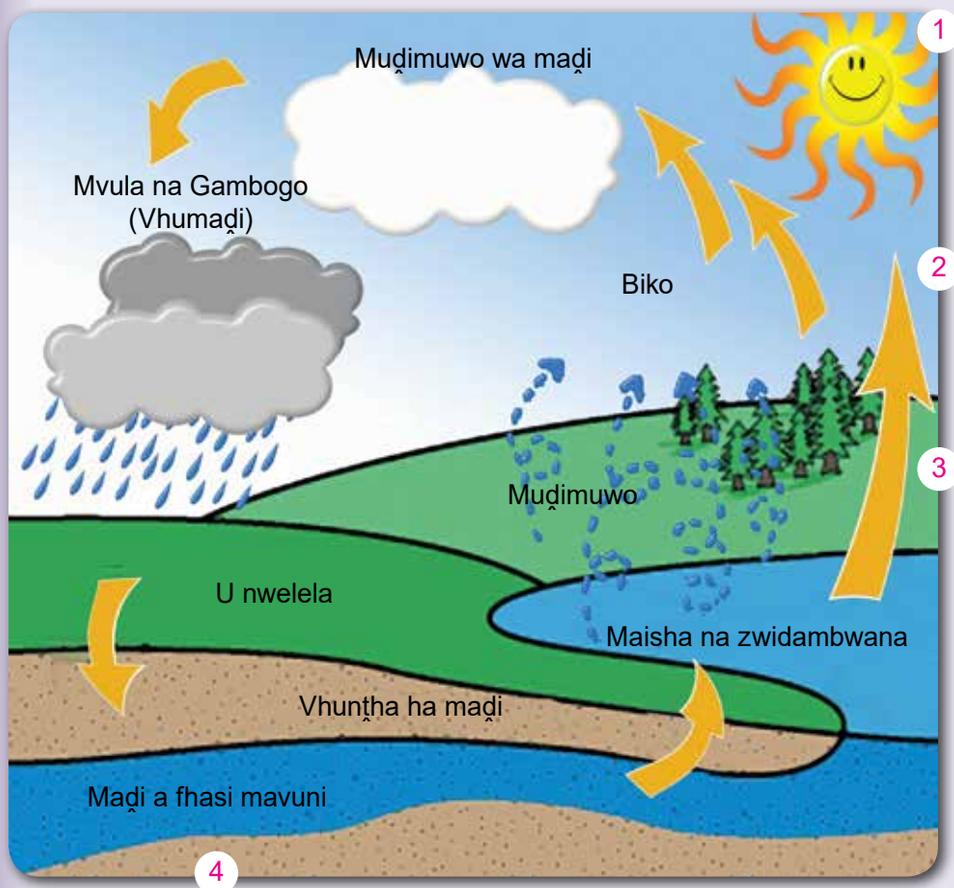
Kha ri vhale

Zwoṱhe zwi tshilaho vhutshiloni zwi ḓitika nga maḓi. Nga nnḓa ha mufhe une ra fema, maḓi ndi tshone tshithu tshihulwane kha zwoṱhe zwi tshilaho. Hu si na maḓi, zwivhumbwa zwi nga si tshile. Arali ri si na maḓi o linganaho mivhilini yashu, malaṱwa a mivhilini a nga si bve. Hezwi zwi nga khakhisa vhunzhi ha zwipiḓa zwa mivhili yashu zwa ri ḓisela malwadze.

Ri tea u pfesesa tshitendeledzi tsha maḓi u itela u kona u pfesesa uri maḓi a bva ngafhi. Tshitendeledzi tsha maḓi ndi lwendo lu sa gumi lwa maḓi u bva lwanzheni, shangoni na muyani. Tshifanyiso tshi re afho fhasi tshi sumbedza zwine zwa bvelela kha tshitendeledzi tsha maḓi. Ri tea u pfesesa tshitendeledzi tsha maḓi u itela u kona u pfesesa uri maḓi a bva ngafhi.

Tshitendeledzi tsha maḓi ndi lwendo lu sa gumi lwa maḓi u bva lwanzheni, shangoni na muyani. Tshifanyiso tshi re afho fhasi tshi sumbedza zwine zwa bvelela kha tshitendeledzi tsha maḓi.

1 **U ḓimuwa**
Ḓuvha ḽi fhisa maḓi a re milamboni na lwanzheni a shanduka a vha muḓimuwo.

2 **Biko**
Musi muḓimuwo u tshi swika muyani u a rothola wa ita biko na makole.

3 **Vhumaḓi**
Musi maḓi manzhisa a tshi vha biko, hu swika hune muya u si tsha kona u a hwala. Makole a thoma u lemela lune maḓi a thoma u wa a tshi vhuyelela shangoni sa tshifhango, gambogo, tshiliti kana mvula.

4 Musi maḓi a tshi swika shangoni a dzhena mavuni a vha maḓi a fhasi a no ḓo bommbiwa a shumiswa kha zwimela na zwipuka. Maḓi a mvula a dzhena milamboni, maishani na maḓanzheni, tshitendeledzi tsha thoma hafhu.

TSH HL Gr6 B1 TH1.indd 128 2019/10/21 10:10:07

Ḓuvha:

Lavhelesani hafhu tshifanyiso tsha tshitendeledzi tsha maḓi. Ṱalutshedzananani na vhaṅwe uri tshitendeledzi tsha maḓi tshi shuma nga nḓilaḓe. Shumisani maipfi a tevhelaho kha ṱhalutshedzo dza vhoiwe: muḓimuwo, biko, vhumaḓi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala.
- Ṅwalani mvetamveto.
- Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu.
- Vusuludzani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho.
- Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṋu nga vhudele.

Tshifanyiso tshi sumbedza tshitendeledzi (zwithu zwi no bvelela zwi tshi tou tevhekana nga ngona).

Zwino ṅwalani fhungo ni tshi ṱalutshedza uri hu itea mini kha ḽiga ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa tshitendeledzi itshi.

- Ḽiga ḽa 1:

- Ḽiga ḽa 2:

- Ḽiga ḽa 3:

TSHTHL Gr6 B1 THHandd 129 2019/10/21 10:10:11

Ṅwalani ḽiṅwalwa ḽa mafhungomatsivhudzi

Kha vhege mbili dzo fhiraho no vhala maṅwalwamatsivhudzi a tshaka dzo fhambananaho.
Pulanani u ṅwala maṅwalwamatsivhudzi a inwi muṋe.
Ni tea u nanga ṱhoho ya mafhungo nahone ni tea u ita ṱhoḓisiso ni tshi shumisa bugutshumiswa kana inthanete.
Fhedzisani uyu mepe wa mihumbulo uri u ni thuse kha u pulana.

• Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanani u ṅwala. • Ṅwalani mvetamveto. • Humbelani khonani yaṋu a dzudzanye mvetamveto yaṋu. • Dovhololani maṅwalwa aṋu ni ite ndulamiso dzo teaho. • Zwino ṅwalani maṅwalwa a ya buguni yaṋu nga vhudele.

Ṱhoho yanga ya mafhungo

1. U ḓivhadza mafhungomatsivhudzi anga

2. Zwe nda guda kha ṱhoḓisiso yanga

3. Zwine vhaḓivhi vha amba nga ṱhoho iyi ya mafhungo

4. Ndi nga dzhenisa nyolo kana zwifanyiso zwifhio

5. Ndi ṱhohwana dzifhio dzine nda ḓo shumisa

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 130 2019/10/21 10:10:13

Ḓuvha:

Ṅwalani mafhungo aṋu sa mvetamveto. Humbelani khonani yaṋu a ni dzudzanyele mushumo waṋu. U tea u sedza mupeleṱo, ndogazwiga, u elela ha mihumbulo na u tevhekana ha zwiitei. Ivhani na vhuṱanzi uri ni na ṱhohwana na uri nyolo dzaṋu kana tshati dzi ṱalutshedza zwine na khou amba.

1

2

3

4

TSHTHL Gr6 B1 THAndd 131 2019/10/21 10:10:13

Bogisini hu na mini?

Kha ri ambe

Ni a vhuya na shumisavho tsumbambekanyamushumo ya TV? Lavhelesani tsumbambekanyamushumo iyi ya TV nga vhuronwane. Vhudzani khonani yaṋu uri ndi mbekanyamushumo dzifhio dzine na nga tama u dzi ṱalela. Bulani uri dzi kha tshaneḽe ifhio nahone nga tshifhingaḓe.

Tshaneḽe SABC 1		Tshaneḽe SABC 2		Tshaneḽe SABC 3		Tshaneḽe Magic World	
17:00	Captain Planet (Kids)	17:00	Dragon Ball (Kids)	17:30	Oprah Winfrey	06:00	Channel O
17:28	Listen for a moment	17:30	News	18:30	Isidingo	12:00	Infomercials
17:30	Ṱhoho dza mafhungo	18:00	Takalani Sesame (Kids)	19:00	News@7	13:00	Koowee (Kids)
18:00	The Bold and the Beautiful	18:30	7de Laan	19:30	School channel	18:00	Channel O
10:30	Sporting highlights	19:00	News	20:29	News in 60 seconds	19:00	Studio Music
19:00	Main news	10:30	Pasella	20:30	Prison Break	20:00	A Brother with Perfect Timing
20:00	Weather in brief	20:30	Sport update	21:15	Weather for the week	20:30	Will it rain or shine?

Kha ri ṅwale

Zwino vhalani tsumbambekanyamushumo ya TV nga vhuronwane ni fhindule mbudziso idzi.

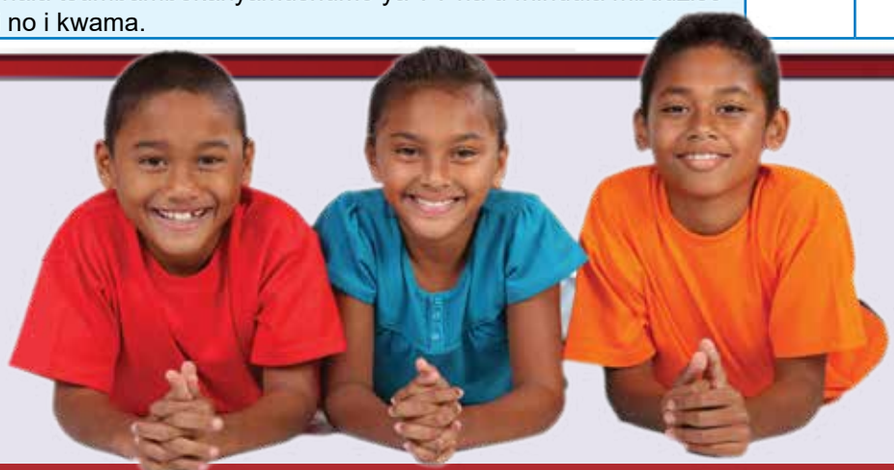

Ni nga ṱalela Takalani Sesame nga tshifhingaḓe?	
Ndi mbekanyamushumo dzifhio dzi re dza mitambo?	
Ndi mbekanyamushumo dzifhio dzine na nga vhona nyusi khadzo tshifhinga tshoṱhe?	
Ni tea u vhigela kiḽasi manweledzo a nyusi. Ndi mbekanyamushumo dzifhio dzine na nga wana khadzo mafhungomatsivhudzi ane a nga ni thusa?	
Ndi kha mbekanyamushumo dzifhio hune na nga wana mafhungomatsivhudzi a no kwama mutsho?	

TSH HL Gr6 B1 THI.indd 132 2019/10/21 10:10:16

U fedza!

Ndi a kona		
u vhala tshiṱori.		
u humbulela tshiṱori ndi tshi shumisa zwifanyiso na ṱhoho.		
u fhindula mbudziso dza tholokanyondivho nga u tou amba.		
u topola vhaanewa vhahulwane tshiṱorini		
u shumisa maṱaluli kha u ṱalutshedza mvumbo ya muanewa.		
u ṅwala ṱhalutshedzo ya muanewa a no tshila vhutshiloni.		
u pulana na u ṅwala tshiṱori tshi re na vhaanewa vha no tendisea.		
u bula ṱhalutshedzo dza thangi na mitshila.		
u topola maidioma na figara dza muambo zwi re tshiṱorini.		
u ṅwala tshiṅwaliwa kha dayari ndi tshi nweledza tshiṱori.		
u shumisa mepe wa mihumbulo kha u pulana tshiṱori ho sedzeswa vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.		
u dzudzanya tshiṱori tshanga na tsha khonani yanga.		
u ṅwala zwavhuḓi tshiṱori tsho no dzudzanyiwaho.		
u shumisa tshifhinga tsha zwino.		
u topola maiti mafhungoni.		
u vhumba mafhungo a re kha tshifhinga tsha zwino tsho fhiraho.		
u topola na u shumisa maitimatikedzi.		
u topola maṱaluli.		
u shumisa maṱaluli kha u vhumba mafhungo.		
u vhala maṅwalwa hu u itela u wana mafhungomatsivhudzi.		
u ṅwala maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi.		
u humbulela maṅwalwa hu tshi shumiswa vhusevheḓi hu re maṅwalwani na ha u tou vhonwa.		
u vhala thebuḽu ya ḽigi ya bola ya milenzhe.		
u fhindula mbudziso dzi no kwama maṅwalwa na thebuḽu zwa girafiki.		
u pulana u ṅwala maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi.		
u ṅwala maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a tshi tevhekana nga ngona.		
u shumisa luambo lwa u ṱalutshedza.		
u sengulusa nyolo na u ṅwala zwine dza amba ngazwo.		
u vhala tsumbambekanyamushumo ya TV na u fhindula mbudziso dzi no i kwama.		

MUDEDEDZI : Tsaino _____ Ḓuvha: _____

TSHTHL Gr6 B1 THHandd 133 2019/10/21 10:10:22

TSH HL Gre B1 TTT.indd 134 2019/10/21 10:10:22